

**ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ОСТРОВИЧ ЕЛЬЗА СЕРГІЇВНА

УДК 342.951:351.82

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Е.С. Острович**

Науковий керівник: **Миськів Леся Ігорівна**

доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Острович Е.С. Адміністративно-правові засади деінституалізації в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081–Право. – Приватний заклад вищої освіти «Київський міжнародний університет»; Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020.

У дисертації вперше на підставі узагальнення наукових праць вчених та аналізу чинного законодавства, розкрито адміністративно-правові засади деінституалізації в Україні та надано науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо їх удосконалення.

В результаті проведеного дослідження, на виконання поставлених завдань, сформульовано низку нових положень та висновків, науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення зазначених засад.

У підрозділі 1.1 «Становлення та розвиток правового забезпечення деінституалізації: світовий досвід» зазначається, що сучасний етап розвитку цивілізованого суспільства характеризується не лише інформатизацією, глобалізацією, але й деінституалізацією, на що неодноразово звертали увагу як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. З метою з'ясування природи деінституалізації розглянуто сутність інституалізації та її зв'язок із першою (тобто деінституалізацією). Задля цього досліджено наукові підходи до розуміння даних явищ у розрізі різних галузей науки і практики (економіка, соціологія, право). Встановлено, що за своїм змістом та суттю деінституалізація є процесом, який направлений впливати на благополуччя людей, які мають певні ускладнення свого розвитку в суспільстві (медичні, соціальні, правові тощо). Тобто це створення таких умов життя для певних категорій людей, які б унеможливлювали дискомфорт для них та давали можливість їм адаптуватися до суспільного життя, незважаючи на їх вади та

соціальне положення.

У підрозділі 1.2 «Теоретико-методологічні підходи до змісту поняття деінституалізації в Україні» з метою з'ясування змісту та сутності поняття «деінституалізація» визначені та охарактеризовані основні властивості даного явища. Підкреслюється, що деінституалізація – це комплексна діяльність. Наголошується, що її не слід розуміти просто як вилучення вразливих груп населення з інституцій, а як систематичні, стратегічно обґрунтовані зміни, які призводять до значного зниження рівнів використання інституційного догляду і до поширення послуг по збереженню родини на рівні громади. Розкрито зміст та значення передбачувальної, синтезуючої, методологічної функцій деінституалізації.

У підрозділі 1.3 «Нормативно-правові основи регулювання деінституалізації в Україні» зазначається, що впровадженню процесу деінституалізації в Україні передувало як прийняття, оновлення цілої низки нормативно-правових актів на національному рівні, так і ратифікація міжнародних нормативно-правових документів. З метою з'ясування сучасного стану нормативно-правового базису деінституалізації в Україні, досліджено положення Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини, Декларації про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях, а також ряду інших міжнародно-правових актів. Проведено вивчення нормативно-правових засад деінституалізації, закладених у внутрішньодержавному законодавстві. За результатами проведеного дослідження сформульовано висновок про те, що нормативно-правові основи деінституалізації в Україні сьогодні перебувають у досить динамічному стані, що відображено у цілій низці документів наказового характеру, які мають конкретних виконавців, строки виконання та механізми реалізації зазначених приписів, що є дуже важливим в процесі здійснення трансформаційних процесів в державі.

У підрозділі 2.1 «Загальна характеристика процесу деінституалізації в Україні» розглянуто стан розвитку деінституалізації на сучасному етапі, зокрема у контексті здійснення прийнятих Урядом України Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки і Плану реалізації її першого етапу. На основі проведеного дослідження сформовані деякі пропозиції щодо удосконалення процесу деінституалізації в Україні, зокрема акцентовано увагу на: необхідності приведення вітчизняне нормативно-правове регулювання у сфері деінституалізації до міжнародних норм і стандартів, систематизувати його з метою вивчення колізійних питань, а також доопрацювати його у тих питаннях, які залишилися поза увагою; підвищення рівня обізнаності населення щодо позитивного впливу деінституалізації на дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах; розширювання переліку альтернативних соціальних послуг у сфері сімейного благополуччя; робити їх доступними та зрозумілими для населення; та ін.

У підрозділі 2.2 «Адміністративно-правовий статус загальнодержавних суб'єктів деінституалізації» під поняттям адміністративно-правовий статус державних суб'єктів деінституалізації запропоновано розмістити закріплену в нормах адміністративного права, сукупність повноважень органів державної влади, їх службових і посадових осіб, реалізуючи які вони здійснюють владний управлінський вплив на суспільні відносини, які виникають і знаходять свій розвиток з приводу здійснення деінституалізації в Україні. На підставі аналізу положень чинного законодавства досліджено правовий статус (завдання, функції, повноваження): Верховної Ради України, Президента України, Кабінет Міністрів України, відповідних міністерств та центральних органів виконавчої влади як суб'єктів деінституалізації, охарактеризовано їх роль та значення у даному процесі. Наголошено, що на сьогодні відсутній єдиний державний суб'єкт, відповідальний за здійснення деінституалізації в Україні.

У підрозділі 2.3 «Адміністративно-правовий статус інших учасників процесу деінституалізації в Україні» відмічається, що внесок у розвиток процесу деінституалізації в Україні роблять не лише парламент, президент та органи виконавчої гілки влади, але й інші суб'єкти, діяльність яких також регулюється нормами адміністративного права, в силу чого вони набувають відповідно адміністративно-правового статусу. Охарактеризовано правовий статус таких суб'єктів деінституалізації: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Уповноважений Президента України з прав дитини; місцевих органів влади – місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які реалізують більшість напрямків деінституалізації у тісній співпраці та відповідальні за впровадження деінституалізаційних процесів у межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці України; громадські суб'єктам, які представлені чисельними громадськими об'єднаннями (громадськими організаціями та спілками) та благодійними організаціями.

У підрозділі 3.1 «Значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження деінституалізації в Україні» проаналізовано правові засади функціонування та внесок у процес деінституалізації таких міжнародних організацій як: UNICEF; Lumos; World Vision International; ICDL; IHC. Досліджені завдання та напрямки та наявні результати роботи даних організацій у контексті впровадження деінституалізації в Україні. Особливе значення даних організацій полягає у тому, що вони мають можливість: впливати на політичну волю держави; залучати кваліфікованих фахівців до роботи з вітчизняними органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю; суттєву фінансову підтримку; тощо.

У підрозділі 3.2 «Зарубіжний досвід деінституалізації та можливості його використання в Україні» акцентовано увагу на тому, що наша держава перебуває лише на початку шляху деінституалізації і немає належного досвіду, не найкращим чином позначається на успішності її проведення. Проаналізовано ключові політико-правові, організаційно-управлінські та

інші аспекти, а також наслідки проведення зазначеного процесу у: Австрії; Франції, Угорщині, Словаччині, Румунії, Болгарії. Підкреслено, що деінституалізації країн – членів Європейського Союзу відбувалися за значною підтримкою держави, зокрема фінансової. Особлива увага у даних державах приділяється питанням кадрового та інформаційного забезпечення даного процесу. Звернено увагу на досвід проведення деінституалізації у Норвегії та Молдові.

У підрозділі 3.3 «Проблемні питання деінституалізації в Україні та шляхи їх вирішення» акцентовано увагу на тому, що в силу того, що для України деінституалізація є досить новим явищем для нашої держави, вона зіткнулася із рядом проблем у її проведенні, вирішення яких є необхідним задля ефективного реформування інституційного догляду та виховання дітей. Окреслено основні проблеми деінституалізації в Україні та опрацьовано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: деінституалізації, інституалізація, правові засади, адміністративно-правові засади, суб'єкти, адміністративно-правовий статус, міжнародні організації, процес деінституалізації.

SUMMARY

Ostrovich E.S. Administrative and legal bases of deinstitutionalization in Ukraine. – *Qualified scientific work on the rights of the manuscript.*

In the thesis, for the first time, generalization of scientific literature and analysis of the current legislation enable to reveal administrative and legal framework of deinstitutionalization in Ukraine and scientifically ground proposals and recommendations for their improvement.

In the study, a number of new provisions and conclusions, scientifically grounded proposals and recommendations aimed at improving this framework have been formulated in order to fulfil the tasks.

In Section 1.1, "Formation and development of the legal support for deinstitutionalization: world experience," the author states that the current stage of civilized society development is characterized not only by informatization, globalization, but also by deinstitutionalization, according to both domestic and foreign researchers. In order to clarify the nature of deinstitutionalization, the essence of institutionalization and its relation to the former (i.e. deinstitutionalization) is considered. For this purpose, scientific approaches to understanding these phenomena are studied in the context of different branches of science and practice (economy, sociology, law). It is established that in its content and essence, deinstitutionalization is a process aimed at influencing the welfare of people who experience certain difficulties of their social development (medical, social, legal, etc.). In other words, for certain categories of people living conditions should be created to avoid their uncomfortable existence and allow them to adapt to social life, regardless of their defects and social status.

In Section 1.2, "Theoretical and methodological approaches to the content of the concept of deinstitutionalization in Ukraine," in order to clarify the content and essence of the concept of "deinstitutionalization," the key properties of this phenomenon are defined and characterized. It is emphasized that deinstitutionalization is a comprehensive activity. It is emphasized that it should be considered not as the removal of vulnerable groups from institutions but as

systematic, strategically sound changes that lead to a significant reduction in institutional care utilization and to the extension of community-based family preservation services. The content and significance of the predictive, synthesizing, methodological functions of deinstitutionalization are revealed.

In Section 1.3, “Regulatory framework for deinstitutionalization in Ukraine,” the author states that before the implementation of deinstitutionalization in Ukraine, a number of legal regulations have been adopted and updated at the national level, as well as international regulatory documents have been ratified. In order to clarify the current state of the legal framework for deinstitutionalization in Ukraine, the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the UN Convention on the Rights of the Child, Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with special reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally, as well as a number of other international legal acts, are examined. The regulatory framework of deinstitutionalization, enshrined in the national legislation, are studied. According to the results of the study, the conclusion is drawn that the regulatory grounds for deinstitutionalization in Ukraine today are rather dynamic, which is reflected in a number of mandatory documents that have specific executors, terms of implementation and mechanisms of implementation of these regulations, and this is of great importance in the course of implementation of transformation processes in the State.

Section 2.1, “General description of the deinstitutionalization process in Ukraine,” discusses the state of deinstitutionalization development at the current stage, in particular in the context of the implementation of the National Strategy for the Reform of the Institutional Care and the Rearing of Children for 2017–2026 and the Plan for its first phase implementation adopted by the Government of Ukraine. The study enables to propose some improvements of deinstitutionalization in Ukraine, in particular, the emphasis is placed on: the need to comply domestic normative-legal regulation in the field of deinstitutionalization with international rules and standards, to organize it in order to study conflict

issues, and to finalize it in those issues that have remained unattended; raising the awareness of the population about the positive impact of deinstitutionalization on children in difficulties; expanding the list of alternative social services in the field of family welfare; make them accessible and understandable to the public, etc.

In subsection 2.2, "Administrative and legal status of national entities of deinstitutionalization," it is proposed to interpret the concept of administrative and legal status of public entities of deinstitutionalization as the totality of powers, enshrined in the provisions of administrative law, of public authorities, their officials, whose performance thereof makes managerial influence on the social relations that emerge and develop over the implementation of deinstitutionalization in Ukraine. The analysis of the provisions of the current legislation enables to study the legal status (targets, functions, powers) of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, relevant ministries and central executive authorities as subjects of deinstitutionalization, as well as to characterize their role and importance in this process. It is emphasized that today there is no single public entity responsible for the deinstitutionalization in Ukraine.

In Section 2.3, "Administrative and legal status of other participants in deinstitutionalization in Ukraine," the author argues that not only the Parliament, the President, and the executive branch, but also other entities governed by the administrative law, contribute to the development of deinstitutionalization in Ukraine, accordingly, they acquire a respective administrative and legal status. The author characterizes the legal status of the entities of deinstitutionalization, such as: the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and the Presidential Commissioner for Children's Rights; local authorities – local public administrations and local self-government bodies, which realise most of the areas of deinstitutionalization in close cooperation and are responsible for implementing deinstitutionalization within a separate administrative and territorial unit of Ukraine; public entities represented by numerous civic organizations (non-governmental organizations and unions) and charities.

Section 3.1, “The importance and place of international organizations in deinstitutionalisation in Ukraine,” analyses the legal framework of functioning and contribution to deinstitutionalisation of international organizations, such as: UNICEF; Lumos; World Vision International; ICDL; IHC. The targets, areas and available results of these organizations’ performance are investigated in the context of implementation of deinstitutionalization in Ukraine. These organizations are of particular importance because they can: influence the political will of the State; involve qualified specialists in work with national authorities, local self-government and the public; significant financial support; etc.

Section 3.2, “Foreign experience of deinstitutionalization and its possible application in Ukraine,” emphasizes that our country is only at the beginning of the path of deinstitutionalization and does not have a proper experience that has a poor effect on its successful implementation. The author analyses key political, organizational, managerial and other aspects, as well as the consequences of the process in Austria, France, Hungary, Slovakia, Romania, Bulgaria. It is emphasized that the deinstitutionalisation of the EU member-States was supported considerably by the State, in particular financially. These countries focus on the personnel and information support of this process. Attention is drawn to the experience of deinstitutionalization in Norway and Moldova.

Section 3.3, “Problematic issues of deinstitutionalization in Ukraine and their solutions,” emphasizes that due to the novelty of deinstitutionalization for Ukraine, it has encountered a number of problems in its implementation, which require solutions to reform effectively institutional care and rearing of children. The key problems of deinstitutionalization in Ukraine are outlined and ways of their solution are elaborated.

Keywords: deinstitutionalization, institutionalization, legal framework, administrative and legal framework, subjects, administrative and legal status, international organizations, deinstitutionalization process.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Острович Е.С. Становлення та розвиток правового забезпечення деінституалізації: світовий досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 1. С. 155-160.
2. Острович Э.С. К проблеме определения понятия и особенностей деинституализации в Украине. *Право и политика*. 2017. № 3. С. 39–42. (Кыргызская Республика)
3. Острович Е.С. Значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження деінституалізації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 199-203.
4. Острович Е.С. Загальна характеристика процесу деінституалізації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Т. 2. С. 156-159.
5. Острович Е.С. Нормативно-правові основи регулювання деінституалізації в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. С. 111-115.
6. Ostrovich E.S. Foreign experience of deinstitutionalization and the possibility of its use in Ukraine (on the example of the USA and Great Britain) *European Reforms Bulletin*. 2018. № 3 P. 32-37

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Острович Е.С. Досвід Азербайджанської республіки у сфері запровадження деінституалізації. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 14-15 жовтня 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С.43–46.
8. Острович Е.С. Значення та місце міжнародної організації INICEF в процесі впровадження деінституалізації в Україні. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії* : Міжнародна науково- практична конференція, м.

Київ, 12–13 січня 2018 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С.32–34.

9. Острович Е.С. До характеристики досвіду США у сфері де інституалізації. Юридична наука: виклики і сьогодення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 червня 2018 р.). Одеса: ГО «Причор-номорська фундація права», 2018. С. 67-69.

10. Острович Е.С. До характеристики досвіду Великобританії у сфері де інституалізації. Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 9–10 березня 2018 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 60-63.

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	14
<i>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕЙНСТИТУАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ</i>	23
1.1 Становлення та розвиток правового забезпечення дейнституалізації: світовий досвід	23
1.2 Теоретико-методологічні підходи до змісту поняття дейнституалізації в Україні	43
1.3 Нормативно-правові основи регулювання дейнституалізації в Україні	52
Висновки до Розділу 1	68
<i>РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ДЕЙНСТИТУАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ</i>	72
2.1 Загальна характеристика процесу дейнституалізації в Україні	72
2.2 Адміністративно-правовий статус загальнодержавних суб'єктів дейнституалізації.....	83
2.3 Адміністративно-правовий статус інших учасників процесу дейнституалізації в Україні	104
Висновки до Розділу 2	131
<i>РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДЕЙНСТИТУАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ</i>	137
3.1 Значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження дейнституалізації в Україні	137
3.2 Зарубіжний досвід дейнституалізації та можливості його використання в Україні.....	148
3.3 Проблемні питання дейнституалізації в Україні та шляхи їх вирішення	167
Висновки до Розділу 3	178
<i>ВИСНОВКИ</i>	184
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</i>	190
<i>ДОДАТКИ</i>	212

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Кожна сучасна демократична держава приділяє велику увагу питанням забезпечення благополуччя дітей, охороні та захисту їх прав, свобод і законних інтересів, особливо тих, що позбавлені батьківського піклування. Україна у цьому не є виключення, за роки незалежності в нашій державі було розроблено та запроваджено ряд нормативно-правових актів і заходів різного характеру, спрямованих на зміцнення та розвиток правових, соціально-економічних та інших гарантій даної категорії людей. Однак, на відміну від провідних країн світу, в нашій державі в частині догляду і виховання дітей позбавлених батьківського піклування застосовується переважно інституційна система, що протягом багатьох років не отримувала суттєвих змін і перетворень. Такий підхід має низку недоліків, зокрема не забезпечує належного рівня соціалізації дитини, на чому неодноразово наголошували як представник наукових кіл, так і громадські діячі. Прагнучі вирішити означену проблему влада нарешті започаткувала процес деінституалізації в Україні, ефективність та результативність якого залежить від низки умов та факторів, зокрема надзвичайно важливе місце серед них займає ступінь науково-теоретичного опрацювання ключових аспектів деінституалізації.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Дану проблематику у своїх працях розробляли: Є. Головаха, Н. Паніна, О. Мордань, С. Сегал, О. Вербілович, С. Глузман, Л. Циганок, В. Бошняк, І. Доля, С. Нечипоренко, К. Комарова, Л. Ільковець та ін. Однак, ні в якому разі не применшуючи значення наукових напрацювань цих та інших дослідників, слід констатувати, що комплексного вивчення адміністративно-правових засад здійснення деінституалізації в Україні на сьогодні не проводилося, що обумовлює актуальність та доцільність представленого дослідження, в якому розглядаються загальні та специфічні аспекти адміністративно-правового забезпечення означеного процесу в нашій

державі.

Викладене обумовлює актуальність глибокого та змістовного дослідження адміністративно-правових засад деінституалізації в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана відповідно до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу (розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р), відповідно до «Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 р. № 10-р), в межах Плану заходів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 16 лютого 2016 р. № 2/02-16.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* полягає в тому, щоб на підставі узагальнення наукових праць вчених та аналізу чинного законодавства, розкрити адміністративно-правові засади деінституалізації в Україні та надати науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо їх удосконалення.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації були поставлені такі *завдання*:

- розкрити етапи становлення та розвитку правового забезпечення деінституалізації;
- з'ясувати теоретико-методологічні підходи до змісту поняття деінституалізації в Україні;
- охарактеризувати нормативно-правові основи регулювання деінституалізації в Україні;
- надати загальну характеристику процесу деінституалізації в Україні;

- запропонувати визначення поняття та охарактеризувати елементи адміністративно-правового статусу загальнодержавних суб'єктів деінституалізації;
- окреслити особливості адміністративно-правового статусу інших учасників процесу деінституалізації в Україні;
- встановити значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження деінституалізації в Україні;
- узагальнити зарубіжний досвід деінституалізації та запропонувати можливості його використання в Україні;
- виявити проблемні питання деінституалізації в Україні та окреслити можливі шляхи їх вирішення.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають під час забезпечення прав та свобод громадян з особливими потребами.

Предмет дослідження – адміністративно-правові засади деінституалізації в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять як загальнонаукові, так і спеціальні методи та прийоми наукового пізнання. За допомогою *логіко-семантичного* методу надано авторське визначення основних понять та термінів, які використовуються у дисертаційному дослідженні, зокрема таких як «деінституалізація» (підрозділ 1.2), «адміністративно-правовий статус державних суб'єктів деінституалізації» (підрозділ 2.2), «адміністративно-правовий статус недержавних суб'єктів деінституалізації» (підрозділ 2.3), та інші. Історико-правовий метод використовувався під час аналізу світового досвіду становлення та розвитку правового забезпечення деінституалізації (підрозділ 1.1). Структурно-функціональний метод використано під час аналізу адміністративно-правового статусу загальнодержавних суб'єктів деінституалізації (підрозділ 2.2) та аналізу адміністративно-правового статусу інших учасників процесу деінституалізації в Україні (підрозділ 2.3). Формально-юридичний метод використано під час аналізу нормативно-правових основ регулювання

деінституалізації в Україні (підрозділ 1.3). Формально-логічний метод використано під час характеристики значення та місця міжнародних організацій в процесі впровадження деінституалізації в Україні (підрозділ 3.1). Метод критичного аналізу та порівняльно-правовий метод використано під час окреслення проблемних питань деінституалізації в Україні та опрацюванні шляхів їх вирішення. За допомогою аналізу та синтезу опрацьовано напрямки удосконалення адміністративно-правових засад деінституалізації в Україні (розділ 3). В роботі використано й інші методи наукового пізнання.

Науково-теоретичне підґрунтя представленого дисертаційного дослідження становлять праці вчених у галузі філософії, соціології, медицини, теорії держави і права, адміністративного права, права соціального забезпечення, медичного права, управління та інших галузевих наук, у тому числі зарубіжних дослідників. *Нормативно-правовою основою* дисертації є Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони та підзаконні нормативно-правові акти, в яких закріплено адміністративно-правові засади деінституалізації. *Інформаційну та емпіричну основу* роботи становлять узагальнення практики діяльності суб'єктів деінституалізації, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації вперше на підставі узагальнення наукових праць вчених та аналізу чинного законодавства, розкрито адміністративно-правові засади деінституалізації в Україні та надано науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо їх удосконалення. В результаті проведеного дослідження, на виконання поставлених завдань, сформульовано низку нових положень та висновків, науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення зазначених засад. Основні з них такі:

у перше:

– запропоновано авторське визначення поняття деінституалізація – це визначений та закріплений державою плановий процес поступального

переведення певних груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, де вони можуть реалізувати усю повноту наданих їм прав, свобод та законних інтересів;

– доведено, що процес деінституалізації в Україні слід розглядати, як важливу та обов’язкову складову трансформаційних перетворень у сфері інституційного догляду за особами, які опинилися в складних життєвих обставинах;

– обґрунтовано, що громадянські суб’єкти деінституалізації в Україні представлені громадськими об’єднаннями та благодійними організаціями, які в своїй повсякденній діяльності вирішують чимало завдань щодо реформування інституційного догляду та виховання дітей. Як представники різних верств суспільства дані суб’єкти формують позитивне ставлення громадськості та держави в цілому на деінституалізаційні процеси, що відбуваються в Україні, контролюють особливості їх протікання, здійснюють матеріально-фінансову, інформаційну, кадрову підтримку вказаних процесів

– наведено комплексне узагальнення кола суб’єктів деінституалізації та аргументовано, що говорячи про суб’єктів деінституалізації, варто вести мову не про суб’єктів права, а про суб’єктів правовідносин, оскільки вони реалізують свій адміністративно-правовий статус в межах правовідносин, що виникли й знаходять свій розвиток у зв’язку із здійсненням деінституалізації.

удосконалено:

– характеристику процесу деінституалізації, під яким варто розуміти визначений та закріплений державою плановий процес поступального переведення вразливих груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, з метою повної реалізації наданих їм прав, свобод та законних інтересів;

– розуміння того, що деінституалізації може мати позитивні зрушення а разі якщо: а) адаптувати вітчизняне законодавство до міжнародних стандартів у сфері захисту прав вразливих груп населення, які перебувають під захистом та опікою держави; б) вивчати позитивний досвід процесу

деінституалізації інших держав та впроваджувати його на національному рівні; в) здійснювати постійну консультативну, роз'яснювальну та інформаційну роботу з громадськістю з метою залучення до процесу деінституалізації; г) приймати участь в міжнародних урядових та неурядових організаціях, щодо здійснення моніторингу та вивчення процесу деінституалізації інших держав; г) удосконалювати механізми своєчасного виявлення вразливих груп населення та забезпечувати їх влаштування; д) здійснювати постійну підготовку та перепідготовку соціальних працівників; є) збільшувати обсяги фінансування соціальної сфери

– характеристику правового статусу суб'єктів деінституалізації у зв'язку з чим обґрунтовано, що від того наскільки повно й якісно закріплено адміністративно-правовий статус таких суб'єктів залежить як ефективність здійснення ними зазначеної діяльності, реалізації її окремих напрямків, так і взагалі досягнення кінцевої мети – формування стану захищеності прав, свобод та інтересів дітей, які були позбавлені батьківського піклування;

– обґрунтування того, що на сьогодні вкрай гостро потребує свого вирішення проблематика належного фінансового забезпечення деінституалізації в Україні. При цьому фінансування деінституалізації повинно бути збільшено в цілому, що необхідно здійснити як за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також шляхом пошуку додаткових джерел фінансування як то міжнародна фінансова допомога, залучення приватного сектору тощо;

– обґрунтування висновку, що проблема щодо належного кадрового забезпечення деінституалізації в Україні постає, в першу чергу, саме через недостатнє фінансування, що знаходить свій прояв у низькій заробітній платі вихователям, виплатам прийомним батькам тощо. Разом з тим мова повинна йти й про рівень підготовки персоналу. Держава повинна підвищувати престижність професії вихователя. Окрім цього за державною підтримкою необхідним є запровадження спеціалізованих навчальних курсів,

спрямованих як на підвищення кваліфікації вихователів щодо деінституалізаційних процесів, так і на навчання прийомних батьків;

– характеристику правового статусу таких закладів інституційного догляду та виховання дітей, як: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство освіти і науки України;

дістало подальшого розвитку:

– пропозиції щодо удосконалення процесу деінституалізації в Україні з метою покращення якості практичної її реалізації;

– обґрунтування, що для деінституалізації важливим є нівелювати участь та вплив державних установ на життєдіяльність спеціальних груп населення (осіб з інвалідністю, дітей-сиріт, недієздатних осіб), при цьому залишити державну підтримку середовищу в якому здійснюється процес деінституалізації;

– твердження про те, що на сьогоднішній день багато країн потребують розвитку системи прийомних сімей та послуг з реабілітації, оскільки відсоток дітей молодшого віку, які перебувають під інституційним доглядом, є дуже високим. Усі країни повинні вживати заходів, аби допомогти дітям, які за будь-яких причин не можуть жити зі своїми батьками, тимчасово чи впродовж невизначеного терміну. Цього можна досягти, забезпечуючи дітей різними видами догляду аналогічним сімейному;

– узагальнення досвіду деінституалізації країн – членів Європейського Союзу, у зв'язку з чим обґрунтовано, що процеси реформування інституційного догляду та виховання дітей тут відбувалися із значною підтримкою держави, зокрема фінансовою. Діяльність фостерних сімей детально регламентувалася в законодавстві країн, зокрема в трудовому. При цьому, успішність деінституалізації залежала не тільки від фінансової сторони питання, а не менше від належного кадрового й інформаційного забезпечення даних процесів. Важливу роль у реформуванні інституційного догляду та виховання дітей відігравали й всілякі громадські формування, які

мають вплив на відповідні державні органи. У більшості європейських країн інституційні заклади не припинили свого існування, проте зазнали новий вигляд, зокрема було значно підвищено комфортність перебування їх вихованців;

- розуміння того, що проблему неналежного інформаційного забезпечення також слід розглядати як одну з основних проблем, що є перепорою деінституалізації в Україні. Констатовано, що якість такого забезпечення є вкрай незадовільною. На сьогодні більшість з пересічних громадян жодним чином не поінформовані не тощо про особливості або ж основні аспекти здійснення деінституалізації, а й взагалі незнайомі (не чули) про таке поняття та процеси, пов'язані з ним;

- висновок, що здійснення інформаційного забезпечення деінституалізації повинно відбуватися як по відношенню до в цілому українського суспільства, так і по відношенню до окремих осіб – вихователів, працівників соціальних служб, фахівців дотичних із соціальним захистом дітей професій. Саме від того наскільки вдало, ефективно побудовано інформаційне забезпечення деінституалізації напряду залежить її сприйняття українським соціумом, а також кінцевий результат переходу дитини з інституції до альтернативної форми її виховання та догляду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- *науково-дослідній роботі* – як основа для подальших досліджень проблем правового регулювання деінституалізації в Україні (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

- *законотворчій діяльності* – в ході уточнення та доповнення чинних законів та підзаконних нормативно-правових актів, а також під час розроблення проектів нормативно-правових актів у сфері деінституалізації в Україні;

- *освітньому процесі* – під час підготовки підручників та навчальних посібників з дисциплін «Актуальні проблеми адміністративного

права України», підготовки відповідних підручників та навчальних посібників (акт упровадження Науково-дослідного інституту публічного права).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах», зокрема: «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, Україна, 14-15 жовтня 2016 р.); «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (м. Київ, 12–13 січня 2018 р.); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 9–10 березня 2018 р.); «Юридична наука: виклики і сьогодення» (м. Одеса, Україна, 8–9 червня 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок. Робота містить список використаних джерел із 186 найменувань на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1 Становлення та розвиток правового забезпечення деінституалізації: світовий досвід

Держава є універсально-політичною формою організації суспільства, яка упорядковує суспільні відносини в усіх сферах життєдіяльності. Тому, в свою чергу, історичний процес розвитку суспільства ототожнюється з упорядкуванням спільного життя індивідів, розвитком суспільних інститутів, традицій тощо. Але життя не стоїть на місці, воно постійно зазнає трансформаційних процесів – одні форми та інститути суспільства замінюються іншими, які є прийнятними для даних умов місця і часу та викликані потребами населення.

На думку окремих дослідників – ми переживаємо стадію постсучасності, що є стадією суспільного розвитку, яка змінила індустріальну епоху модерну і співвідноситься з постіндустріалізмом, інформатизацією і глобалізацією та характеризується деінституалізацією, порушенням сформованої протягом тривалого часу впорядкованості соціального світу і, в тій чи іншій мірі, деструкцією усталених форм спільної життєдіяльності людей. При цьому під деінституалізацією в даному конкретному випадку вчені розуміють не ситуацію повного руйнування інститутів, не ліквідацію інституційності як такої, а поточний, який перебуває в нон-фінальному становленні процес. Він виражається в тимчасовому ослабленні, розмиванні, дисфункції, деформації та інверсії тих чи інших складових інституційної сфери і представляється як негативна компонента її трансформації при діалектичному осмисленні останньої [3, с. 29].

Прикладами деінституалізації можуть служити часто згадувані в сучасній науковій літературі тенденції в практиці соціальної роботи,

пов'язані з витісненням стаціонарних форм допомоги сиротам, інвалідам, людям похилого віку та іншим соціально незахищеним категоріям населення в дитячих будинках, соціальних притулках, будинках для людей похилого віку, будинках-інтернатах та інших закладах стаціонарного типу з надомними і напівстаціонарними формами обслуговування. Деструктивні зміни в інституційній сфері суспільства у багатьох випадках пов'язані з феноменом архаїзації, тобто зростання проявів форм соціального життя, характерних для перехідних періодів, з їх соціальною хаотизацією [59, с. 45]. Але для того, щоб краще усвідомити що саме є деінституалізацією варто зупинитися на такій категорії як інституалізація та її впливі на суспільне життя.

Інституалізація є терміном, який широко використовується гуманітарними науками. Так, соціологи розглядають його як процес становлення нових соціальних інститутів в трьох аспектах:

- 1) процес становлення і прийняття суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій і ритуалів) [19, с. 6];
- 2) створення організаційних структур, відповідальних за артикуляцію і порядок дотримання даних правил і складають соціальну інфраструктуру інституалізованої поведінки [19, с. 6];
- 3) формування ставлення групи суб'єктів до соціальних правил і організаційних структур, що відображає згоду людей з даним інституційним порядком [19, с. 6].

Відповідно деінституалізація є процесом руйнування інституційних утворень, зміною соціальних правил і явно вираженим (або прихованим, латентним) неприйняттям інституційних вимог до соціальної поведінки [19, с. 6]. При цьому деінституалізація може бути як радикальною (викликає соціальні потрясіння та катастрофи), так і помірною (протікає без соціальних катаклізмів, завдяки поступовому витісненню старих інститутів новоутвореними). Різного роду підходи до процесу радикальної деінституалізації з точки зору класичних теорій соціальної революції в

сучасних умовах суспільного розвитку виявляються малопродуктивними в силу того, що відомі в минулому революції зазвичай закінчувалися не тільки зміною правлячих режимів і радикальними інституційними інноваціями, але і потужними контрреволюційними виступами, які призводили до громадянських воєн, соціального хаосу, неминучого виникнення феноменів перемоги революційної або реставраційної диктатури. Тому для суспільства найбільш прийнятним є процес помірної деінституалізації, який характеризується поступовою адаптацією нововведень в соціальний обіг.

Що ж таке інституалізм та як він спровокував деінституалізацію? З економічної точки зору вперше акцент на вивчення інституційного середовища як безпосереднього явища, еволюція якого впливає на економічне зростання, було здійснено вченими інституціоналістами, представниками так званого «підходу Вашингтонського університету» в 1970-ті роки [163; 44]. Засновник напрямку, нобелівський лауреат 1993 року Д. Норт спільно з іншим американським вченим Л. Девісом ще в 1971 році запропонували визначення терміну інституційне середовище, як найбільш часто вживаного в тодішній сучасній економічній науці. Згідно з думкою авторів, інституційне середовище – це сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, яка утворює базис для виробництва, обміну і розподілу [178; 44]. Тобто вони використовували термін інституційне середовище для позначення відносин, які складаються на макрорівні.

Нобелівський лауреат 2009 року О. Вільямсон, погоджуючись з твердженням Д. Норта і Л. Девіса, трактує інституційне середовище як правила гри, що визначають контекст, в якому здійснюється економічна діяльність [153; 44]. Схожу думку висловлює американський дослідник П. Кляйн вважаючи, що інституційне середовище формує рамки, в яких діє людина [181; 44].

У вітчизняній літературі переважно представлений синтез поглядів зарубіжних економістів. Згідно найбільш поширеним визначенням, під

інституційним середовищем розуміється сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, які формують базис для виробництва, обміну і розподілу, і визначають рамки людської поведінки [46, с. 287; 44].

Але інституалізація та, відповідно, деінституалізація не обмежуються дослідженнями соціологічних, економічних чи юридичних наук. Дані категорії широко використовуються і в медицині. Більше того, є твердження, що саме з деінституалізації психіатрії даний термін почав своє існування та увійшов у суспільний вжиток.

Так, деінституалізація психіатрії – це процес реформування психіатричної служби, який розпочався в ряді західних країн в 50-х роках ХХ століття. Він полягав в широкомасштабному скороченні числа психіатричних ліжок і психіатричних лікарень з паралельним розвитком різних форм позалікарняної допомоги психічно хворим, що виписувалися з психіатричних стаціонарів [176, с. 335; 27]. Це мало за мету запобігти розвитку у пацієнтів обмеження їх прав і відрив від суспільства.

Процес деінституалізації психіатрії включав в себе:

- поступове скорочення кількості психіатричних лікарень і койко-місць в них (в ряді країн аж до повної ліквідації);
- розвиток спеціальних служб для надання допомоги групі неінституалізованих хворих психіатричного профілю;
- переведення пацієнтів, які живуть в психіатричних лікарнях, на альтернативні види допомоги за місцем проживання;
- запобігання можливим випадкам надходження хворих психіатричного профілю в стаціонар і спрямування їх в різні альтернативні служби [27].

В контексті викладеного, можемо стверджувати, що в основі деінституалізації психіатрії лежить заклопотаність з приводу незадовільних умов утримання хворих у державних психіатричних лікарнях, прагнення поліпшити їх матеріальне і соціальне становище, а також зробити

психіатричну допомогу більш гуманною та більш ефективною в медичному та фінансовому аспектах. На сьогоднішній день, згідно з позицією ВООЗ, деінституалізація є одним з пріоритетів при реформуванні системи психіатричної допомоги в різних країнах [27].

Основу для процесу деінституалізації в психіатрії заклали роботи італійського професора Ф. Базальї: «Ліквідація психіатричної лікарні як місця ізоляції», «Установа, як об'єкт ліквідації», «Закриття психіатричної лікарні» та інші. Всі теоретичні роботи Ф. Базальї були спрямовані на реалізацію єдиної практичної мети – унеможливити використання психіатрії в якості інституту ізоляції. В даний час в Італії, Швейцарії і Швеції ліквідовані всі психіатричні лікарні. Деінституалізація в трьох цих країнах пройшла найуспішніше [27].

З викладеного можемо стверджувати, що за своїм змістом та суттю деінституалізація є процесом, який направлений впливати на благополуччя людей, які мають певні ускладнення свого розвитку в суспільстві (медичні, соціальні, правові тощо). Тобто це створення таких умов життя для певних категорій людей, які б унеможливлювали дискомфорт для них та давали можливість їм адаптуватися до суспільного життя, незважаючи на їх вади та соціальне положення. Для деінституалізації в даному випадку є важливим нівелювати участь та вплив державних установ на життєдіяльність спеціальних груп населення (інвалідів, дітей-сиріт, недієздатних осіб), при цьому залишити державну підтримку та стимулювання деінституалізованому середовищу.

Далі спробуємо розглянути вплив процесу деінституалізації на окремі категорії населення та на основі викладеного сформулювати висновки, які б надали можливість виробити пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення деінституалізації.

Так, інституційний догляд за дітьми існував у більшості країн у різні часи. Звертаючись до історичних джерел, ми побачимо, що з першого дня дитячі установи були створені в якості притулку для дітей-сиріт. Згідно з

дослідженнями істориків, перша дитяча установа була створена в III столітті до нашої ери в Константинополі з метою запобігання вбивства дітей. В середні віки в Італії католицька церква виділила для покинутих дітей приватні будинки і ця практика пізніше поширилася по всій Європі [48].

На початку XX століття інституції утворювалися з добрими намірами, вважаючи, що це – найкращий спосіб піклування про дітей. Однак, численні свідчення вказують, що форми догляду на основі родини та громади є ефективнішими у задоволенні потреб дитини. Навіть хороші інституції шкодять дітям, які залишаються погано підготовленими до життя в зовнішньому світі. Діти в інституціях частіше мають проблеми з навчанням, а у підлітковому віці у них слабкі уявлення про перспективи майбутньої роботи. Це серйозно впливає на їхню здатність стати незалежними дорослими людьми і робити свій внесок у життя суспільства. Влаштування в інституції, які часто знаходяться на значній відстані від місця народження дитини, зазвичай ускладнюють контакти з батьками (якщо такі є), родиною та іншими членами соціального оточення дитини. Це призводить до того, що вона, зростаючи, практично не має зв'язків, від яких можна було б отримати підтримку. Наслідками відсутності таких зв'язків серед дітей, які перебували в інституціях, є наступні:

- нездатність повноцінно розвиватися і рости;
- слабкий рівень впевненості у собі;
- відсутність співчуття та розуміння до інших;
- нерозбірлива прихильність до дорослих, нерозуміння необхідності дотримання певних кордонів чи обмежень;
- агресія до інших, жорстоке ставлення до тварин;
- негативна, антисоціальна поведінка;
- прояви аутизму, стереотипні моделі поведінки, самостимуляція та самодеструкція;
- слабкий когнітивний розвиток, відставання у навчанні;

- слабкий моральний розвиток (труднощі у розумінні правильного і неправильного);
- проблеми у стосунках в дитинстві, які переходять у доросле життя;
- злочинна поведінка у підлітковому віці та у перші роки дорослого життя;
- підвищена вірогідність аутистичної соціальної особистості [29, с. 31].

Більше того, в інституціях неможливо гарантувати дотримання базових прав людини. Наприклад, положення міжнародних конвенцій, зокрема, Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) обстоюють право дітей на родинне життя і захист від насильства і недбайливого ставлення. А глобальне дослідження ООН про насильство щодо дітей вже отримало численні і тривожні свідчення про насильство щодо дітей в стаціонарних інституціях.

Неадекватне співвідношення кількості працівників і дітей в інституціях часто призводить до недбайливого та байдужого ставлення. Як наслідок, діти, яких складно годувати (наприклад, немовлята або діти з фізичними вадами) можуть просто не отримувати достатньо їжі тому, що працівників, які б належним чином і вчасно годували дітей, просто не вистачає. Немовлят часто і на тривалий час залишають у брудних пелюшках, що викликає в подальшому ряд захворювань. Що стосується старших дітей, то нестача персоналу може викликати застосування фізичної сили та/або принизливих, образливих покарань.

Крім того, у великих інституціях зі змішаними гендерними і віковими групами, молодші чи менші діти наражаються на ризик фізичного та сексуального насильства з боку старших дітей. Такі образи і дії не є рідкісним явищем, оскільки старші діти також постраждали внаслідок інституціоналізації і можуть не розуміти, що їхня поведінка є неправильною. Більше того, інституційний догляд є дорогим, і урядам бідніших країн

складно інвестувати у них значні ресурси. Це може призвести до байдужого ставлення до дітей – через нестачу їжі, одягу, взуття та інших матеріалів. Звідси – погане харчування, недотримання гігієни, поширення хвороб і врешті-решт – серйозна шкода для дитини.

Як наслідок, практичним досвідом було виокремлено три головних причини того, чому інституції мають високий ризик вчинення насильства над дітьми:

а) часто інституції є закритими та ізольованими від громади. Як наслідок, мало відомо про те, що в них відбувається. Дуже часто погані вчинки і звичаї в інституціях можуть бути не поміченими і тривати роками, оскільки діти не мають доступу до довірених дорослих за межами інституції, яким вони могли б розповісти, що з ними коїться [29, с. 33];

б) групи дітей, які мешкають в інституціях, стають об'єктом дискримінації з боку громади. Часто в інституціях перебувають діти, які походять з бідних родин, представляють етнічні меншини, мають вади здоров'я, є народженими поза шлюбом, представляють групи іммігрантів чи шукачів притулку, або які порушили закон. Зазвичай, суспільство вважає цих дітей «менш важливими», і тому громадяни менше схильні до того, аби «залучитися» і вживати заходів для забезпечення адекватного догляду за цими дітьми [29, с. 33];

в) у більшості випадків, сім'я – це природне захисне середовище дитини. Саме сім'я слідкує за тим, щоб дитина мала достатньо їжі, отримувала медичну допомогу під час хвороби і ходила до школи. Сім'ї роблять це тому, що вони мають сильні, дуже особливі зв'язки з дитиною – батьки емоційно «запрограмовані» на захист своїх дітей. Такі зв'язки зустрічаються вкрай рідко з боку працівників інституції, тому діти дуже рідко мають ту людину, яка б прагнула задовольнити їх індивідуальні потреби. В родині кожна дитина – це особистість. В інституції особистість втрачається, розчиняється у колективі – і часто знижується до статусу одного з-поміж інших [29, с. 33].

Досвід же деінституалізації ряду країн свідчить, що цей процес є благотворним для дітей, родин, громад та урядів. Обумовлено це тим, що згідно з підрахунками, понад 100 мільйонів дітей світу проводять значну частину свого дитинства в дитячих установах. Однак ця цифра – результат журналістських досліджень, які не виходить із єдиного джерела. Загальна ж кількість дітей «які залишилися без піклування батьків» по всьому світу невідома. У той час як в деяких країнах ведеться свій облік, жоден урядовий або неурядовий міжнародний орган не підраховує, не відслідковує ситуацію, і не робить нічого для глобального поліпшення. Незалежно від ситуації, більшість дітей, які потрапили в установи, живуть в них до досягнення повноліття [25]. При цьому у частини цих дітей є батьки, які змушені (через бідність, хвороби, небажану вагітність, війни тощо) віддати своїх дітей на піклування державних установ. Такі установи включають в себе сирітські установи, лікарні, державні будинки або інтернати, а також установи для інвалідів. Незалежно від їх стану і ситуації, багато хто з дітей, які потрапили в такі установи, ніколи вже з них не виходять до досягнення повноліття, інші через все життя проносять рани, нанесені зневагою або насильством, а також просто самим фактом розвитку в штучному середовищі колективу і установи [170]. Тому процес деінституалізації в даному конкретному випадку означає переміщення дітей з таких «масових» закладів (інститутів) в альтернативне, більш турботливе, середовище.

Існує багато альтернатив утриманню дітей в установах – вони включають в себе усиновлення, прийомні сім'ї, групові будинки та інші сімейні форми виховання сиріт. Програми з планування сім'ї і зусилля по реінтегруванню дітей в їх кровні сім'ї теж можуть бути досить успішними. Системи охорони дитинства по всьому світу повинні бути засновані на необхідності утримання дитини в умовах любові і турботи. Держави, які знаходяться в скрутному економічному становищі, але які зайняті проблемами дитинства, повинні отримувати допомогу і підтримку для

вирішення тих соціальних проблем, які ведуть до поміщення дітей в установи.

Так, стаття 20 Конвенції ООН про права дитини закріплює положення про те, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою [51]. Держави-учасниці у відповідності зі своїми національним законодавством забезпечують зміну догляду за дитиною. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання, всиновлення або при необхідності направлення у відповідні установи по догляду за дітьми [51].

Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини та її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову. При цьому неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства [51]. Всі держави, що входять до складу ООН, крім США та Сомалі, підписали Конвенцію. Конвенція дає надію на реформування системи піклування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у всьому світі.

Стаття 21b Конвенції ООН про права дитини встановлює ієрархію влаштування дітей, вказуючи, що міжнародне всиновлення є останнім варіантом, можливим лише після того, як всі можливості щодо влаштування дитини всередині країни були випробувані. При цьому Стаття не віддає переваги усиновленню перед прийомною сім'єю. Загальна ієрархія влаштування дитини всередині країни дійсно існує, причому якщо це можливо, діти повинні повертатися до своїх біологічних чи розширених (сім'я родичів) родин. Якщо такий варіант не є можливим, дітей слід влаштовувати у замісні родини (прийомні сім'ї, сім'ї усиновителів); у разі неможливості цього, діти мають отримувати спеціалізований стаціонарний

догляд. Однак таку ієрархію не слід вважати жорсткою чи фіксованою. Досвідчений соціальний працівник, який розуміє усі складнощі співвідношення різних потреб та прав дитини і її родини з наявними послугами, повинен підготувати рекомендації щодо послуг, які найкраще відповідатимуть індивідуальним потребам і бажанням дитини, а також ситуації, що склалася.

Така увага до процесу деінституалізації почала активізуватися у XX столітті через вивчення шкоди, якої завдає дітям інституалізація. Уже в 1930 році дослідник Л. Спіць відмітив депресію і неконтактність у дітей, позбавлених батьківської турботи. Зокрема він зазначив про порушення природних контактів, які відбуваються у наслідок раннього поміщення дитини до закладу, що, відповідно, перешкоджає розвитку її здатності в майбутньому вступати в контакт і прив'язуватися до людей. А це веде до затримки емоційного, соціального та фізичного розвитку. Діти, що перебувають в установах, часто проявляють відчуженість (віддаленість), апатію, безладну дружелюбність, загальну тривогу і підвищений страх. Вони також виявляють поведінку, яка характеризується підвищеною активністю, неорганізованістю, безладними вимогами любові і уваги, поверховістю відносин, відсутністю нормального занепокоєння як реакції на невдачу або критику, і соціальною дезадаптацією [25].

Тому у 1970-х роках більшість індустриальних країн Заходу розпочали деінституалізацію. Багато установ було закрито, а ті, які залишилися відкритими, були реструктуровані. Нове законодавство зобов'язало школи розширити свої освітні програми для того, щоб всі діти, включаючи дітей-інвалідів, могли вчитися в «менш обмежених умовах». Але все одно багато західних політиків уникали звернення до проблем дітей у сирітських закладах, вважаючи цю проблему занадто великою та занадто складною.

У США багато питань, пов'язаних з системою прийомних сімей та доступністю послуг і житла для людей з особливими потребами до сих пір до кінця не вирішені, незважаючи на демократичність цієї країни. Більше того,

цікавим є той факт, що ще в 1909 році критикувалися великі інтернатні заклади, які поширилися країною завдяки міграції. Супротивники такої форми виховання критикували заклади за велику вартість їх утримання порівняно з прийомними сім'ями, які вже існували на той час. Стрімке зменшення кількості дітей в інтернатних закладах США розпочалося наприкінці 1930-х років, коли було прийнято Закон про соціальний захист (*Social Security Act, 1937*), який забезпечив надання фінансової підтримки сім'ям з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини. Завдяки цьому закону наступні шістьдесят років кількість дітей в інтернатах поступово зменшувалася на 1–2 % щороку [58, с. 6].

На сьогоднішній день багато країн потребують розвитку системи прийомних сімей та послуг з реабілітації, оскільки відсоток дітей молодшого віку, які перебувають під інституційним доглядом, є дуже високим. Усі країни повинні вживати заходів, аби допомогти дітям, які за будь-яких причин не можуть жити зі своїми батьками, тимчасово чи впродовж невизначеного терміну. Цього можна досягти, забезпечуючи дітей різними видами догляду аналогічним сімейному.

Однак, деякі країни використовують прийомні сім'ї тільки в якості «надання тимчасового догляду» – до тих пір, поки дитину можна усиновити. А от спроб реабілітувати батьків, які опинилися у скруті, практично не здійснюється. Інші країни використовують прийомні сім'ї більше як «терапевтичний засіб» для того, щоб оздоровити дитину та/або діяти у ролі взірця для проблемних батьків в процесі сімейної реабілітації. Якщо цілі прийомних сімей є незрозумілими для батьків, які опинилися у скруті, то вони можуть чинити спротив проти влаштування своєї дитини в прийомні сім'ї, боячись втратити її. Як це не іронічно виглядає, але в умовах обмежених реабілітаційних послуг для родин, батьки віддають перевагу анонімності інституційного догляду, не усвідомлюючи тієї шкоди, якої це може завдати розвитку дитини [29, с. 12].

Достатня кількість досліджень розглядає вплив деінституалізації на благополуччя людей з інтелектуальними та іншими видами інвалідності. Більшість їх було проведено в країнах з високим рівнем доходу, а саме в США, Великобританії, Австралії та скандинавських країнах. Практично всі вони проводили порівняння благополуччя дітей, що живуть в інтернатах, з дітьми, що живуть в місцевій громаді, або довгострокове порівняння змін благополуччя дітей, що переїхали з інтернатів до місцевої громади. Обидва підходи показали приблизно однакові результати. Результати дослідження аналізувалися з використанням дуже великої кількості індикаторів благополуччя або якості життя. А саме: залежність особистих навичок від незалежного проживання, умови проживання, вибір і самовизначення, соціальні мережі і взаємини, участь в житті суспільства і громадянська активність, участь у конструктивній діяльності, працевлаштування, фізичне і ментальне здоров'я, задоволення життям тощо [91].

В жодному аспекті благополуччя деінституалізація не показала прямого негативного впливу. Дані результати характерні для різних країн, а також для всіх груп людей та дітей з особливостями розвитку, включаючи людей зі складними формами інвалідності, які потребують комплексного догляду. Також важливо відзначити, що досвід деінституалізації досі не показав, що будь-яка з груп дітей або людей з інвалідністю особливо потребує інституційного догляду. Інтернати існують через те, що суспільство не може забезпечити необхідну інклюзивну підтримку в місцевій громаді, а не тому, що так краще для дітей чи людей з інвалідністю [169, с. 8–9]. Тому деінституалізація є важливим кроком на шляху до розвитку дитини та викорінення соціальної ексклюзії й низького благополуччя людей з інвалідністю. Однак вона не надає комплексного вирішення цих проблем в кожній із країн [91].

Досить корисним та практично цікавим для вивчення та адаптації є досвід незалежного проживання дітей та людей з інвалідністю в Німеччині, оскільки коли говорять про виклики незалежного проживання для таких осіб,

то це завжди пов'язано з темою інклюзії. Конвенція про права інвалідів, яка була ратифікована парламентом Німеччини в 2009 році (всього ж Конвенцію ООН підписали більш ніж 150 країн у всьому світі) впливає на всі сфери життя в Німеччині. Іноді інклюзія все ще обмежується навчанням дітей в загальних класах і школах. Але в Німеччині обговорюють інклюзію, яка значно ширше і є більш всеосяжною, а іноді і суперечливою. Вважається, що вона охоплює всі сфери життя людини, що і виділяє Конвенція ООН [91].

Так, зміни почали відбуватися з розвитком соціальної сфери на початку 70-х років XX століття, з підйомом економіки Німеччини і формуванням нових соціальних рухів і концепцій: просування інтересів і лікування людей з інвалідністю стало одним із пріоритетних напрямків. Це співпало з швидким зростанням кількості різних закладів, завданням яких була допомога людям з інвалідністю та їх лікування. В цей же період було прийнято Закон про обов'язкову освіту для всіх дітей, включаючи дітей з інвалідністю. Парламент також прийняв законодавчу базу для створення робочих місць для людей з інвалідністю [91].

У дев'яності роки того ж століття, за часів стрімкого технічного розвитку, з одного боку, і кризи соціальної держави в Німеччині, з іншого боку, існування спеціальних закладів для людей з інвалідністю було поставлено під сумнів, так як вони відображали ексклюзивні практики колишніх часів. Держава стала дотримуватися принципів «спочатку регіональне, потім національне », а також « спочатку амбулаторний пацієнт, потім стаціонарний». Після прийняття Парламентом законодавства про права людини на персональну допомогу акцент сильно змістився в сторону індивідуальної підтримки. Значно зросла можливість вибору для людей з інвалідністю, хоча б теоретично [91].

Зміна підходу до проживання людей з інвалідністю в Німеччині прогресує і сьогодні, при цьому зачіпаються всі аспекти Конвенції про права інвалідів (недискримінація, повна участь, усунення бар'єрів, свобода вибору, освіта робота і працевлаштування, цивільні права і т.д.) [60, с. 15].

Литовська Республіка також активно розвивається у напрямку деінституалізації. У Законі Литовської Республіки про соціальну інтеграцію людей з інвалідністю в ст. 3 викладені Основні принципи соціальної інтеграції, а саме:

- рівність прав: люди з інвалідністю мають такі ж права, як і інші члени суспільства;
- рівність можливостей: для людей з інвалідністю, як і для інших членів суспільства, створюються такі ж умови для освіти, роботи, відпочинку, участі в політичному і громадському житті суспільства; і тільки в тих випадках, коли одні і ті ж умови і заходи є неефективними, передбачаються спеціальні заходи щодо поліпшення становища людей з інвалідністю;
- доступність: створення умов для людей з інвалідністю у всіх сферах життя і надання можливості користуватися ресурсами;
- задоволення різних потреб: люди з інвалідністю складають різноманітну групу суспільства, тому необхідно враховувати їх різні потреби при наданні підтримки людям з інвалідністю [69, с. 42].

У 2013 році у Литовській Республіці була створена міжнародна міжвідомча робоча група з підготовки програми і плану дій – «Програма 2014-2020 рр. по деінституалізації будинків соціальної опіки для дітей з інвалідністю, дітей, що залишилися без піклування батьків, дорослих осіб з інвалідністю». В діючу робочу групу увійшли представники: Міністерства праці та соціального захисту, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, Служби захисту прав дитини та усиновлення, Відділу соціальної опіки, Литовської асоціації (Ради) опікунських установ над дітьми, Департаменту у справах людей з інвалідністю, Омбудсмен із захисту прав дитини, Вільнюський університет, Литовський форум людей з інвалідністю, Литовське благодійне товариство людей з розумовими вадами «Viltis», Рада соціальної роботи і ще чотири неурядових організації у справах людей з інвалідністю [91].

У 2014 році міністр праці і соціального захисту Литовської Республіки підписав указ «Складання плану дії групи моніторингу на 2014-2020 рр. по переходу від інституційної опіки до послуг, що надаються в родині і місцевій громаді особам з інвалідністю та дітям, позбавленим батьківського піклування». Зокрема було заплановано розпочати проекти з надання послуг на базі місцевої громади особам з порушенням інтелектуального і психічного розвитку та започаткувати програми безпечного житла і служб тимчасового перепочинку для сімей [91].

Не можемо залишити поза увагою й досвід деінституалізації в Азербайджанській Республіці, де перші форми захисту дітей були створені азербайджанськими нафтовими магнатами на початку 1910 року з метою надання опіки дітям, які втратили батьків в Першій світовій війні. Після Другої світової війни в країнах колишнього Радянського Союзу, в тому числі в Азербайджанській Республіці була створена і розвинена державна система захисту дітей з обмеженими можливостями здоров'я, дітей-інвалідів, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, сім'ї яких потребують соціального захисту. В цілому ця система була під контролем держави, і фінансувалася лише за рахунок коштів, виділених з державного бюджету [91].

В результаті агресії Вірменії проти Азербайджану втрата дітьми батьків, низький фінансовий стан біженців і вимушених переселенців й інші соціальні чинники привели до збільшення числа дітей в державних установах. Після розпаду радянської влади, як і багато пострадянських країн, Азербайджан зіткнувся з фінансовою кризою, що призвела до зниження рівня життя населення та підвищення бідності. Курс ринкової економіки призвів до значного зниження багатьох соціальних гарантій, таких як доступ до великомасштабної зайнятості, безкоштовної освіти і медичних послуг. Все це мало негативний вплив на фінансовий стан населення, і в результаті серед багатодітних сімей підвищився рівень бідності. У той час, при існуючій в країні ситуації, знизився доступ дітей малозабезпечених сімей до соціальних

послуг. Тому з метою поліпшення ситуації були прийняті численні заходи. Починаючи з кінця 90-х років, ЮНІСЕФ та інші міжнародні організації приступили до вивчення ситуації в державних дитячих установах і дітей, що навчаються і виховуються в цих закладах. Проводилася значна робота щодо фізичного, соціального, емоційного, психологічного та інтелектуального розвитку дітей [91].

В результаті проведених досліджень зібрана інформація про дитячі будинки і школи-інтернати була представлена в Фонд Гейдара Алієва і на основі аналізу цих даних була підготовлена 5-річна Державна програма з розвитку дитячих будинків та шкіл-інтернатів. В результаті заходів, прийнятих в рамках програми багато установ такого типу були реконструйовані, капітально відремонтовані і забезпечені новим інвентарем та обладнанням. Для дітей, позбавлених родинного вогнища, була створена обстановка, максимально наближена до домашніх умов [91].

Крім того, слід зазначити, що після здобуття державної незалежності Азербайджанська Республіка ратифікувала ряд міжнародних конвенцій про права людини. Одна з них – це ратифікована в 1992 році Конвенція про права дитини. З метою виконання завдань, що випливають з Конвенції, були прийняті різні законодавчі акти, видані укази Президента і постанови Кабінету Міністрів. Згідно з цими документами, кожна дитина отримала право зростати в сім'ї, а сім'я є найбільш сприятливим середовищем для здорового розвитку та інтеграції в суспільство дитини. Відповідно до вимог Конвенції, передача дітей з державних дитячих установ в біологічні або інші альтернативні сім'ї, захист прав цих дітей завжди повинні бути в центрі уваги, а сім'ям, які взяли дітей, повинна бути надана соціальна допомога. В результаті бурхливого розвитку економіки Республіки, підвищення уваги соціальним сферам, відкриття нових робочих місць завдяки заходам, вжитим з метою розвитку регіонів, щорічного збільшення доходів на душу населення були створені умови для поліпшення соціального становища населення, в тому числі кожної сім'ї [91].

З огляду на все це, була підготовлена «Державна програма передачі дітей з державних дитячих установ в сім'ї (деінституалізація) і альтернативної турботи в Азербайджанській Республіці (2006-2015 роки)» і затверджена Розпорядженням Президента від 29 березня 2006 року №1386. Програма була спрямована на розширення робіт по деінституалізації, реалізацію ефективних заходів і досягнення конкретних позитивних результатів. Мета Державної програми полягала у створенні і забезпеченні ефективної роботи механізмів передачі дітей з державних дитячих установ в сім'ї та альтернативної турботи для повного і гармонійного розвитку особистості дитини, з урахуванням необхідності її зростання в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння [21; 86].

Як бачимо, процес деінституалізації окремих суспільних інститутів вимагає рішучих кроків з боку держави та значного фінансування. Неналежне ставлення органів державної влади до такого процесу може призвести до помилок та тяжких наслідків. Так, наприклад, в США, незважаючи на зрештою позитивну динаміку деінституалізації інтернатних закладів для дітей, скорочення чисельності пацієнтів в психіатричних лікарнях не супроводжувалося створенням достатньої кількості служб допомоги за місцем проживання. У зв'язку з цим значна кількість дітей та осіб з психічними розладами виявилися в інтернатах, поповнили ряди бездомних або почали зловживати алкоголем і наркотиками. При цьому варто зазначити, що при наявності сучасного психофармакологічного лікування та доступності психосоціальної допомоги переважна більшість людей з психічними розладами можуть бути адаптовані в соціумі повністю, або частково, тобто жити в сім'ях, у власній квартирі або в пансіонатах і в реабілітаційних центрах. Тому реформа в США і Канаді, саме в цьому аспекті, була визнана невдалою, тоді як в Італії реформа системи психіатричної допомоги, отримала широку суспільну, професійну і політичну підтримку та увінчалася успіхом [184]. Те саме можна сказати й про Королівство Швеція, яке в середині 50-х років відмовилося від утримання

дітей у закладах інституційного догляду та виховання дітей, а до 2000 року всі державні заклади для дітей з особливостями розвитку були розформовані [91].

У Румунії процес реформування системи інституційного догляду та виховання дітей розпочався в 90-х роках, коли було взято курс на закриття великих закладів інституційного догляду та зменшення кількості дітей у таких закладах, які продовжували функціонувати. На сьогодні в Румунії перевага надається збереженню біологічної сім'ї, а якщо це неможливо, дітей влаштовують у прийомні сім'ї. Діти, яким не вдається знайти сім'ю, проживають у громаді в малих групових будиночках – закладах з умовами проживання та виховання, наближеними до сімейних, в яких одночасно перебувають 6–15 дітей. З метою запобігання сімейному неблагополуччю та підтримці виховного потенціалу сім'ї впроваджується модель мінімального пакета соціальних послуг на рівні громади [91].

У Республіці Болгарія за п'ять років (з 2009 по 2014 роки) кількість закладів інституційного догляду та виховання дітей зменшилася на 39 відсотків, а дітей у них – на 59. Реформа почалася з будинків дитини для дітей віком до трьох років та будинків-інтернатів для дітей з інвалідністю, оскільки в таких закладах виховувалися діти найбільш вразливих категорій. Для влаштування таких дітей створювалися спеціально підготовлені прийомні сім'ї, особлива увага приділялася роботі з біологічними батьками дитини з метою повернення її у сім'ю. При цьому припинялася діяльність закладів інституційного догляду та виховання дітей у сільській місцевості, віддалених від закладів, які надають реабілітаційні, медичні та освітні послуги [91].

Успішною є модель реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей у Республіці Молдова. Зусилля держави з 2007 року спрямовуються на підтримку біологічних сімей та розвиток прийомних сімей, що сприяло зменшенню на 70 відсотків кількості дітей у закладах інституційного догляду [128].

Такий успішний міжнародний досвід і випробувані моделі функціонування системи підтримки дітей та сімей з дітьми можуть, на думку Уряду, бути використані в реформуванні системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні [91].

Проте варто відмітити той факт, що у популярній пресі західних країн, а також від деяких політиків часто можна почути думку, що процес деінституалізації неминуче призведе до зростання злочинності серед осіб з психічними розладами. Насправді ж наукового та практичного підґрунтя для такого твердження не існує: дослідження, які б підтверджували підвищений ризик скоєння правопорушень в період деінституалізації, відсутні.

Таким чином, для того аби процес деінституалізації мав позитивні зрушення необхідно:

а) адаптувати вітчизняне законодавство до міжнародних стандартів у сфері захисту прав вразливих груп населення, які перебувають під захистом та опікою держави;

б) вивчати позитивний досвід процесу деінституалізації інших держав та впроваджувати його на національному рівні;

в) здійснювати постійну консультативну, роз'яснювальну та інформаційну роботу з громадськістю з метою залучення до процесу деінституалізації;

г) приймати участь в міжнародних урядових та неурядових організаціях, щодо здійснення моніторингу та вивчення процесу деінституалізації інших держав;

г) удосконалювати механізми своєчасного виявлення вразливих груп населення та забезпечувати їх влаштування;

д) здійснювати постійну підготовку та перепідготовку соціальних працівників;

є) збільшувати обсяги фінансування соціальної сфери [91].

1.2 Теоретико-методологічні підходи до змісту поняття деінституалізації в Україні

Теоретичні засади і категоріальний апарат наукового дослідження складають суттєву основу наукового пошуку, без знання якого є неможливим творчий процес. Це зумовлено тим, що теорії, як найвищій формі вираження наукових знань, властиві багато важливих функцій, основними з яких є пояснювальна, передбачувальна, синтезуюча, методологічна та практична [162].

Пояснювальна функція полягає в розкритті зв'язків між ще не з'ясованими фактами, явищами, подіями, процесами, закономірностями дійсності (об'єктами наукового пояснення) і вже відомими й поясненими, а також із явищами (процесами, закономірностями), які зумовили їх. Поясненням називають складний, тривалий дослідницький процес, що знаменує найважливіше завдання наукового пізнання й відбувається задля всебічної характеристики певної сукупності явищ. Мети пояснення досягають за допомогою багатьох методів. Пояснення постає у формі висновку або системи логічних висновків (концепції) [68; 162]. Тому коли ми намагаємося з'ясувати зміст та сутність терміну деінституалізація дуже важливо дійти до самої суті даного поняття. Для цього необхідно окрім характеристики терміну, відобразити його основні властивості, які нададуть можливість зрозуміти та усвідомити даний процес.

Деінституалізація та трансформування послуг для вразливих груп населення – це, по суті, процес відмови від системи догляду, яка ґрунтується на великих інституціях, і перехід до низки інтегрованих послуг на основі родини та громади. Вважається, що вона складається з чотирьох компонентів:

а) попередження непотрібного прийняття та перебування в інституціях [29, с. 36];

б) пошук та розробка належного альтернативного догляду за особою в межах громади. Це може включати в себе забезпечення житлом, лікування, навчання, освіти та реабілітацію дітей і їхніх родин, хворих тощо [29, с. 36];

в) вдосконалення громадських послуг для вразливих груп населення, які дійсно потребують державного догляду, а також надання підтримки родинам [29, с. 36];

г) довгострокові плани з догляду і постійне влаштування в замісні родині для тих дітей, чиї батьки виявилися неспроможними відреагувати на відповідні втручання і реабілітацію і вважаються нездатними піклуватися про дитину [29, с. 36].

З викладеного можемо говорити, що деінституалізація – це комплексна діяльність. При цьому це не просто вилучення вразливих груп населення з інституцій, а систематичні, стратегічно обґрунтовані зміни, які призводять до значного зниження рівнів використання інституційного догляду і до поширення послуг по збереженню родини на рівні громади [28; 175].

Передбачувальна функція полягає у тому, що наукова теорія дає змогу окреслити на основі наукових знань тенденції подальшого розвитку пояснювальних явищ, можливість передбачити майбутні події, виникнення нових, невідомих явищ, що має велике значення і для діяльності людей, і для наукового пізнання. Передбачувальна функція теорії є продовженням і розвитком пояснювальної, вони тісно пов'язані між собою, оскільки кожне пояснення тією чи іншою мірою містить і передбачення, а передбачення неможливе без пояснення і вибудовується на його основі. Чим повніше реалізована пояснювальна функція теорії, тим ширші її прогностичні можливості, а отже, досконаліша її передбачувальна функція. Рівень досконалості, глибина пояснювальної та передбачувальної функції визначають істинність теорії [162].

Здійснення процесу деінституалізації є неможливим без застосування передбачувальної функції. Оскільки деінституалізація є динамічною категорією, то має бути вироблений алгоритм її реалізації та простежуватися

кінцева мета. Не можна здійснювати процеси деінституалізації не вивчивши усіх її позитивних та негативних аспектів та не спроектувавши їх на умови дійсності. Передбачувальна функція в даному випадку і зводиться до того, аби спробувати подивитися на майбутню модель та який вона матиме вплив на осіб, які безпосередньо залучені до інституційного догляду.

Синтезуюча функція потрібна для того аби впорядкувати досліджений матеріал – зайве відкинути, а потрібне більш детально вивчити, враховуючи підходи критичного мислення та, в кінцевому випадку, впроваджувати отриманий досвід у життя. Синтезуюча функція теорії полягає й у розкритті останньою закономірних зв'язків між частинами й елементами теоретичної системи, що дає змогу визначити принципово нові відношення й інтеграційні якості, які властиві теорії як цілісній системі на протигагу окремим частинам й елементам теорії або простій їх сукупності. Крім того, систематизація знань у теорії забезпечує принципове їх спрощення, усуває розрізненість [68]. В нашому випадку, коли ми говоримо про деінституалізацію, як процес, який поступово входить в механізм захисту прав людини, її свобод та законних інтересів – це дуже важливо. В даних конкретних умовах синтезуюча функція потрібна для того, аби вивчивши та дослідивши вітчизняний та міжнародний досвід догляду за особою, яка опинилася в скрутній життєвій ситуації, виробити дієвий механізм її подальшої адаптації у суспільстві, щоб вона не втратила себе, а навпаки – стала активним учасником правовідносин.

Методологічна функція надає можливість інтегрувати в єдину логічно струнку систему знання людей про навколишню дійсність, розвивати та удосконалювати їх, поповнювати теоретичний арсенал науки новими відомостями, що досконаліше і глибше розкривають явища, їх найважливіші закономірності. Теоретичні знання, які ми отримуємо в процесі дослідження деінституалізації за певних умов після відповідної зміни можуть перетворитися на метод пізнання, а методи наукового дослідження набувають якостей теорії, теоретичного значення. Відтак, ми можемо

говорити про те, що сформовані нами положення можуть отримати статус доктринальних та в подальшому будуть використовуватися при дослідженні аналогічних правових інститутів. В такому випадку можемо побачити, що практична функція впливає з методологічної, оскільки наукова теорія своїми функціями зорієнтована не тільки на свої внутрішні потреби, а й на важливу зовнішню функцію – практичну, оскільки створення наукової теорії не є самоціллю науки. Важливо знайти практичну апробацію результатів дослідження та їх подальше застосування на користь суспільства. Тому як правильно стверджують дослідники – сама по собі теорія не мала б настільки великого значення, якби вона не була потужним засобом розвитку наукових знань, а також науковою, методологічною основою практичної діяльності. З цього приводу американський промисловець Г. Форд стверджував, що немає нічого більш практичного, ніж добра теорія [68].

Відтак, переходячи безпосередньо до теоретичних аспектів вивчення поняття «деінституалізація», варто зазначити, що воно є досить новим для нашого суспільства та малодослідженим. Тому надзвичайно важливо вивчити, враховуючи весь методологічний арсенал, ті напрацювання, які сьогодні є у вітчизняній та зарубіжній літературі. Розпочати слід із того, що деінституалізація стала міжнародним трендом – Європейський Союз визнає цю проблему однією з першочергових у сфері захисту прав дітей, а уряди багатьох країн розробляють та впроваджують масштабні стратегії з деінституалізації [23, с. 99].

Є. Головаха та Н. Паніна стверджують, що деінституалізація є процесом руйнування інституціональних утворень, зміною соціальних правил і явно вираженим (або прихованим, латентним) неприйняттям інституціональних вимог до соціальної поведінки [19]. Але при цьому вони акцентують увагу на тому, що трансформаційні процеси не повинні бути радикальними та раптовими. Необхідними, на їх думку, є поступальні зміни з тим, щоб суспільство поступово адаптувалося до того, що відбувається з інституційною системою в державі [19].

Поступові зміни соціальних інститутів є необхідною умовою розвитку суспільства відповідно до внутрішніх та зовнішніх факторів, що визначають потребу в соціальних змінах. Й, хоча помірна деінституалізація неминуче пов'язана з виникненням аномічних тенденцій і проблем соціальної інтеграції, ці явища, як правило, долаються без соціальних катаклізмів, завдяки поступовому витісненню старих інститутів новоутвореними [19, с. 7].

А от, наприклад, О. Мордань вивчаючи думки міжнародних експертів стосовно трансформаційних процесів в Україні, у своїй статті зазначає, що процеси деінституалізації, які сьогодні тривають як в нашій державі, так і в інших країнах СНД та Східної Європи – це синонім докорінної перебудови старої системи соціального захисту вразливих сімей та дітей. Обумовлено це тим, що успадкована система, зосереджуючись на інтернатних закладах, нехтувала роллю сім'ї в розвитку дитини й заміняла її державною опікою не лише для дітей-сиріт, а й для дітей з розладам поведінки та особливими потребами. До масштабної інституалізації дітей призвела й практика, коли замість підтримки батьків як засіб впливу широко використовувався такий захід примусу як позбавлення батьківських прав [76]. В продовження цієї думки зазначимо, що процес деінституалізації в нашій державі, навіть при наявності політичної волі, не буде раптовим, а тому відповідно й радикальним. Обґрунтовуючи цю тезу зазначимо, що такий трансформаційний процес як деінституалізація потребує значних економічних ресурсів. «Позакривати» усі соціальні установи для дітей-сиріт та дітей-інвалідів не складно. Значно складнішим вбачається виділення коштів тим сім'ям та територіальним громадам, які погодилися доглядати таких дітей до їх повноліття та створенням їм належних гарантій соціального захисту.

М. Антіпов та Б. Дорошин під деінституалізацією пропонують розуміти ситуацію постійної трансформації соціальних інститутів, спрямовану на покращення умов життя уразливих груп населення. Автори не

виключають подальше існування інституційних закладів, проте покладають великі надії на зміни у вигляді деінституалізації [3, с. 29]. Тобто з викладеного ми можемо побачити, що деінституалізація це той процес, який має бути триваючим у часі, а не одномоментним, що ще раз підтверджує наші погляди та переконання на відповідні поступальні зміни в українському суспільстві.

У словнику із соціальної роботи зазначено, що деінституалізація це процес, альтернативний тривалому утриманню людей (душевних хворих, правопорушників, дітей, осіб похилого віку) у великих стаціонарних закладах різного типу. Головний принцип подібного підходу – надати людині право знаходитися не в таких обмежених умовах існування, як стаціонари, а вести нормальний спосіб життя і жити настільки незалежно, наскільки вона здатна. Основними елементами деінституалізації визначено наступні:

а) намагання уникати без крайньої необхідності розміщення і утримання людей в стаціонарах;

б) організація відповідних альтернативних варіантів за місцем проживання для розміщення, лікування, професійної підготовки, навчання і реабілітації осіб, яких немає необхідності утримувати в стаціонарах;

в) покращення умов догляду і лікування за місцем проживання тих, кого раніше прийнято було розміщувати в стаціонарах [145; 19; 95, с. 131].

Тобто з викладеного робимо висновок, що для соціологів процес деінституалізації є альтернативою, а не протилежністю інституційній побудові соціального захисту. Така позиція є досить цікавою, оскільки, якщо розглядати деінституалізацію з такого ракурсу, можемо говорити про поступове її впровадження в наше суспільство. Тобто не радикальні одномоментні зміни, пов'язані з кардинально-новим підходом по догляду за дітьми, які залишились в складних життєвих обставинах, а поетапний перехід від однієї системи до іншої, з можливим використанням покращеної моделі інституційного догляду у майбутньому. Суть подібного підходу полягає в тому, щоб надати людині право знаходитися не в таких обмежених умовах

існування, як в стаціонарах, а вести нормальний спосіб життя і жити настільки незалежно, наскільки вона здатна. Саме таке тлумачення наведено й С. Сегалом у Енциклопедії соціальної роботи і нині воно широко використовується у наукових публікаціях та словниках (про що ми вже згадували вище) [141].

Наразі пропонуємо розглянути поняття деінституалізації, яке наводиться регіональним відділенням Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) для країн ЦСЄ/СНД. Так, для розуміння процесу деінституалізації Фонд пропонує широке його трактування та вузьке. Останнє передбачає собою скорочення кількості дітей в спеціальних соціальних установах за рахунок розвитку альтернативних форм влаштування. За широким трактуванням деінституалізація включає чотири компоненти:

- а) профілактика соціального сирітства (попередження направлення та перебування дітей в інституціях без необхідності, недопущення направлення їх в інші заклади);

- б) пошук та розробка належних альтернативних форм сімейного влаштування і надання замісним сім'ям послуг і системи пільг;

- в) робота з персоналом закладів для дітей з метою мінімізації спротиву закриттю і передачі дітей в сім'ї, планове закриття, випереджуюча перепідготовка персоналу або їх працевлаштування;

- г) створення умов більш високої якості життя тим дітям, які в силу різних причин не будуть передані у сімейні форми [26; 95, с. 131].

Тобто деінституалізація – це не просто захід зі скорочення числа дітей в інтернатних установах. Швидше за все це всебічний процес, що передбачає планування перетворень, скорочення числа закладів інтернатного типу і/або їх закриття, що супроводжується створенням цілого комплексу різноманітних послуг по влаштуванню дітей. При цьому такий процес повинен здійснюватися відповідно до норм і стандартів, які засновані на принципі дотримання прав дитини та орієнтованими на результат. Мета даного процесу – забезпечення утворення такої ситуації, коли виховання в

інтернатних установах є всього лише однією з багатьох інших форм життєустрою дітей, і її вибирають в адекватних умовах, коли вона відповідає найкращим інтересам дитини [41].

Але ж за такого трактування ми можемо побачити, що інституційна форма догляду за дітьми не виключається представниками регіонального відділення ЮНІСЕФ для країн ЦСЄ/СНД. В даному випадку, мабуть, все ж таки, наші погляди на інституційну систему відрізняють від західних. Адже для нас інституція або заклад інтернатного типу це установа, яка входить в систему освіти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для «батьківських» дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку або від яких відмовились батьки, для дітей, які потребують соціальної допомоги, для дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації та навіть, інколи, для обдарованих дітей. Тобто ми сприймаємо успадковану ще за радянських часів систему інтернатних закладів, як таку, що нехтувала роллю сім'ї в розвитку дитини й заміняла її місце державною опікою не лише для дітей-сиріт, а й для дітей з розладами поведінки та особливими потребами [166, с. 7].

Дещо спірним але при цьому не менш цікавим вбачається погляд С. Лутошкіної на процес розвитку деінституалізації на пострадянському просторі. З однієї сторони автор не відкидає позиції, що деінституалізація є завершальним етапом розвитку соціального інституту, а з іншого – це процес реформування (деструкції) соціальної системи, яка передбачає ізоляцію певної соціальної групи (наприклад, дітей-сиріт) від суспільства. Тому на пострадянському просторі, за твердженням С. Лутошкіної, під деінституалізацією розуміється процес поступового переходу від радянської моделі соціального захисту дітей-сиріт до моделі сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування [61, с. 14–15]. У результаті чого автор запропонувала три підходи реалізації політики деінституалізації:

а) системно-правовий – передбачає собою правову ліквідацію інтернатних установ;

б) соціально-культурний – передбачає зміну статусу і структури інтернатного закладу;

в) психологічний – базується на твердженні про необхідність підвищення якості життя та умов в установах для утримання та виховання дітей-сиріт [61, с. 15].

Підводячи підсумки зазначимо, що **деінституалізація** – це визначений та закріплений державою плановий процес поступального переведення певних груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, де вони можуть реалізувати усю повноту наданих їм прав, свобод та законних інтересів.

Таким чином, проаналізувавши певну кількість підходів до визначення терміну «деінституалізація», розуміємо, що для його характеристики, у переважній своїй більшості, використовуються схожі ознаки, що й об'єднує їх у єдиний зміст. Отже, *характерними ознаками деінституалізації є:*

- динамічність, оскільки деінституалізація має властивий тільки їй алгоритм процесів;

- варіативність, – наявність альтернативних шляхів догляду за дитиною або іншою особою, яка залишилася в складних життєвих обставинах;

- перспективність спрямування, – деінституалізація спрямована на покращення життєвої ситуації та соціального положення особи/дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах;

- комплексність, тобто передбачає собою сукупність заходів, зокрема адміністративно-правового впливу на забезпечення прав осіб, які залишилися в складних життєвих обставинах;

- деінституалізація являє собою сукупність соціально-правових послуг, що надаються державою особі/дитині, яка залишилася в складних життєвих обставинах [92].

Узагальнюючи викладене зазначимо, що теоретико-методологічні підходи до змісту поняття деінституалізації в Україні дозволили нам дослідити його з різних точок зору та виробити єдиний підхід до розуміння його мети і змісту, а також на основі цього виокремити характерні ознаки процесу деінституалізації.

1.3 Нормативно-правові основи регулювання деінституалізації в Україні

Впровадженню процесу деінституалізації в Україні передувало прийняття цілої низки нормативно-правових актів, зокрема це були зміни до чинного законодавства, ратифікація міжнародних нормативно-правових актів, прийняття законодавчих актів у новій редакції та ціла низка прийнятих зовсім нових законів та підзаконних актів.

Певна річ, характеристику нормативно-правового регулювання із впровадження деінституалізації в Україні варто розпочати із *Загальної декларації прав людини*, яка проголосила, що:

- а) діти мають право на особливе піклування і допомогу [37];
- б) сім'ям як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вони могли повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства [37];
- в) дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння тощо [37].

На виконання положень *Загальної декларації прав людини* 20 листопада 1959 року було прийнято *Декларацію прав дитини* [30]. Даний документ акцентував увагу на тому, що кожна дитина має володіти і усіма

правами, зазначеними у ній. За обсягами Декларація прав дитини містила всього десять принципів, проте саме вони стали основою міжнародно-правового захисту прав дитини. Вперше увага громадськості була прикута на такі основні засади у формуванні прав дитини як:

- рівність та уся повнота прав дитини;
- спеціальний захист прав дитини;
- право на ім'я і громадянство;
- право на соціальний захист;
- забезпечення належних умов захисту та розвитку дітей з обмеженими можливостями;
- повний і гармонійний розвиток дитини в любові і розумінні;
- право на безоплатну і обов'язкову освіту;
- пріоритетність захисту прав дитини;
- захист від усіх форм недбайливого ставлення, жорстокості та експлуатації;
- виховання дитини у дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і братерства [30].

Продовжуючи позицію захисту прав дитини в рамках гармонійного її розвитку було прийнято **Конвенцію ООН про права дитини** [52]. Вона стала універсальним нормативно-правовим актом, який охоплює усі потреби розвитку дитини як особистості. В ній містяться положення про те, що держава повинна забезпечувати:

- невід'ємне право на життя;
- здоровий розвиток дитини;
- право на особливий захист і допомогу, що надаються державою;
- право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини;
- захист дитини від усіх форм дискримінації;
- захист і піклування, які необхідні для її благополуччя [52];

- право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання [52];

- щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду [52];

- щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини [52];

- право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я [52];

- щоб неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина мала повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства [52];

- вжиття всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів тощо [52].

У 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини і визнала, що сім'я є найкращим середовищем для виховання, розвитку й становлення особистості. Серед основних засад державної політики щодо соціального захисту дітей було визначено створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї, забезпечення пріоритету сімейних форм влаштування дитини [79].

Зокрема, на міжнародному рівні було прийнято й інші, не менш важливі нормативно-правові акти, які тим чи іншим шляхом стали передумовою розвитку трансформаційних процесів у сфері інституційного догляду за дитиною. Це:

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей [14];

Віденська декларація і програма дій до неї [13];

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [34];

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [74];

Міжнародний пакт про громадські й політичні права [73];

Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях [31] та ряд інших, не менш важливих нормативно-правових актів.

Тому на основі цих документів, в Україні було прийнято ряд актів органів державної влади, спрямованих на розвиток та удосконалення інституційного догляду за дітьми. Серед останніх законодавчих доробок варто відмітити:

– ***Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року*** [55]. У ній визначено проблеми, на розв’язання яких спрямована Програма, проаналізовано причини виникнення проблем та обґрунтування необхідності їх розв’язання програмним методом, визначено мету, оптимальний варіант розв’язання проблем на основі порівняльного аналізу можливих варіантів, визначено шляхи і способи розв’язання цих проблем, а також строки виконання Програми та очікувані результати [55].

Серед найбільш кричущих проблем акцентується увага на тому, що існуюча система захисту прав та інтересів дитини в Україні базується на підході до дитини як до об’єкта впливу, без урахування того, що дитина

повинна бути суб'єктом відносин [55]. Залишаються актуальними проблеми дітей з інвалідністю, зокрема щодо облаштування для них безбар'єрного простору у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, забезпечення повноцінного життя, інтеграції у суспільство та соціальної адаптації, забезпечення медичною допомогою, у тому числі пільговим забезпеченням медикаментами і медичними виробами, комплексною медико-соціальною реабілітацією та паліативною допомогою [55]. Життєво необхідним для дитини є забезпечення права на виховання у сім'ї. Збільшенням кількості малозабезпечених сімей і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, обумовлюється втрата дітьми батьківського піклування, що призводить до зростання дитячої бездоглядності та безпритульності. В Україні не сформовано ефективну модель надання соціальних послуг сім'ям з дітьми у територіальних громадах [55]. Недостатньою чисельністю фахівців із соціальної роботи зумовлюється низький рівень охоплення сімей соціальними послугами, в тому числі превентивними, надання яких дає змогу зменшити наслідки соціального неблагополуччя [55]. Останнім часом зберігається тенденція до збільшення показників соціального сирітства з причин несвідомого та безвідповідального ставлення батьків до виконання батьківських обов'язків, повноцінного виховання та розвитку дітей тощо [55].

Усе це обумовлює необхідність удосконалення системи інституційного захисту дитини в Україні за рахунок:

а) інтеграції дітей, які утримуються в інтернатних закладах, у соціальний простір територіальної громади [55];

б) удосконалення системи захисту прав та інтересів дитини з інвалідністю, інтегрування їх в соціум; впровадження інтегрованих послуг для дітей зазначеної категорії в територіальній громаді [55];

в) зміцнення системи захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [55];

г) зміцнення інституту сім'ї та формування відповідального батьківства [55];

г) забезпечення догляду та виховання дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, в сім'ях або в умовах, максимально наближених до сімейних, реформування та реорганізація інтернатних закладів [55];

д) посилення роботи з профілактики бездоглядності та безпритульності дітей [55];

є) запровадження раннього виявлення, своєчасної та ефективної медичної та соціальної допомоги сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах [55].

Строк виконання Програми був визначений з 2017 по 2021 рік;

– ***Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»*** [130]. У них зазначено, що у 2015-2016 роках у рамках програми реформування соціальної сфери України відбулося скорочення соціальних програм щодо підтримки дітей. Уряд не вжив належних заходів для збереження фахівців із соціальної роботи, які працювали на запобігання соціальному сирітству у громадах [130]. Припинено фінансування санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку дітей, дитячо-юнацьких спортивних шкіл за рахунок Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Багатодітні сім'ї позбавлені пільг з оплати житлово-комунальних послуг. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, втратили право на вступ до вищих навчальних закладів поза конкурсом [130]. Скасовано гарантоване державою безоплатне харчування для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів та передбачено його забезпечення за рахунок коштів місцевих бюджетів у разі ухвалення відповідного рішення місцевою радою [130]. Значно послабилася увага держави до захисту прав дітей соціально вразливих категорій, а саме: дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, дітей, які перебувають у складних життєвих

обставинах, дітей, які зареєстровані як внутрішньо переміщені особи, а також дітей, які є особами без громадянства, біженцями, дітей осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні [130].

Тому учасники парламентських слухань вважають неприпустимим за таких умов подальше послаблення системи органів, до компетенції яких належить захист прав дітей та соціальний супровід сімей із дітьми, оскільки низький рівень укомплектованості кадрами служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді загрожує втратою ними дієздатності та ставить під сумнів спроможність забезпечення реалізації державної політики у цій сфері, зокрема щодо надання відповідних соціальних послуг, забезпечення соціального супроводу дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [130].

Понад 150 тисяч дітей проживають у новоутворених об'єднаних територіальних громадах. Процеси децентралізації влади та її складової – децентралізації соціальних послуг передбачають те, що в нових умовах соціальні послуги мають бути не тільки відновленими та вдосконаленими, а й максимально наближеними до дітей та сімей [130].

Натомість центральні органи виконавчої влади не надали дієвих рекомендацій щодо виконання об'єднаною територіальною громадою функцій органу опіки та піклування, повноважень з питань профілактики соціального сирітства, запобігання насильству в сім'ї, зокрема над жінками та дітьми. Об'єднані територіальні громади не наділені і не виконують функцій, передбачених законодавством та міжнародними зобов'язаннями України [130].

У результаті цих Слухань було прийнято ряд рішень, які мали характер приписів, зокрема:

1. *Президенту України* розглянути на засіданні Ради національної безпеки і оборони України питання про дотримання прав дітей в Україні [130];

2. *Верховній Раді України* прискорити розгляд проектів законів України:

а) про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо надання соціальних послуг) [130];

б) про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» (щодо посилення соціальних гарантій багатодітних і прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу) [130];

в) про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа [130];

г) про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення соціального захисту дітей) [130];

д) про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо покращення захисту права дитини на належне утримання тощо [130];

3. *Кабінету Міністрів України*:

1) у сфері вдосконалення нормативно-правових актів: а) про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення діяльності служб у справах дітей, центрів соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді; б) про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності об'єднаних територіальних громад у сфері забезпечення, дотримання та захисту прав дитини тощо [130];

2) вжити невідкладних заходів до виконання в повному обсязі відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади Заключних спостережень Комітету ООН з прав дитини за підсумками розгляду третьої та четвертої зведеної періодичної доповіді про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини, а також забезпечити посилення відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади за невиконання вимог законодавства у сфері охорони дитинства [130];

3) утворити Міністерство України у справах сім'ї та дітей [130];

4) доручити Міністерству соціальної політики України:

1. з урахуванням пропозицій Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України розробити та внести на розгляд Кабінету Міністрів України проект державної цільової соціальної програми реформування мережі інтернатних закладів та закладів соціального захисту дітей усіх типів і форм власності з урахуванням потреб територіальних громад у послугах таких закладів [130];

2. розробити та внести на розгляд Кабінету Міністрів України проекти законодавчих та нормативно-правових актів щодо вдосконалення діяльності служб у справах дітей, центрів соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді, яким передбачити обов'язкове функціонування служб у справах дітей у структурах місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад, а також встановити нормативи штатної чисельності працівників служб у справах дітей місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад, центрів соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді, кількість працівників з питань усиновлення та захисту прав дітей виконавчих органів сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад з розрахунку один працівник на тисячу дітей, які проживають у межах відповідних області, району, територіальної громади, проте не менше одного працівника на одну територіальну громаду [130];

3. розробити та затвердити державні стандарти надання соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми на рівні громади тощо. Вказівки у вигляді рекомендацій щодо захисту дитини були надані й іншим центральним органам виконавчої влади [130];

4. *місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування* в установленому порядку в межах своїх повноважень необхідно забезпечити:

а) оптимізацію мережі інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та утворення соціальних закладів, що надають соціальні послуги сім'ям та дітям (центрів соціальної підтримки

дітей та сімей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів соціально-психологічної допомоги), відповідно до потреб та можливостей регіонів [130];

б) розвиток соціальних послуг у територіальній громаді, спрямованих на підтримку сімей, з метою запобігання розриву сімейних зв'язків та соціальному сирітству [130];

в) здійснення заходів щодо патронату над дитиною тощо [130].

Але найбільш важливим кроком стало те, що у межах виконання *Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року* та *Плану пріоритетних дій Уряду*, 9 серпня на засіданні Кабінету Міністрів України було затверджено *Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки* та *План заходів з реалізації її I етапу* [128].

Загальні положення цієї Стратегії містять посилання на обраний курс України у напрямку європейської інтеграції, який вимагає перегляду пріоритетів державної політики у сфері охорони дитинства, впровадження кращих світових практик забезпечення та захисту прав дітей [128]. Такі практики повинні базуватися на забезпеченні прав і найкращих інтересів дитини, спрямовуватися на підтримку сім'ї, створення умов для виховання і розвитку дітей у сім'ї або середовищі максимально наближеному до сімейного [128].

В ході розробки даного нормативно-правового акту були вироблені принципи подальшого реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Ними є:

- безпека і благополуччя дитини є пріоритетом державної політики [128];
- сім'я є найкращим середовищем для виховання і розвитку дитини [128];

- збереження сім'ї для дитини є ключовою умовою для забезпечення найкращих інтересів дитини та її благополуччя [128];
- державою заохочується і підтримується відповідальне батьківство [128];
- реформування системи інституційного догляду та виховання дітей здійснюється з урахуванням забезпечення потреб, думки та інтересів кожної дитини [128];
- залучення дітей до участі у підготовці рішень, що стосуються їх життя та майбутнього [128].

Цікавим є те, що Стратегією були визначені цілі і завдання, які були сформовані державою з тим, щоб удосконалити процедуру реформування інституційного догляду за дитиною див. Табл.1.

Таблиця 1

Цілі та завдання Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки

№ п/п	Цілі Стратегії	Завдання стратегії
1.	Інтегрування та скоординованість дій для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей	1) удосконалення законодавства для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; 2) запровадження механізму міжвідомчої координації дій з метою досягнення цілей і завдань Стратегії; 3) перегляд та конкретизація функцій, повноважень і відповідальності державних органів на центральному і місцевому рівнях щодо забезпечення прав дитини та підтримки сім'ї; 4) розроблення фінансових механізмів

		забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, розвитку послуг з підтримки сімей та дітей, у тому числі шляхом перерозподілу фінансових ресурсів, що вивільняються в процесі закриття закладів інституційного догляду дітей, та спрямування таких ресурсів, зокрема на створення зазначених послуг на рівні територіальної громади; 5) розроблення та впровадження системи моніторингу та оцінки процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; 6) впровадження механізму прийняття рішень в найкращих інтересах дитини усіма суб'єктами забезпечення та захисту її прав, а також залучення дітей до прийняття рішень з питань, що стосуються їх життя.
2.	Розвиток ефективної і спроможної системи підтримки зростання дітей у сім'ї	1) забезпечення виявлення вразливих сімей з дітьми на ранніх етапах, підтримки біологічної сім'ї дитини. 2) розвиток мережі та забезпечення надання освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних послуг, зокрема, послуг раннього втручання та інклюзивної освіти на рівні територіальної громади; 3) забезпечення доступності послуг для дітей з особливими потребами, зокрема дітей, які мають психофізичні порушення, та сімей, в яких виховуються такі діти;

		4) створення належних умов для участі неурядових організацій у наданні послуг сім'ям з дітьми; 5) забезпечення врахування потреб сімей з дітьми у процесі стратегічного планування розвитку територіальних громад; 6) створення ефективних механізмів підтримки сімей з дітьми, що поєднують фінансову, матеріальну допомогу та послуги, для сприяння батькам у виконанні своїх обов'язків з догляду та виховання дітей і подолання складних життєвих обставин; 7) підвищення професійного рівня фахівців, які надають послуги дітям та сім'ям з дітьми, а також спроможності учасників процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; 8) розроблення та впровадження механізмів моніторингу та оцінки ситуації у територіальних громадах щодо забезпечення реалізації права дитини на виховання в сім'ї.
3.	Забезпечення якісного альтернативного догляду дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою унеможливлення направлення таких	1) розроблення та впровадження регіональних планів дій щодо реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; 2) забезпечення з метою збереження сім'ї для дитини розвитку послуг із підтримки сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах; 3) забезпечення розвитку послуг

	дітей до закладів інституційного догляду дітей	альтернативного догляду дітей, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками, у тому числі шляхом створення мережі соціальних квартир, малих групових будинків для тимчасового проживання дітей; 4) забезпечення дітей віком до трьох років послугами альтернативного догляду з метою припинення практики направлення таких дітей до закладів інституційного догляду дітей; 5) вжиття заходів щодо припинення влаштування дітей до закладів інституційного догляду дітей та виховання з причин бідності або перебування сім'ї у складних життєвих обставинах; 6) запровадження механізму врахування інтересів та індивідуальних потреб кожної дитини при визначенні форми її влаштування; 7) розроблення та затвердження стандартів якості послуг з альтернативного догляду; 8) вжиття заходів щодо приведення у відповідність із міжнародними стандартами законодавства, процедур і послуг стосовно підготовки дітей до самостійного життя дітей.
4.	Забезпечення участі суспільства у реалізації Стратегії	1) забезпечення формування суспільної думки щодо важливості зростання дитини у сім'ї, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативності наслідків інституційного

		догляду та виховання для дитини та суспільства в цілому, важливості ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дітей; 2) забезпечення інформування суспільства про реформування системи інституційного догляду та виховання дітей через засоби масової інформації, лідерів громадської думки тощо; 3) створення сприятливих умов для залучення до реалізації Стратегії представників бізнесових кіл, міжнародних донорських організацій, волонтерів тощо; 4) впровадження громадського моніторингу та контролю якості надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, виконання рішень стосовно дитини в її найкращих інтересах, дотримання прав дитини в закладах інституційного догляду дітей [128].
--	--	---

Перераховані в Таблиці 1 цілі та завдання Стратегії більш детально відображені у ***Плані заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки*** [93]. Відтак перспектива позитивних зрушень у сфері інституційного догляду існує та вона є можливою, оскільки Стратегією передбачено досягнення таких результатів:

1) зростання щорічно, починаючи з 2018 року, кількості дітей, охоплених інклюзивною освітою, на 30 % від загальної кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку [93];

2) збільшення щорічно, починаючи з 2018 року, забезпечених житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, на 20 % від загальної кількості таких осіб, які перебувають на квартирному обліку [93];

3) зменшення щорічно, починаючи з 2019 року, кількості дітей, які виховуються в закладах інституційного догляду дітей, на 10 % від кількості таких дітей станом на 1 січня 2019 року [93];

4) скорочення щорічно, починаючи з 2019 року, кількості закладів інституційного догляду дітей на 10 % від кількості таких закладів станом на 1 січня 2019 року [93];

5) припинення з 2020 року влаштування дітей віком до трьох років до закладів інституційного догляду дітей [93];

6) припинення до 2026 року діяльності усіх типів закладів інституційного догляду дітей, у яких виховувалося більше 15 дітей [93];

7) зменшення до 2026 року кількості дітей, які виховуються в системі альтернативного догляду, до 0,5 % від загальної кількості дитячого населення [93];

8) надання, починаючи з 2026 року, неурядовими організаціями не менше 50 % соціальних послуг дітям та сім'ям з дітьми на замовлення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [93];

9) забезпечення дітей та молоді, які виходять із системи альтернативного догляду, послугами соціального супроводу з метою інтеграції їх у суспільство [93];

10) забезпечення у кожній територіальній громаді дітям та сім'ям з дітьми доступу до послуг відповідно до їх потреб [128].

Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що нормативно-правові основи деінституалізації в Україні сьогодні перебувають у досить динамічному стані, що відображено у цілій низці документів наказового характеру, які мають конкретних виконавців, строки виконання та механізми реалізації зазначених приписів, що є дуже важливим в процесі здійснення

трансформаційних процесів в державі. Варто відмітити й те, що не залишилися поза увагою й треті особи, як то громадськість, неурядові організації, окремі фізичні та юридичні особи, які можуть сприяти удосконаленню інституційного догляду за дітьми з метою наближення його до міжнародних норм та стандартів, що є дійсно позитивними зрушеннями у нашому суспільстві [90].

Висновки до Розділу 1

1. Визначено, що за своїм змістом та суттю деінституалізація є процесом, який направлений впливати на благополуччя людей, які мають певні ускладнення свого розвитку в суспільстві (медичні, соціальні, правові тощо). Він полягає у створенні таких умов життя для певних категорій осіб, які б унеможливлювали дискомфорт для них та давали можливість їм адаптуватися до суспільного життя, незважаючи на їх вади та соціальне положення. Тобто деінституалізація – це визначений та закріплений державою плановий процес поступального переведення вразливих груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, де вони можуть реалізувати усю повноту наданих їм прав, свобод та законних інтересів.

2. Доведено, що процес деінституалізації у вузькому розумінні означає переміщення дітей з таких «масових» закладів (інститутів) в альтернативне, більш турботливе, середовище.

3. Встановлено, що для деінституалізації важливим є нівелювати участь та вплив державних установ на життєдіяльність спеціальних груп населення (інвалідів, дітей-сиріт, недієздатних осіб), при цьому залишити державну підтримку середовищу в якому здійснюється процес деінституалізації.

4. Акцентовано увагу, що на сьогоднішній день багато країн потребують розвитку системи прийомних сімей та послуг з реабілітації, оскільки відсоток дітей молодшого віку, які перебувають під інституційним доглядом, є дуже високим. Усі країни повинні вживати заходів, аби допомогти дітям, які за будь-яких причин не можуть жити зі своїми батьками, тимчасово чи впродовж невизначеного терміну. Цього можна досягти, забезпечуючи дітей різними видами догляду аналогічним сімейному

5. Наголошено, що деінституалізація є важливим кроком на шляху до розвитку дитини та викорінення соціальної ексклюзії й низького благополуччя людей з інвалідністю. Однак вона не надає комплексного вирішення цих проблем в кожній із країн

6. Сформовано припущення, що процес деінституалізації в нашій державі, навіть при наявності політичної волі, не буде раптовим, а тому відповідно й радикальним, оскільки потребує значних економічних ресурсів.

Доведено, що для того аби процес деінституалізації мав позитивні зрушення необхідно:

а) адаптувати вітчизняне законодавство до міжнародних стандартів у сфері захисту прав вразливих груп населення, які перебувають під захистом та опікою держави;

б) вивчати позитивний досвід процесу деінституалізації інших держав та впроваджувати його на національному рівні;

в) здійснювати постійну консультативну, роз'яснювальну та інформаційну роботу з громадськістю з метою залучення до процесу деінституалізації;

г) приймати участь в міжнародних урядових та неурядових організаціях, щодо здійснення моніторингу та вивчення процесу деінституалізації інших держав;

г) удосконалювати механізми своєчасного виявлення вразливих груп населення та забезпечувати їх влаштування;

д) здійснювати постійну підготовку та перепідготовку соціальних працівників;

є) збільшувати обсяги фінансування соціальної сфери..

7. Запропоновано авторське визначення поняття деінституалізація – це визначений та закріплений державою плановий процес поступального переведення певних груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, де вони можуть реалізувати усю повноту наданих їм прав, свобод та законних інтересів..

8. Виокремлено такі *характерні ознаки деінституалізації*: а) динамічність, оскільки деінституалізація має властивий тільки їй алгоритм процесів; б) варіативність, – наявність альтернативних шляхів догляду за дитиною або іншою особою, яка залишилася в складних життєвих обставинах; в) перспективність спрямування, – деінституалізація спрямована на покращення життєвої ситуації та соціального положення особи/дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах; г) комплексність, тобто передбачає собою сукупність заходів, зокрема адміністративно-правового впливу на забезпечення прав осіб, які залишилися в складних життєвих обставинах; ґ) деінституалізація являє собою сукупність соціально-правових послуг, що надаються державою особі/дитині, яка залишилася в складних життєвих обставинах.

9. Зазначено, що нормативно-правові основи деінституалізації в Україні сьогодні перебувають у досить динамічному стані, що відображено у цілій низці документів наказового характеру, які мають конкретних виконавців, строки виконання та механізми реалізації зазначених приписів, що є дуже важливим в процесі здійснення трансформаційних процесів в державі. Наголошено також на тому, що не залишилися поза увагою й треті особи, як то громадськість, неурядові організації, окремі фізичні та юридичні особи, які можуть сприяти удосконаленню інституційного

догляду за дітьми з метою наближення його до міжнародних норм та стандартів, що є дійсно позитивними зрушеннями у нашому суспільстві

РОЗДІЛ 2. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1 Загальна характеристика процесу деінституалізації в Україні

В Україні, як видно з попередніх пунктів дисертаційного дослідження, реформа зі складною назвою «деінституалізація» була відновлена влітку 2017 року. За цим терміном, як уже зазначалося вище, ховаються фундаментальні поступальні зміни системи інтернатів, в яких нині перебувають 106 тисяч дітей. При цьому 92% з них мають родину, і лише 8% дітей в інтернатах – сироти [128]. Основний зміст реформи полягає у тому, щоб підтримати сім'ї, яким з тих чи інших причин складно забезпечувати або виховувати дітей, а також підтримати системи установ сімейного типу. При цьому Уряд пояснює, що термін «деінституалізація» – це план дій не про закриття інтернатів, як його часто трактують, не про економію коштів, не про те, що завтра діти опиняться на вулиці і т.д., а про те, що держава бажає сприяти соціалізації вразливих груп населення, зокрема дітей, та створити для них максимально комфортні умови життя. Оскільки поки не буде сприятливих умов для дитини в її рідній сім'ї, ніхто не забере її з інтернату [79].

Тобто на сьогоднішній день Уряд трактує деінституалізацію як процес створення послуг у громаді, пов'язаний із допомогою сім'ям у складних життєвих обставинах, щоб вони не віддавали своїх дітей до інституцій, а виховували в сім'ї. Адже безліч досліджень свідчать про шкідливість інтернатів для психічного та інтелектуального розвитку. Особливо, якщо йдеться про маленьких дітей – інтернатні заклади наносять невиправну шкоду їхньому мозку [79].

В Україні налічується 751 інтернатний заклад для дітей. 39 закладів – у системі Міністерства охорони здоров'я України (у них живе та виховується 2773 дитини), 132 – у системі Міністерства соціальної політики України

(5087 дітей), 580 – у системі Міністерства освіти і науки України (97 923 дитини). Крім того, в Україні функціонують заклади інституційного догляду та виховання дітей, утворені громадськими об'єднаннями, благодійними фондами, релігійними організаціями [79].

Таку спадщину ми отримали ще за радянських часів. Адже після Жовтневого перевороту 1917 року з приходом до влади більшовиків ситуація щодо розвитку сімейного законодавства кардинально змінюється. Ідеологія більшовиків ґрунтувалася на філософії Ф. Енгельса про взаємозв'язок між власністю, товаровиробництвом, гендером і класом, який свого часу писав, що «комуністичний лад трансформує стосунки між статями... він скасує приватну власність, і діти навчатимуться колективно... він знищить традиційну залежність дітей від батьків». Тобто сім'я розглядалася як цілком буржуазний інститут і до 1930-х років вважалося, що вона відіме як така. Тому вже з перших днів радянської держави поряд з історичними декретами, які закріплювали нові суспільні відносини, з'явилося і нове шлюбно-сімейне законодавство РРФСР і УРСР.

Розробник радянського законодавства з питань шлюбу та сім'ї О. Гойхбарг казав у 1918 році: «Наш державний інститут опіки має показати батькам, що соціальна опіка над дітьми дає набагато кращі результати, ніж приватна, індивідуальна, некваліфікована та ірраціональна сімейна форма, яку надають батьки «люблячі», але необізнані в питаннях виховання». Як результат, така ідеологія більшовицької партії сприяла створенню цілої системи закладів для колективного виховання «нових радянських патріотів» і спонукала батьків віддавати туди дітей [58].

Проте варто відмітити, що на певному етапі інтернатні заклади відіграли й позитивну роль у підтримці значної кількості дітей-сиріт, дітей вулиць, які постраждали від наслідків Першої та Другої світових воєн, громадянської війни, епідемій та голодомору. Але в післявоєнний період ситуація знову змінюється. Зокрема, дуже активно свого часу координував інституційний догляд М. Хрущов. Але якщо до цього інтернати

створювалися для ліквідації дитячої безпритульності та сирітства після двох світових воєн, то в 60-х роках М. Хрущов всюди рекламував і будував школи-інтернати і підкреслював важливість радянського виховання і ліквідації бідності в цих закладах [24, с. 4].

Глибока економічна криза, яка охопила Україну в 1990-ті внаслідок шокової терапії й переходу на нові умови господарювання, призвела до підвищення рівня бідності, і це знову, як у повоєнні роки, стало головним фактором передачі дітей на виховання до інтернатних закладів. За статистикою з 1989 по 2007 роки частка дітей, які виховуються в інтернатних закладах усіх типів, зростає в Україні більш ніж удвічі в розрахунку на 100 тис. дитячого населення, а піку досягла в 2004-му – 508,87 [58, с. 5].

Зміна пріоритетів державної політики у сфері дитинства відбувається вже у 2007 р., коли була започаткована Державна програма реформування інтернатних закладів [103]. У ході виконання Програми передбачалося:

а) здійснити реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в інтересах кожної дитини [103];

б) приймати рішення стосовно влаштування кожної дитини в сім'ю громадян для усиновлення, під опіку та піклування, в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу та до закладів на основі комплексної оцінки її потреб [103];

в) забезпечити пріоритетність влаштування дитини в сім'ю громадян [103];

г) влаштовувати дитину перших років життя до закладу, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю громадян [103];

г) здійснювати переміщення дітей із закладу в заклад лише у тому разі, коли не існує можливостей для поліпшення їх стану в інший спосіб [103];

д) забезпечити дотримання принципу родинного походження при влаштуванні дітей в сім'ї громадян і до закладів [103].

Реформу планувалося здійснити в чотири етапи:

перший – вивчення і поширення відповідного міжнародного досвіду, удосконалення діяльності закладів, запровадження влаштування дітей в сім'ї громадян (на що відводився один рік) [103];

другий – створення нормативно-правової бази, регулювання діяльності закладів, пошук додаткових джерел для фінансування заходів, визначених Програмою, в тому числі за участю міжнародних організацій (один-два роки) [103];

третій – утворення закладів нового типу, переведення до них дітей, перепідготовка педагогічних та соціальних працівників (три-чотири роки) [103];

четвертий – перепрофілювання закладів та оптимальне їх використання (сім-вісім років) [103].

Тобто, по суті, на сьогоднішній день ми повинні були вже мати оновлену систему інституційного догляду за дитиною для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, загальний обсяг фінансування Програми становив 621 209,92 тис. гривень, з них з державного бюджету – 583 797,92 тис., які були спрямовані на соціальний захист дітей [103].

Та незважаючи на це, в державі продовжувала діяти нормативно-правова база, що не сприяла покращенню доступності послуг, а типові положення не передбачало розвитку закладів вбік підтримки родинних стосунків та повернення дитини в сімейне оточення. Окрім того, структура самих закладів не була гнучкою й не могла пристосуватися до потреб сімей з дітьми раннього віку.

Процес реформування будинків дитини – не механічний і вимагав проведення ретельного аналізу потреб і ресурсів місцевої громади. Так, наприклад, з 2007 році у Київському регіоні реалізовувався проект «Попередження розміщення дітей раннього віку в інтернатні заклади», який впроваджувало представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні за фінансової підтримки Всесвітнього дитячого фонду. Мета проекту

полягала у тому, щоб максимально забезпечити право кожної дитини раннього віку виховуватися в сім'ї. Схвальна оцінка досягнутих результатів вплинула на рішення експертів продовжити пілотування проекту до березня 2012 року.

Проект реалізовувався у кількох паралельних напрямках, що потребувало не лише підготовки безпосередніх надавачів послуг, а й підвищення рівня управлінського персоналу [39, с. 9–10]. Це були:

а) формування системи раннього виявлення та запобігання відмовам від дітей [39, с. 9–10];

б) пошук шляхів реформування спеціалізованих обласних будинків дитини [39, с. 9–10];

в) створення кімнати матері й дитини в обласних спеціалізованих будинках дитини (на прикладі Київської області) [39, с. 9–10].

Проте, на жаль, радикальні зміни так і не відбулися, оскільки було відсутнє єдине бачення на реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. На практиці змінювалися лише назва або тип закладу, але «реформовані» заклади так і продовжують залишатися закладами цілодобового і довготривалого перебування дітей, а кількість категорій та вік дітей, які можуть до них направлятися, збільшується.

На сьогодні, як уже вказувалося, відновлено роботу щодо деінституалізації за рахунок прийняття Кабінетом Міністрів України Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки і Плану реалізації її першого етапу. Зокрема, наразі вже завершується перший етап реалізації Стратегії. Підсумком має стати те, що кожен регіон має оцінити свою мережу інтернатних закладів, з'ясувати, які діти до них потрапляють та чому, які є соціальні послуги вже зараз.

Отже, для реалізації визначених Стратегією [128] цілей та завдань було визначено три етапи:

I етап (2017–2018 роки) – підготовчий – передбачає:

- розроблення та прийняття нормативно-правових актів, необхідних для реалізації реформи системи інституційного догляду та виховання дітей, організацію методичного забезпечення [128];

- аналіз існуючої мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей з метою оцінювання забезпечення реалізації права дитини на виховання в сім'ї та затвердження регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [128];

- формування та навчання міжвідомчих робочих груп з упровадження Стратегії [128];

- розроблення навчальних програм для підготовки та перепідготовки фахівців, зокрема тих, які працюють із дітьми з інвалідністю [128];

- розроблення критеріїв моніторингу процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [128];

- залучення інвестицій для реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [128];

II етап (2019–2024 роки) – реалізація реформи – передбачає:

- виконання регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [128];

- реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей, зокрема шляхом їх ліквідації, реорганізації у заклади денного перебування дітей [128];

- припинення практики влаштування дітей віком до трьох років до закладів інституційного догляду та виховання дітей [128];

- зменшення кількості дітей, які виховуються в закладах інституційного догляду та виховання дітей, зокрема шляхом влаштування їх до сімейних форм виховання [128];

- забезпечення доступності послуг для дітей та сімей з дітьми відповідно до їх потреб на рівні територіальної громади [128];

– скорочення мережі загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шкіл-інтернатів для дітей, які потребують соціальної допомоги, спеціалізованих шкіл-інтернатів, гімназій-інтернатів, ліцеїв-інтернатів, колегіумів-інтернатів, санаторних шкіл-інтернатів, спеціальних шкіл-інтернатів, дитячих будинків-інтернатів, дитячих будинків, будинків дитини, навчально-реабілітаційних центрів із цілодобовим перебуванням дітей та кількості дітей, які в них виховуються та навчаються [128];

III етап (2025–2026 роки) – підсумковий – передбачає:

– комплексний аналіз ситуації в Україні (за регіонами) щодо забезпечення права дитини на виховання в сім'ї [128];

– аналіз ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо реалізації Стратегії, зокрема:

- аналіз досягнення очікуваних результатів, визначених Стратегією (за регіонами) [128];

- визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку системи забезпечення та захисту прав дітей в Україні [128].

Кожен етап виконання Стратегії [128] має супроводжуватися розвитком освітніх, соціальних, медичних, реабілітаційних послуг для дітей та сімей з дітьми на рівні територіальної громади. Особлива увага має приділятися впровадженню системи раннього втручання, інклюзивного навчання, розвитку сімейних форм виховання дітей.

Для прикладу: у Вінницькій області в жовтні 2017 року була створена міжвідомча робоча група з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Для якісної підготовки та організації процесу стратегічного планування реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в області служба у справах дітей облдержадміністрації провела протягом грудня 2017 – лютого 2018 р. навчання керівників служб у справах дітей області, представників ОТГ із планування збору інформації про

становище дітей та сімей в області [12]. Також, з метою підвищення професійної компетентності посадових осіб, проведення консультативно-роз'яснювальної роботи щодо особливостей навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами Департаментом освіти і науки Вінницької облдержадміністрації проведено наради керівників органів управління освітою райдержадміністрацій, міських рад та ОТГ, спеціалістів відділів освіти райдержадміністрацій, міських рад та ОТГ з питань роботи з дітьми з особливими потребами, директорів шкіл-інтернатів [12].

Результатами проведеної роботи стали:

- вчасне стовідсоткове заповнення форм збору даних представниками районних державних адміністрацій, міських рад міст обласного значення, об'єднаних сільських, міських територіальних громад у Вінницькій області Форм 1-3 на електронному ресурсі <http://reform.esy.es> про становище дітей, інвентаризації освітніх, медичних, реабілітаційних послуг, які надаються дітям та сім'ям з дітьми [12];

- моніторинг закладів інституційного догляду та виховання дітей. Зокрема, Вінницьким обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розроблено проект Соціального паспорту району/міста/об'єднаної територіальної громади, який також був надісланий по громадам/районам/містам області, та результати аналізу якого враховувались при складанні Регіонального плану реформування системи інституційного догляду та виховання дітей [12].

Як наслідок, на зміну дитячим будинкам у результаті трансформаційних процесів мають прийти Центри соціальної підтримки для дітей та сімей із широким спектром сімейно орієнтованих послуг. На базі таких центрів працюватимуть малі групові будиночки та соціальні квартири, які збудують за рахунок державного бюджету України. Це, зокрема, передбачено Законом про захист прав дітей-сиріт, який на початку 2018 року підписав Президент України Петро Порошенко [36].

У Центрах соціальної підтримки діятимуть відділення термінового влаштування дітей, де перебуватимуть знайдені, підкинуті, вилучені дітлахи та підлітки віком до 18 років. Протягом 3-9 місяців соціальні працівники мають повернути їх до родин (якщо це можливо і не загрожує дитині) або влаштувати до прийомних чи патронатних сімей, дитячих будинків сімейного типу або малих групових будинків. У Центрах соціальної підтримки також працюватиме відділення для батьків із дітьми та вагітних, які опинилися у скрутних життєвих обставинах і мають намір відмовитися від малечі. Вони зможуть проживати у центрі протягом року, а тим часом соціальні служби допомагатимуть їм вирішити проблеми з житлом і працевлаштуванням [36].

На базі Центрів також планується відкриття відділень екстреної допомоги родинам та відділень денного перебування сімей із дітьми з інвалідністю та вадами розвитку. З такою малечою працюватимуть реабілітологи і спеціальні педагоги, а батьків навчатимуть правильного догляду [36].

Варто відмітити, що, в Україні вже діє два такі Центри – в Дніпропетровській та Київській областях [36]. Пріоритетними напрямками їх роботи на 2018 рік були визначені наступні:

а) впровадження державних стандартів надання соціальних послуг в практичну діяльність мережі центру соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді [83];

б) розробка системи моніторингу і оцінки якості надання соціальних послуг мережі центру соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді [83];

в) налагодження сталої взаємодії між науково-освітньою спільнотою та центром соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді в контексті розвитку методичної бази мережі [83];

г) участь у формуванні єдиного інформаційного соціального простору в територіальній громаді міст [83];

д) правова освіта в контексті надання соціальних послуг дітям, молоді, сім'ям [83].

Тому необхідно переймати цей досвід. Але при цьому необхідно пам'ятати, що важливо підготувати й самих дітей до переміщення в нові форми життя, оскільки воно може виявитися дуже травматичним процесом. Багато дітей, які перебувають в інституціях, уже переїжджали кілька разів, і це негативно вплинуло на їхні почуття самоповаги та впевненості у собі. Крім того, діти перестають довіряти дорослим, оскільки зміни у їхньому житті, здається, відбуваються без жодних пояснень. Ці діти почуваються невпевнено.

Період змін складний для будь-кого, а тим більше для дітей, але якщо причини для таких змін є зрозумілими і якщо можна продемонструвати їх переваги, то цей процес можна дещо полегшити. Навіть якщо зміни є очікуваними, у новій ситуації існують певні елементи, до яких складно пристосуватися. Крім того, існує відчуття втрати відносно звичних елементів минулого. Таким чином, деінституалізацію можна вважати великим і складним процесом управління змінами у житті дітей, їхніх родин і піклувальників (теперішніх і майбутніх) [29, с. 86]. Тому підготовка дітей до переміщення з одного місця в інше має обумовлюватися двома важливими, взаємопов'язаними факторами:

а) мінімізувати травми, яких зазнають діти під час цього процесу, і перетворити процес змін на позитивний досвід для дітей [29, с. 86];

б) якщо діти почуваються впевнено і радіють змінам, то дуже ймовірно, що їхнє нове влаштування буде успішним. І навпаки, якщо діти бояться і чинять опір переїздам, то шанси на неуспіх нового влаштування є вельми високими [29, с. 86].

На основі викладеного можемо сформулювати пропозиції щодо удосконалення процесу деінституалізації в Україні:

по-перше, реалізація державної політики спрямованої на деінституалізацію й, відповідно, реформування системи соціального захисту дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах потребує комплексної, планомірної, виваженої роботи з повним усвідомленням органами державної

влади та органами місцевого самоврядування значення своєї роботи та відповідальності за неї. Така робота має здійснюватися відповідно до визначених програм, планів та обсягів фінансування з метою всебічного захисту прав, свобод та законних інтересів дітей. Тому важливо визначити суб'єктів моніторингу за реалізацією уповноваженими органами та організаціями процесу деінституалізації;

по-друге, враховуючи історичний досвід, результати міжнародної діяльності з деінституалізації, вітчизняні практичні напрацювання у цьому напрямку, вбачається доречним на деякий проміжок часу зберегти частину інституційних установ для тих дітей, які не хочуть, або не можуть (в силу різних обставин) бути влаштовані в умови сімейного типу. Обумовлюється така пропозиція тим, що різке скорочення соціальних установ може знову призвести до проблеми соціального сирітства;

по-третє, необхідно привести вітчизняне нормативно-правове регулювання у сфері деінституалізації до міжнародних норм і стандартів, систематизувати його з метою вивчення колізійних питань, а також доопрацювати його у тих питаннях, які залишилися поза увагою;

по-четверте, необхідно постійно працювати над підвищенням рівня обізнаності населення щодо позитивного впливу деінституалізації на дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах;

по-п'яте, необхідно поступово розширювати перелік альтернативних соціальних послуг у сфері сімейного благополуччя; робити їх доступними та зрозумілими для населення;

по-шосте, постійне підвищення кваліфікації фахівців із деінституалізації та їх стажування (в тому числі за кордоном) мають стати запорукою якісного запровадження реформ у соціальній сфері;

по-сьоме, варто здійснювати постійний контроль як за фінансовими, так і за людськими ресурсами та періодично забезпечувати їх перерозподіл, оскільки в ході впровадження трансформаційних процесів у сфері деінституалізації можуть виникнути обставини, де одні напрями та послуги

будуть перевантажені, а інші стануть занедбаними, а для реформи, як вказувалося вище, важлива комплексність та всебічність [87].

2.2 Адміністративно-правовий статус загальнодержавних суб'єктів деінституалізації

Останні законодавчі зміни [99] до Основного Закону України визначили стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [54]. Обрання такого курсу вимагає від України підвищення стандартів забезпечення прав, свобод та інтересів усіх категорій осіб, а також впровадження надійних та ефективних механізмів їх охорони та захисту. При цьому особлива увага повинна бути приділена однієї з найбільш незахищеної категорії осіб – дітям, які були позбавлені батьківського піклування з найрізноманітніших причин, як то неналежного ставлення до них, насильства, сирітства тощо. Саме тому особливого значення набуває діяльність державних суб'єктів, що спрямована на деінституалізацію в сфері захисту прав дітей.

Встановлення як переліку, так і змісту адміністративно-правового статусу державних суб'єктів деінституалізації в Україні повинне передувати аналіз окремих із змістовних складових даної правової категорії. Так, традиційно категорію «суб'єкт» вживають у контексті аналізу структури будь-яких суспільних відносин, врегульованих правом. У такому разі суб'єкта розглядають в якості провідного структурного елементу відповідних суспільних відносин. При цьому окремі з вчених вказують на первинність суб'єкта по відношенню до правових відносин. Наприклад, досліджуючи загальнотеоретичний аспект особливого суб'єкта інформаційних правовідносин, О. С. Рождественська вказує на те, що суб'єкт є той віссю, навколо якої формуються правові зв'язки, відносини [139, с. 15]. Тобто ні

правовідносини формують суб'єктний склад, а навпаки, суб'єкт формує навколо себе відповідні суспільні відносини й правові зв'язки. Доцільність таких висновків підтверджує й етимологічний аналіз досліджуваної категорії. Зокрема, своїми коріннями вона походить з латинської мови, де її використовували як «subjectus», що в свою чергу утворювалось з «sub» і «jасіо» (кидаю, закладаю основу) й у перекладі означало те, що лежить внизу, знаходиться в основі [159, с. 633]. З наведеного слідує, що ще в давні часи категорією «суб'єкт» позначали щось основоположне, підґрунтя або ж основу.

Таке розуміння даної категорії зберігалось протягом значного часу й лише з 17 століття її почали використовувати в сучасному значенні, тобто як позначення психолого-теоретико-пізнавального Я, що протиставляється чомусь іншому – не-Я, предмету, об'єкту, або як позначення об'єктивованого Я, тобто індивіда, котрому протистоїть, протиставляється об'єкт, та котрий направляє на цей об'єкт своє пізнання або дію, – в цьому відношенні він виступає як «суб'єкт пізнання», «суб'єкт дії» [160, с. 441].

Підходи щодо індивідуалізації суб'єкта мали свій вплив на його сучасний семантичний сенс. Зокрема, як зауважує авторський колектив великого тлумачного словника сучасної української мови, категорією суб'єкт може бути позначено: істоту, здатну до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особу, групу осіб, організацію тощо, яким належить активна роль у певному процесі, акті; особу чи організацію як носіїв певних прав та обов'язків; людину як носія певних фізичних і психічних якостей; людину як об'єкт дослідження; людину, особу тощо [10, с. 1408-1409].

Схоже розуміння категорії «суб'єкт» прослідковується й у правовій науці. Тут вона вживається як для позначення загального – суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, так і конкретного – суб'єкт відповідних правовідносин (трудових, сімейних, адміністративних, цивільних тощо), суб'єкт відповідної діяльності (контролю, нагляду тощо). Іншими словами, в

будь-якому разі, в юриспруденції категорія суб'єкт використовується не в «чистому вигляді», а по відношенню до інших правових категорій. При цьому слід відмітити дискусійний характер розмежування схожих, на перший погляд, категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин».

Так, як зазначає М. Хаустова в дослідженні, що присвячено характеристиці суб'єкта права як елементу правової системи суспільства, наведені категорії вченими часто використовуються як синоніми. Але, наголошує вчена, твердження про тотожність зазначених понять заперечується навіть самою юридичною практикою застосування правових норм, тому що, беручи участь у правовідносинах якої-небудь галузі права, суб'єкт права реалізує в них не всі свої права й обов'язки, а лише якусь їх частину [164, с. 34].

На необхідність відмежування вказаних категорій вказує І. О. Білорус, яка зазначає, що «суб'єкт права» є більш ширшою за своєю суттю категорією аніж «суб'єкт правовідносин», оскільки перший є потенційним учасником правовідносин, а останній – вже реальним [7, с. 15].

На тому, що суб'єкт правовідносин є їх реальним учасником наголошує й В. Б. Пчелін досліджуючи правовий статус окремих з суб'єктів адміністративних процесуальних відносин [137, с. 219]. Погоджуючись з такою позицією, зазначимо, що на нашу думку, в такому разі мову необхідно вести не про більш вузьке або ж ширше розуміння вказаних категорій, а про ступінь реалізації відповідним суб'єктом своїх прав та обов'язків, коли їх безпосередню реалізацію слід пов'язувати зі вступом у певні правовідносини, набуттям в їх межах статусу їх суб'єкта.

Саме тому, говорячи про суб'єктів деінституалізації, ми маємо на увазі не суб'єктів права, а суб'єктів правовідносин, оскільки вони реалізують свій адміністративно-правовий статус в межах правовідносин, що виникли й знаходять свій розвиток у зв'язку із здійсненням деінституалізації. Не викликає сумніву, що від того наскільки повно й якісно закріплено адміністративно-правовий статус таких суб'єктів залежить як ефективність

здійснення ними зазначеної діяльності, реалізації її окремих напрямків, так і взагалі досягнення кінцевої мети – формування стану захищеності прав, свобод та інтересів дітей, які були позбавлені батьківського піклування. Більш того аналіз адміністративно-правового статусу окремо взятого суб'єкта деінституалізації вказує на його місце в системі таких суб'єктів, тобто вказує на ознаки, що відмежовує його від схожих суб'єктів. Зокрема, як цілком слушно зауважують окремі з учених-правознавців, адміністративно-правовий статус є невід'ємною й обов'язковою складовою характеристики фізичних та юридичних осіб, інших колективних суб'єктів, в якому відображається їх правова природа й правове становище в конкретних правовідносинах [22, с. 116; 151, с. 31].

Так, своїми коріннями категорія «статус» сягає латинської мови, де використовувалось слово «status», що на сучасну українську мову може бути перекладено як становище [171, с. 44], тобто: ті чи інші обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває; умови існування чого-небудь; сукупність обставин, які створюють ту чи іншу ситуацію; сукупність соціально-політичних відносин, аспекти суспільного життя; місце, роль у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі; режим, розпорядок державного, суспільного життя, що його встановлює влада; позиція, кут зору; важлива роль, помітне місце кого-небудь у суспільстві, що визначається високою посадою, впливовими знайомствами, зв'язками тощо [10, с. 1384].

Семантичний аналіз категорії «статус» також вказує на її зв'язок з категорією «становище». Зокрема, у великому тлумачному словнику сучасної української мови вказують, що слово «статус» може бути використано задля позначення правового становища громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо [10, с. 1387].

Підкреслимо, що навіть у загальнодовідниковій літературі, визначаючи сутність категорії «статус» позначають те, що він є правовим, тобто такий, на який право має вплив, формує його.

Варто зазначити, що право, будучи достатньо складною, багатоаспектною категорією, може бути розглянуто з двох аспектів – як право суб'єктивне й об'єктивне. Так, як зауважує авторський колектив підручнику «Загальна теорія держави і права» за редакцією М. В. Цвіка, виокремлення права в об'єктивному та суб'єктивному значеннях існує в юридичній науці давно: воно притаманне ще римській юриспруденції, а потім було запозичене європейськими правовими системами [38, с. 146]. При цьому сутність об'єктивного права розкривають як сукупність норм права, що виражені (ззовні об'єктивовані) у відповідних юридичних джерелах (нормативно- правові акти, судові рішення, правові звичаї тощо) [38, с. 145].

О. Ф. Скакун в підручнику «Теорія держави і права» вказує на те, що норми об'єктивного права встановлені (або визнані) державою як регулятор суспільних відносин, забезпечені нею. Учена підкреслює той факт, що термін «об'єктивне» означає, що зазначені норми одержали об'єктивацію в офіційних державних актах і тому є незалежними від індивідуального інтересу (волі) та свідомості суб'єкта права (крім «автора» цих норм) [143, с. 208].

Водночас норми об'єктивного права не можуть бути здійсненими без суб'єктивного права. Немає норми об'єктивного права без адресатів – суб'єктів, яких вона стосується. Саме із системи норм, що закріплюють суб'єктивні права, складається об'єктивне право [144, с. 225].

У такому разі суб'єктивне право – це гарантована правом міра можливої або дозволеної поведінки особи. Воно належить суб'єкту незалежно від того, перебуває він у правових відносинах з іншими суб'єктами чи ні. Суб'єктивне право завжди належить уповноваженій особі, яка має певний матеріальний, духовний, політичний, сімейний та інший інтерес. У можливості задоволення цього інтересу і полягає соціальна цінність суб'єктивного права. Самореалізація певного інтересу особи можлива лише за умов її бажання. Однак межі можливої поведінки чітко

окреслені нормами позитивного права. Суб'єктивне право визначає міру можливої поведінки [38, с. 344-345].

Отже, позначення того, що досліджуваний статус суб'єктів деінституалізації є правовим вказує на те, що по-перше, він знайшов своє відображення (об'єктивізацію) в положеннях відповідних нормативно-правових актів, по-друге, свідчить про те, що такі суб'єкти реалізують у межах даних правовідносин закріпленні за ними законодавством права й обов'язки. При цьому вказівка на те, що статус досліджуваних суб'єктів є адміністративно-правовий свідчить про те, що він врегульований нормами адміністративного права. Таке розуміння адміністративно-правового статусу відповідних суб'єктів прослідковується у працях багатьох учених-адміністративістів.

Так, наприклад, у навчальному посібнику «Адміністративне право України» С. Г. Стеценко вказує на те, що адміністративно-правовий статус – це сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права [149, с. 90].

Досліджуючи адміністративно-правовий статус персоналу державного управління, О. А. Гусар наголошує на тому, що такий статус слід розглядати як систему адміністративно-правових властивостей суб'єкта права. До таких властивостей, на думку науковця слід віднести: компетенцію суб'єкта; порядок його створення та набрання юридичних ознак; назва; місце дислокації; структура; цілі функціонування; відповідальність [22, с. 116].

Авторський колектив навчального посібнику «Загальне адміністративне право» за редакцією В. В. Галуцько зазначає, що адміністративно-правовий статус фізичної особи являє собою сукупність встановлених законодавством України суб'єктивних публічних прав та юридичних обов'язків індивіда в сукупності з обсягом і характером його адміністративної правосуб'єктності й адміністративної відповідальності [17, с. 91; 158].

У підручнику «Адміністративне право України: Академічний курс» за редакцією В. Б. Авер'янова наголошується на тому, що поняття адміністративно-правового статусу охоплює комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав та обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто, підкреслюють учені, необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, які реалізуються даною особою як в адміністративних правовідносинах, так і поза ними [1, с. 194].

Із наведеного слідує, що основними елементами адміністративно-правового статусу суб'єкта відповідних відносин є його суб'єктивні права й юридичні обов'язки. Такі права й обов'язки знайшли свою об'єктивізацію в нормах адміністративного права, на рівні яких здійснюється нормативно-правове регулювання таких суспільних відносин, визначається поведінка їх учасників. При цьому слід зазначити, що говорячи про адміністративно-правовий статус державних суб'єктів деінституалізації, мову слід вести не про їх права й обов'язків, а про категорію, яка утворюється в результаті їх поєднання, тобто про повноваження державних суб'єктів. Зокрема, як зауважує авторський колектив шеститомної юридичної літератури повноваження слід розглядати як сукупність прав та обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Обсяг повноважень конкретних державних органів та їх посадових осіб залежить від їх місця в ієрархічній структурі відповідних органів [172, с. 590]. Більш того в фаховій юридичній літературі, визначаючи сутність «повноважень» навіть використовують термін «правообов'язки». Наприклад, даним терміном оперує О. Ф. Скакун у підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)» [142, с. 530].

З урахуванням наведених позицій адміністративно-правовий статус державних суб'єктів деінституалізації слід розглядати як закріплену в нормах адміністративного права сукупність повноважень органів державної влади, їх

службових і посадових осіб, реалізуючи які вони здійснюють владний управлінський вплив на суспільні відносини, які виникають і знаходять свій розвиток з приводу здійснення деінституалізації в Україні. При цьому встановлення сутності адміністративно-правового статусу суб'єктів деінституалізації в Україні дозволяє перейти до вирішення наступного наукового завдання – розкриття його змісту по відношенню до окремо взятого суб'єкта.

Так, у першу чергу, серед таких суб'єктів слід назвати Верховну Раду України, яка реалізуючи свої владні повноваження шляхом видання нормативно-правових актів, закріплює в межах суспільних відносин щодо деінституалізації обов'язкові для їх суб'єктів правила поведінки. Правовий статус Верховної Ради України визначено на рівні Основного Закону України. Зокрема, як встановлено в ст. 75 Конституції України, Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади. Аналіз ст. 85 зазначеного нормативно-правового акта [54], свідчить про те, що Верховна Рада України реалізуючи свій адміністративно-правовий статус як державний суб'єкт деінституалізації, здійснює свої повноваження в наступних напрямках:

1) визначає правові засади регулювання даних суспільних відносин – приймає закони (п. 3 ч. 1 ст. 85); надає законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсує міжнародні договори України (п. 32 ч. 1 ст. 85);

2) здійснює фінансове забезпечення деінституалізації – затвердження Державного бюджету, внесення змін до нього та контроль за його виконанням (п. 4 ч. 1 ст. 85); затверджує рішення про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених бюджетом (п. 14 ч. 1 ст. 85);

3) визначає засади формування та розвитку процесу деінституалізації – визначення засад внутрішньої політики (п. 5 ч. 1 ст. 85); затвердження програм економічного, соціального, національно-культурного розвитку (п. 6

ч. 1 ст. 85); розгляд і прийняття рішень щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України (п. 11 ч. 1 ст. 85);

4) здійснює контроль за діяльністю інших суб'єктів деінституалізації – здійснення парламентського контролю (п. 32 ч. 1 ст. 85); заслуховування щорічних і позачергових послань Президента України про внутрішнє становище України (п. 8 ч. 1 ст. 85); заслуховування щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні (п. 17 ч. 1 ст. 85); здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (п. 13 ч. 1 ст. 85);

5) відповідальна за призначення та відставку (усунення з посад) інших суб'єктів деінституалізації – усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту) (п. 10 ч. 1 ст. 85); призначає за поданням Прем'єр-міністра України окремих з членів Кабінету Міністрів України, вирішує питання про їх відставку (п. 12 ч. 1 ст. 85); призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (п. 17 ч. 1 ст. 85).

Дещо схожим із Верховною Радою України адміністративно-правовим статусом наділений наступний суб'єкт деінституалізації в Україні – Президент України. Зокрема, так само його адміністративно-правовий статус визначено на рівні Основного Закону України, в ст. 102 якого закріплено, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. При цьому Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [54]. Аналіз ст. 106 Конституції України [54] свідчить про те, що Президент України, реалізуючи свій адміністративно-правовий статус як державний суб'єкт деінституалізації, здійснює свої повноваження в наступних напрямках:

1) визначає правові засади процесів деінституалізації – зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; (п. 15 ч. 1 ст. 106); на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ч. 3 ст. 106); підписує закони, прийняті Верховною Радою України; (п. 29 ч. 1 ст. 106); має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; (п. 30 ч. 1 ст. 106); укладає міжнародні договори України; (п. 3 ч. 1 ст. 106)

2) створює, ліквідує інших суб'єктів деінституалізації – призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією; (п. 7 ч. 1 ст. 106); припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією; (п. 8 ч. 1 ст. 106); створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; (п. 28 ч. 1 ст. 106).

Отже, як слідує з наведеного, адміністративно-правовий статус таких державних суб'єктів як Верховна Рада України та Президент України є дещо схожим. Обидва зазначених суб'єкта визначають правові засади процесу деінституалізації, а також відповідальні за формування та ліквідацію інших суб'єктів даних суспільних відносин. Такі ж самі повноваження дані державні суб'єкти деінституалізації здійснюють й у межах інших суспільних відносин, на підставі чого вони можуть бути охарактеризовані як загальнодержавні суб'єкти, які, реалізуючи свій адміністративно-правовий статус, здійснюють вплив на всі, без винятку правовідносини.

Ще одним державним суб'єктом деінституалізації в Україні, який також є одним з представників вищих органів державної влади є Кабінет Міністрів України. Правовий статус даного суб'єкта визначено також на

рівні Конституції України (Розділ VI) [54], однак більш деталізовано в положеннях спеціального закону – Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року. У ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта встановлено, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. При цьому, Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим і місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Серед основних завдань Кабінету Міністрів України, здійснення яких, пов'язана із реалізацією його адміністративно-правового статусу як державного суб'єкта деінституалізації в Україні слід назвати наступні: вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; забезпечення проведення бюджетної, фінансової політики, а також політики в сфері соціального захисту, охорони здоров'я, науки; розроблення та виконання програм соціального розвитку; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону; спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю. Особливо слід підкреслити те, що Кабінет Міністрів України відповідно до ст. 20 зазначеного акта законодавства створює, реорганізовує та ліквідовує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади [120].

Отже, з аналізу наведених законодавчих приписів можна зробити висновок стосовно того, що Кабінет Міністрів України реалізуючи свій адміністративно-правовий статус як суб'єкт деінституалізації здійснює свою діяльність у наступних напрямках: здійснює фінансове забезпечення процесів деінституалізації в Україні; відповідальний за формування та подальшу реалізацію державної політики, затвердження програм деінституалізації; здійснює контрольну діяльність за виконанням зазначених програм; створює, ліквідовує та реорганізовує інших суб'єктів деінституалізації. З приводу

останнього пункту наведеного переліку слід зазначити, що мова йде про одних з провідних державних суб'єктів деінституалізації – центральні органи виконавчої влади, які відповідно до положень чинного національного законодавства є безпосередніми виконавцями вказаних процесів.

Так, організація, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади визначено на рівні Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року. Як вказано в ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта вказано, що систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Так, міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах. У свою чергу, інші центральні органи виконавчої влади створюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. При цьому повноваження міністерств, інших центральних органів виконавчої влади поширюються на всю територію держави [135]. Аналіз постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442, якою затверджено схему спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України дозволяє стверджувати, що на сьогодні в Україні функціонує 19 міністерств та 48 інших центральних органів виконавчої влади [129]. Аналіз адміністративно-правового статусу кожного з них на предмет реалізації ним повноважень суб'єкта деінституалізації в рамках лише одного дослідження провести неможливо. А тому зосередимо увагу лише на основних з таких суб'єктів. Серед таких суб'єктів, на нашу думку, в першу чергу слід назвати Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство освіти і науки України.

Зокрема, згідно з даними, що наведені в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р, яким затверджено

Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації I етапу, серед 751 закладу інституційного догляду та виховання дітей 39 закладів належать до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України [128].

Правовий статус зазначеного суб'єкта деінституалізації визначено в Положенні «Про Міністерство охорони здоров'я України», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 267, в якому зазначено, що Міністерство охорони здоров'я є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері охорони здоров'я, захисту населення від інфекційних хвороб, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері епідеміологічного нагляду (спостереження), забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також забезпечує формування державної політики в сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення [111].

Ще одним суб'єктом, до сфери управління якого віднесено заклади інституційного догляду та виховання дітей є Міністерство соціальної політики України. Зокрема до сфери управління даного центрального органу виконавчої влади віднесено 132 будинки-інтернати, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і притулки для дітей [128].

Правовий статус зазначеного органу влади визначено на рівні Положення «Про Міністерство соціальної політики України», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року № 423, відповідно до якого він є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України й який забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері

праці та соціальної політики, зайнятості населення й трудової міграції, трудових відносин, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального діалогу, соціального захисту, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення й відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, зокрема забезпечення їх психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, технічними та іншими засобами реабілітації, житлом, надання освітніх послуг, організації поховання, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби, та учасників антитерористичної операції, у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю, зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [113].

Найбільша ж кількість закладів інституційного догляду та виховання дітей належить до сфери управління Міністерства освіти і науки. Зокрема, зазначений центральний орган виконавчої влади охоплює 580 таких закладів [128].

Адміністративно-правовий статус Міністерства освіти і науки України визначено в Положенні «Про Міністерство освіти і науки України», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014

року № 630, відповідно до якого воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в сферах освіти та науки, наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги в сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування та форми власності [110].

Отже, заклади інституційного догляду та виховання дітей розподілені між трьома центральними органами виконавчої влади – Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство освіти і науки України. У зв'язку з чим можна констатувати той факт, що на сьогодні єдиного органу державної влади, який би здійснював управління зазначеною сферою суспільних відносин немає. Таке положення справ без сумніву значно зменшує ефективність управління вказаною сферою, не сприяє виробленню єдиної державної політики щодо охорони та захисту прав, свобод та інтересів дітей, які з різних причин були позбавленні батьківського піклування. При цьому, аналіз адміністративно-правового статусу вказаних державних суб'єктів свідчить, що в жодному законодавчому приписі немає згадки стосовно їх діяльності в напрямку здійснення управління закладами інституційного догляду. Саме тому, на нашу думку, на даних суб'єктів, в першу чергу, повинно бути покладено завдання із реалізації державної політики деінституалізації, що має бути відображено на рівні відповідного нормативно-правового акта.

Так, на сьогодні перелік окремих з державних суб'єктів деінституалізації, а також окремих напрямків їх діяльності визначено в Плані заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 року, що

затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р [128].

Із цього приводу вважаємо за необхідне зауважити стосовно того, що розпорядження Кабінету Міністрів України не є нормативно-правовим актом. Зокрема, відповідно до ст. 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Кабінет Міністрів України на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, видає обов'язкові для виконання акти – постанови і розпорядження. При цьому в ч. 3 ст. 49 вищенаведеного нормативно-правового акта вказано, що в формі розпорядження видаються акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань. Нормативний же характер мають постанови Кабінету Міністрів України [120]. Ось чому зазначена Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 року та план заходів з реалізації її I етапу повинно бути затверджено постановою Кабінету Міністрів України. У такому разі, даним актом будуть встановлені обов'язкові для виконання, санкціоновані державою правила поведінки конкретно взятих суб'єктів деінституалізації в Україні, в тому числі державних.

Також слід зазначити, що аналіз наведеного вище розпорядження Кабінету Міністрів України [128] дозволяє назвати ще ряд державних суб'єктів деінституалізації в Україні:

- 1) Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, яке відповідно до Положення «Про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 року № 197 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну регіональну політику, державну житлову політику та політику в сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-

комунального господарства, а також забезпечує формування державної політики в сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю в сфері житлово-комунального господарства, в сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива [112];

2) Міністерство внутрішніх справ України, яке відповідно до Положення «Про Міністерство внутрішніх справ України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [107].

3) Міністерство фінансів України, яке відповідно до Положення «Про Міністерство фінансів України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 375 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, державну політику в сфері державного пробірної контролю, бухгалтерського обліку й аудиту, випуску та проведення лотерей, а також забезпечує формування й реалізацію державної політики в сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного внутрішнього фінансового контролю,

казначейського обслуговування бюджетних коштів, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, забезпечує формування державної політики в сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності та забезпечує формування та реалізацію єдиної державної податкової, митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики в сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики в сфері видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу й обліку [114].

4) Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, яке відповідно до Положення «Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 459 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує: формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку та торгівлі, державну промислову політику, державну інвестиційну політику, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику в сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства, інтелектуальної власності, туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів), державних і публічних закупівель, а також державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів; формування та реалізацію державної політики у сфері державної статистики, державного матеріального резерву, експортного контролю; формування державної політики в сфері

захисту прав споживачів, державної політики з контролю за цінами, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) в сфері господарської діяльності; реалізацію державної політики в сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності [108].

5) Міністерство інформаційної політики України, яке відповідно до Положення «Про Міністерство інформаційної політики України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року № 2 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах інформаційного суверенітету України, державного іномовлення та інформаційної безпеки [109].

6) Національна поліція України, яка відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року є центральним орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [38]. Окрім цього адміністративно-правовий статус даного центрального органу виконавчої влади визначено в Положенні «Про Національну поліцію», що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877 [116].

7) Державна служба статистики України, яка відповідно до Положення «Про Державну службу статистики України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2014 року № 481 є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економічного розвитку і торгівлі та який реалізує державну політику у сфері статистики [40].

8) Державний комітет телебачення і радіомовлення України, який відповідно до Положення «Про Державний комітет телебачення і

радіомовлення України», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2014 року № 341 є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері телебачення та радіомовлення, інформаційній і видавничій сфері [105].

9) Національне агентство України з питань державної служби, яке відповідно до Положення «Про Національне агентство України з питань державної служби», затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 500 є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в сфері державної служби, здійснює функціональне управління державною службою в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) [115].

Наведені державні суб'єкти деінституалізації, не будучи основними учасниками таких суспільних відносин, реалізують ряд важливих повноважень направлених на реформування системи інституційного догляду дітей.

Такі повноваження, з урахуванням положень щодо реформування [128] зазначеної сфери суспільних відносин, можуть бути згруповані наступним чином:

1) контрольні – впровадження системи моніторингу стану реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; запровадження механізму контролю за прийняттям рішень про влаштування дитини до закладу інституційного догляду та виховання дітей;

2) щодо нормативного забезпечення деінституалізації – розроблення нормативно-правових актів щодо модифікації підходів до функціонування закладів інституційного догляду та виховання дітей; внесення змін до існуючого законодавства, а також подання на розгляд Кабінету Міністрів відповідних законопроектів;

3) щодо інформаційного забезпечення деінституалізації – створення національного банку даних щодо дітей та сімей з дітьми; забезпечення проведення загальнонаціональної комунікативної кампанії; забезпечення трансляції відповідного медійного продукту;

4) щодо кадрового забезпечення деінституалізації – сприяння введенню курсу «Корекційна педагогіка та інклюзивна компетенція» до навчальних програм педагогічних вищих навчальних закладів; викладання відповідного курсу в педагогічних вищих навчальних закладах; забезпечення підготовки або підвищення кваліфікації фахівців для роботи у спеціальних або інклюзивних групах або класах навчальних закладів; тощо.

При цьому слід відмітити, що за реалізацію окремої з наведених груп повноважень відповідальними є одразу з декілька із зазначених вище державних суб'єктів деінституалізації. Наприклад, за кадрове інформаційне забезпечення деінституалізації відповідальні Міністерство інформаційної політики України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Державна служба статистики України.

Таким чином, аналіз наведеного матеріалу дозволяє стверджувати, що на сьогодні відсутній єдиний державний суб'єкт, відповідальний за здійснення деінституалізації в Україні. У нашій державі функціонує система таких суб'єктів, кожен з яких, задля проведення деінституалізації, відповідно до чинного національного законодавства наділяється відповідним адміністративно-правовим статусом, сутність якого може бути визначена як сукупність повноважень органів державної влади, їх службових і посадових осіб, реалізуючи які вони здійснюють владний управлінський вплив на суспільні відносини, які виникають і знаходять свій розвиток з приводу здійснення деінституалізації в Україні. У залежності від обсягу повноважень, особливостей їх реалізації система суб'єктів деінституалізації в Україні може бути представлена наступним чином: 1) вищі органи влади: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України; 2) центральні органи виконавчої влади, безпосередньо відповідальні за деінституалізацію:

Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України; 3) допоміжні державні суб'єкти деінституалізації, відповідальні за окремі аспекти реформування інституційного догляду та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство інформаційної політики України, Національна поліція України, Державна служба статистики України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національне агентство України з питань державної служби.

2.3 Адміністративно-правовий статус інших учасників процесу деінституалізації в Україні

На сьогодні існує значна кількість суб'єктів, наділених адміністративно-правовим статусом, реалізація якого направлена на забезпечення відповідного напрямку деінституалізації в Україні. У попередньому підрозділі представлено наукового дослідження нами було розглянуто суб'єктів деінституалізації, які реалізуючи свій адміністративно-правовий статус визначають правові засади функціонування даних суспільних відносин або ж здійснюють завдання, пов'язані із формуванням і подальшою реалізацією державної політики, направленої на реформування інституційного догляду та виховання дітей. Такі суб'єкти можуть бути охарактеризовані як загальнодержавні, наділені владними повноваженнями. Проте, окрім них мову можна вести й про інших суб'єктів, які в рамках даних суспільних відносин будуть наділені особливим адміністративно-правовим статусом. Саме тому такі суб'єкти деінституалізації розглядаються нами відокремлено.

Так, у першу чергу мова йде про суб'єктів, які чинним національним законодавством наділяються комплексом повноважень, реалізація яких спрямована саме на охорону й захист прав людини, дітей зокрема. Здійснюючи діяльність із забезпечення прав, свобод та інтересів дітей, позбавлених батьківського піклування, такі суб'єкти реалізують комплекс контрольно-наглядових повноважень. У такому разі, серед основних з таких суб'єктів варто назвати того, який уповноважений здійснювати парламентський контроль.

Як слідує з самої назви наведеного вище напрямку діяльності, його реалізує парламент – Верховна Рада України. Так само, через діяльність зазначеного органу державної влади сутність даного виду контролю розкривають і в фахових юридичних джерелах. Зокрема, на думку В. Е. Теліпко, яку вчений висловлює в навчальному посібнику «Конституційне та конституційно-процесуальне право України», парламентський контроль – це особливий вид державного контролю, який здійснюється Верховною радою України на підставі й у межах, визначених Конституцією та законами України, що дає змогу парламентові отримувати достовірну й об'єктивну інформацію про фактичне виконання своїх обов'язків і повноважень відповідними органами влади та їх посадовими особами, належним чином реагувати на виявлені порушення і, відтак, спрямований на забезпечення конституційної законності та державної дисципліни в сферах їх безпосередньої владно-управлінської діяльності [152, с. 241]. Досліджуючи юридичну природу парламентського контролю за державним бюджетом України О. А. Стародубова дійшла висновку стосовно того, що такий контроль являє собою вид державного контролю, регламентована нормами права діяльність Верховної Ради України, утворених нею органів, обраних нею посадових осіб і народних депутатів України, яка здійснюється як парламентською більшістю й опозицією, так і допоміжними органами вищого законодавчого органу щодо отримання, вивчення, оприлюднення інформації про діяльність, рішення, правові акти

інших органів і посадових осіб публічної влади, підприємств, установ та організацій і впровадження на основі цієї інформації передбачених Конституцією та законами України заходів реагування [147, с. 31].

Отже, як слідує з аналізу наведених вище позицій, парламентський контроль здійснює виключно й безпосередньо Верховна Рада України. Адміністративно-правовий статус даного органу державної влади як суб'єкта деінституалізації в Україні було проаналізовано нами в попередньому підрозділі представленого наукового дослідження. Проте, слід зазначити, що у випадку встановлення адміністративно-правового статусу суб'єктів деінституалізації, про парламентський контроль варто говорити як про контроль, що здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом – омбудсменом.

Так, як зазначає авторський колектив підручнику «Конституційне право України» за редакцією Ю. М. Тодики та В. С. Журавського, омбудсмен – це складний соціально-правовий феномен, оскільки він є не тільки правовим інститутом чи установою, а й відповідним типом політичної та правової культури, сукупністю суспільних зв'язків і відносин. При цьому історія цього інституту бере свій початок у Швеції з 1809 року, де він вперше був запроваджений [53, с. 379].

Як зауважує А. О. Безносик, у світі омбудсмен – це особа, яка допомагає у вирішенні суперечок між двома або більше сторонами й є посередником між представниками влади та громадянами. Науковець наголошує, що оскільки омбудсмени є незалежними від урядових структур, то вони можуть досить сміливо діяти з метою вирішення певних проблем, які породжують скарги громадян. Омбудсмен є арбітром при виникненні суперечок, він зважає на думки обох сторін і з усією неупередженістю намагається допомогти їм. Завдяки цій особі стає можливим спілкування громадян з органами влади [5, с. 69].

Про наявність в більшості країн світу інституту омбудсмена підкреслює й П. П. Захарченко в навчальному посібнику «Історія держави і

права України». При цьому науковець наголошує на тому, що в нашій державі омбудсменом є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [40, с. 204].

Авторський колектив навчального посібнику «Судові та правоохоронні органи України» за загальною редакцією П. Д. Біленчука зазначає на те, що в державно-правовому розумінні омбудсмен сприймається як гідна довіри незалежна особа, що уповноважена парламентом на охорону прав громадян і парламентський контроль у формі нагляду за всіма державними органами та посадовими особами, але без права зміни прийнятих ними рішень [150, с. 308; 158].

А тому слід погодитися з позицією О. Н. Ярмиша та В. О. Серьогіна, які в підручнику «Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні» підкреслюють той факт, що омбудсмен – це переважно політичний інститут, а не правоохоронний, так як його головне завдання полягає в тому, щоб захистити права та свободи людини тоді, коли інші державні органи виявляються неспроможними, оскільки причиною порушень є недосконалість самих законів [173, с. 134; 158].

Адміністративно-правовий статус омбудсмена як суб'єкта деінституалізації в Україні закріплено на рівні Основного Закону України. Зокрема, згідно зі ст. 101 Конституції України, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. При цьому в ст. 55 вищенаведеного нормативно-правового акта вказано, що кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [54; 158].

Більш детально адміністративно-правовий статус вказаного суб'єкта регламентовано Законом України «Про Уповноваженого Верховної ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року. Відповідно до ст. 1 зазначеного нормативно-правового акта парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина та захист

прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Як слідує з аналізу ст. 3 вказаного акта законодавства, метою парламентського контролю, який здійснює омбудсмен, є: захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією України, законами України й міжнародними договорами України; додержання та повага до прав і свобод людини та громадянина суб'єктами, зазначеними в законодавстві; запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина або сприяння їх поновленню; сприяння приведенню законодавства України про права й свободи людини та громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами в цій галузі; поліпшення та подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина; запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [133; 158].

У контексті наведеного варто відмітити той факт, що законодавець не надає визначення сутності вказаного суб'єкта, на що неодноразово зверталась увага вчених-правознавців.

Так, на цьому недоліку правового статусу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини наголошує О. В. Марцеляк у дослідженні, що присвячено аналізу світового досвіду й української моделі конституційно-правового статусу інституту омбудсмана. При цьому, на думку вченого, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – це призначуваний Верховною Радою України незалежний, політично нейтральний, одноосібний контрольно-наглядовий, правозахисний орган державної влади в формі посадової особи, який покликаний за власною ініціативою чи зверненнями здійснювати на постійній основі парламентський контроль за додержанням

конституційних прав і свобод людини та громадянина в межах і порядку, передбачених Конституцією та законами України і міжнародно-правовими договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [66, с. 42-43].

Отже, можна констатувати, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділений адміністративно-правовим статусом, реалізація якого спрямована на охорону й захист прав всіх категорій осіб у нашій державі, в тому числі дітей позбавлених батьківського піклування. Як суб'єкт деінституалізації Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є відповідальним за здійснення парламентського контролю в Україні. При цьому аналіз законодавчих основ діяльності вказаного суб'єкта деінституалізації дозволяє стверджувати, що, реалізуючи свій адміністративно-правовий статус Уповноважений Верховної Ради з прав людини здійснює наступні контрольні повноваження:

1) має право відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

2) опитувати осіб, які перебувають у зазначених місцях та отримувати інформацію стосовно поводження з ними й умов їх тримання [133].

Окрім цього слід зазначити, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини задля виконання покладених на нього повноважень у сфері здійснення деінституалізації видає накази.

Так, наприклад, наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 16 лютого 2016 року № 2/02-16 було затверджено План заходів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з реалізації

Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Окреме місце в наведеному правовому акті присвячено питанням щодо забезпечення прав дитини, як то необхідність підготовки та подання законопроектів щодо внесення змін до законодавства стосовно забезпечення безпеки та благополуччя дитини, а також затвердження мінімальних стандартів такого благополуччя [104].

Наказами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створено й ряд суб'єктів, діяльність яких направлена на забезпечення виконання завдань, що покладені на нього в частині забезпечення дотримання прав дитини.

Серед таких суб'єктів слід назвати консультативну раду при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, яка відповідно до Положення «Про консультативну раду при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини», що затверджено наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 10 липня 2012 року № 6/8-12 є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом, який діє на громадських засадах з метою надання Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини консультаційної підтримки, проведення наукових досліджень, а також вивчення пропозицій щодо поліпшення стану захисту прав людини й основоположних свобод. При цьому до складу Ради входять Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, представники міжнародних, громадських і профспілкових організацій, засобів масової інформації, громадські діячі та фахівці, що мають досвід роботи в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина [132].

Особливу роль, в тому числі в аспекті захисту й охорони прав дітей, позбавлених батьківського піклування, відіграє такий суб'єкт як секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – секретаріат), який відповідно до ст. 10 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» утворюється як юридична особа задля

забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Більш детально адміністративно-правовий статус вказаного суб'єкта визначено в Положенні «Про Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», що затверджено наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 20 червня 2012 року № 4/8-12. Аналіз положень наведеного правового акта свідчить про те, що секретаріат є постійно діючим органом, який утворюється задля виконання завдань щодо організаційного, правового, науково-консультативного, інформаційно-аналітичного, науково-експертного, контрольного, матеріально-технічного, фінансового й іншого забезпечення діяльності Уповноваженого з метою здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина [118].

При цьому слід відмітити, що окремим напрямком діяльності секретаріату є саме забезпечення прав дитини. Зокрема, в його структурному складі функціонує Управління з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Адміністративно-правовий статус вказаного структурного підрозділу визначено на рівні Положення «Про Управління з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», затвердженого наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 13 березня 2019 року. Аналіз вказаного правового акта дозволяє назвати наступні напрямки діяльності вказаного суб'єкта деінституалізації: забезпечення проведення моніторингу дотримання прав дитини, а також нормативно-правових актів щодо їх узгодження із стандартами в галузі права з питань дотримання прав дитини; надання пропозицій щодо розроблення законопроектів щодо дотримання прав дитини, здійснення їх експертного аналізу; робота (розгляд, надання відповідей, консультацій тощо) зі зверненнями громадян з питань дотримання прав дитини; перевірка стану дотримання прав дитини державними органами, органами місцевого

самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм їх власності; тощо [94]

Окрему увагу слід приділити таким суб'єктам деінституалізації як представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, відповідно до ст. 11 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений має право призначати своїх представників у межах виділених коштів, затверджених Верховною Радою України [133].

Адміністративно-правовий статус представників Уповноваженого визначено на рівні Положення «Про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», що затверджено наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 26 липня 2012 року № 7/8-12, згідно з яким представники Уповноваженого є посадовими особами, яким з метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина делегуються визначені повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та на яких розповсюджуються гарантії забезпечення діяльності Уповноваженого [117].

Так, забезпечення здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини покладено на представника Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї. Правовий статус даного суб'єкта визначено на рівні Посадової інструкції представника Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що затверджено наказом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 16 травня 2018 року. Серед завдань вказаного суб'єкта посадова згадана посадова інструкція називає: забезпечення здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини; прийняття участі у підготовці пропозицій щодо розроблення законопроектів та проектів інших нормативно-правових актів, що стосуються прав дитини; розгляд звернень громадян; підготовка щорічних і спеціальних доповідей

Уповноваженого; підготовка проектів конституційних подань Уповноваженого щодо відкриття проваджень про порушення прав і свобод людини та громадянина; тощо [96].

Отже, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, здійснюючі парламентський контроль в сфері дотримання прав людини виконує безпосередній вплив і на забезпечення прав дитини під час реалізації процесів деінституалізації. Дані завдання Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виконує через ряд допоміжних органів і посадових осіб, яких через призму реалізації окремих аспектів їх адміністративно-правового статусу також можна розглядати в якості суб'єктів деінституалізації в Україні. У даному випадку мова йде про консультативну раду, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також представника Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї. У цьому контексті слід зазначити, що як свідчить аналіз Національної стратегії системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та Плану заходів з реалізації її I етапу, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р [128], в положеннях даного правового акта відсутні згадки про роль Уповноваженого та вказаних вище суб'єктів у процесах здійснення деінституалізації. На нашу думку, таке положення справ слід вважати недоліком даного правового акта, оскільки належна реалізації процесів деінституалізації вимагає постійного здійснення контрольно-наглядових заходів, провідним серед яких є саме парламентський контроль за дотриманням прав дитини.

На відмінну від розглянутого вище суб'єкта деінституалізації в Україні, окремі аспекти реалізації адміністративно-правового статусу наступного суб'єкта містяться у вказаному вище розпорядженні Кабінету Міністрів України [128]. При цьому його адміністративно-правовий статус буде дещо схожим за статус омбудсмена. Така схожість, по-перше, обумовлена тим, що такий суб'єкт функціонує не самостійно, а реалізує свій адміністративно-правовий статус як окремий напрямок іншого загальнодержавного суб'єкта

деінституалізації – Президента України. По-друге, – він також здійснює контрольно-наглядові функції, проте в більш галузевому напрямку, саме в напрямку забезпечення дотримання, охорони та захисту прав дитини. У даному випадку мова йде про Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Вказаний суб'єкт реалізує повноваження Президента України щодо здійснення контрольно-наглядової діяльності саме за дотриманням прав, свобод та інтересів дітей, особливо тих, що з найрізноманітніших причин були позбавлені батьківського піклування. Зокрема, згідно з п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Президент України створює в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи й служби [54]. Адміністративно-правовий статус Уповноваженого Президента України з прав дитини врегульовано на рівні Положення «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини», що затверджено указом Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11 серпня 2011 року № 811/2011. Аналіз положень вищенаведеного нормативно-правового акта дозволяє стверджувати, що Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. При цьому до основних завдань Уповноваженого Президента України з прав дитини як суб'єкта деінституалізації слід віднести наступні: постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення та запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини; внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав і законних інтересів дитини; здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та

законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати; підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей; здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади [134].

Окреме місце Уповноваженому Президента України з прав дитини як суб'єкту деінституалізації приведено в Плані заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 576-р. Аналіз положень даного нормативно-правового акта дозволяє стверджувати про те, що Уповноважений Президента України з прав дитини як суб'єкт деінституалізації в межах реформування інституційного догляду дітей: розробляє та впроваджує за участю інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій системи моніторингу стану реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; розробляє нормативно-правові акти щодо модифікації та модернізації підходів до функціонування й фінансування закладів інституційного догляду та виховання дітей; удосконалює механізми участі інститутів громадянського суспільства в прийнятті рішень, які стосуються забезпечення захисту прав дитини, проведенні моніторингу дотримання прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання дітей з передбаченням заходів реагування та впливу; розробляє примірну комплексну тренінгову програму стосовно реформування системи інституційного догляду та виховання дітей і створення групи регіональних тренерів-консультантів для проведення навчання учасників цього процесу; проводить загальнонаціональну комунікативну кампанію, спрямовану на популяризацію важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї, ролі територіальної громади в забезпеченні найкращих інтересів дитини, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини й суспільства в цілому;

затверджує та впроваджує регіональні плани реформування системи інституційного догляду та виховання дітей з обов'язковим розробленням плану трансформації кожного закладу інституційного догляду та виховання дітей; проведення комплексного аналізу забезпечення захисту прав дітей та аналізу мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей [128].

Уповноважений Президента України з прав дитини, реалізуючи свій адміністративно-правовий статус в якості суб'єкта деінституалізації здійснює свою діяльність у тісній співпраці та взаємодії з іншими суб'єктами. Так, наприклад, у 2018 році Уповноважений Президента України з прав дитини спільно з представниками Міністерства соціальної політики, зокрема заступником міністра соціальної політики, а також представниками регіональних органів влади провів нараду, на якій обговорювалися алгоритми забезпечення житлом дітей-сиріт у 2018 році та перспективи вирішення цієї проблеми продовж 5 років. Як зазначив Уповноважений Президента України з прав дитини, основна причина проблем із забезпечення житлом дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому, що це питання ніколи не вирішувалась системно. Було наголошено, що на сьогодні таких дітей житлом мають забезпечувати місцеві органи влади, але, як правило, у місцевих бюджетах кошти на це не передбачають. Лише в окремих регіонах є обласні програми забезпечення житлом дітей-сиріт, проте вони частково вирішують дану проблему. За останні 20 років у черзі накопичилось понад 26 тис. випускників інтернатів [157].

Уповноважений Президента України як суб'єкт деінституалізації активно співпрацює не тільки з вітчизняними, а й з міжнародними суб'єктами. В якості прикладу такої співпраці слід навести зустріч Уповноваженого Президента України з прав дитини, що відбулася 18-21 квітня 2017 року в Королівстві Швеція з Уповноваженим Королівства Швеція з прав дитини, помічником Генерального секретаря Шведського агентства міжнародного розвитку та співпраці «SIDA», заступником Генерального секретаря Всесвітнього фонду «Дитинство» та Координатором

програм співпраці з Україною, Польщею та Латвією, Директором Центру захисту дитини «Barnahus» та координаторами Центру захисту прав дитини «Maskrosbarn». У ході даної зустрічі обговорювалися засади впровадження Швецією програм соціальної адаптації дітей, що стали жертвами домашнього насилля, жорстокого поводження, були свідками злочинів і військових конфліктів, тривалий час проживали без родини та були безхатченками. Окрему увагу було зосереджено на зміцненні українсько-шведської співпраці в питаннях відновлення довіри дітей до соціальних інститутів влади на прикладі кімнат «соціальної довіри» в органах місцевих соціальних служб, застосування моделі «Barnahus», що передбачає надання соціально-психологічної допомоги дітям спеціально підготовленими фахівцями, поліцейськими, соціальними працівниками та психологами, які працюють в одній установі [154].

Окремим напрямком реалізації адміністративно-правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини слід вважати чисельні візити до регіонів з метою вирішення проблем інституційного догляду та виховання дітей. Зокрема, 5 лютого 2018 року Уповноважений Президента України з прав дитини з робочою поїздкою відвідав м. Мелітополь, під час якої з керівництвом області обговорювалися питання щодо забезпечення прав та інтересів дітей регіону: розвиток соціальних органів і служб у справах дітей; реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей; забезпечення житлом дітей-сиріт; тощо [155]. 4 жовтня 2018 року Уповноваженим Президента України з прав дитини було здійснено робочу поїздку до м. Луцьк з метою проведення моніторингу стану дотримання прав дітей у регіоні. Було проведено зустрічі з Головою обласної державної адміністрації, керівниками її структурних підрозділів та головами районних державних адміністрацій. Під час зазначених зустрічей обговорювалися питання щодо: стану забезпечення прав та інтересів дітей регіону; розвиток послуг в громадах, медичного страхування, створення опорних шкіл; доступності освіти; розвитку соціально-психологічних послуг для дітей і

сімей; підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах; особливості реалізації реформи інституційного догляду та виховання дітей в регіоні [156].

Отже, як свідчить аналіз наведених вище позицій Уповноважений Президента України з прав дитини є одним з провідних суб'єктів деінституалізації. Реалізуючи свій адміністративно-правовий статус вказаний суб'єкт деінституалізації здійснює контрольно-наглядову діяльність в сфері реформування інституційного догляду та виховання дітей позбавлених батьківського піклування. Окрім цього, Уповноважений Президента України з прав дитини взаємодіє з чисельною кількістю як вітчизняних та міжнародних установ та організацій, співпрацює з органами місцевої влади.

Аналізуючи адміністративно-правовий статус Уповноваженого Президента України з прав дитини як суб'єкта деінституалізації нами було названо ще ряд таких суб'єктів, зокрема такі органи влади як місцеві державні адміністрації. Як зауважує авторський колектив підручнику «Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні», місцеві державні адміністрації – це єдиноначальні місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції, наділені правом представляти інтереси держави та приймати від її імені владні рішення на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць [173, с. 285].

Так, організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій визначено на рівні Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року. Аналіз положень вищенаведеного нормативно-правового акта свідчить про те, що місцеві державні адміністрації є місцевими органами виконавчої влади, входять до системи органів виконавчої влади та здійснюють виконавчу владу в областях, районах, містах Києві та Севастополі. До основних завдань місцевих державних адміністрацій законодавець відносить забезпечення: виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня; законності та

правопорядку, додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та схвалення прогнозів відповідних бюджетів, підготовку та виконання відповідних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів і програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [122].

Аналіз вищенаведеного переліку завдань, які виконують місцеві державні адміністрації дозволяє стверджувати, що вони є суб'єктами із значним обсягом повноважень, що в якісь мірі робить їх схожими до розглянутих раніше загальнодержавних суб'єктів деінституалізації в Україні. Проте, головна особливість їх адміністративно-правового статусу як суб'єктів деінституалізації буде знаходити свій прояв у тому, що вони реалізують такий статус в межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці держави.

Так, задля виконання наведених вище завдань місцеві державні адміністрації наділяються значним обсягом повноважень, серед яких у контексті досліджуваного питання особливий інтерес представляють повноваження в галузі дитинства. Як свідчить аналіз ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», до повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі дитинства належать: реалізація державної політики в галузі дитинства; виконання програми щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти, здійснює загальне керівництво закладами науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту, що належать до сфери її управління, їх матеріально-фінансове забезпечення; вжиття заходів до збереження мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури й спорту та розробляє прогнози її розвитку, враховує їх при розробці проектів програм соціально-економічного розвитку; надання в межах

повноважень встановлених пілг і допомоги, пов'язаних з охороною дитинства, поліпшення умов життя багатодітних сімей; сприяють роботі дитячих та інших громадських організацій; тощо [122].

Окрім цього аналіз Плану заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р свідчить про те, що місцеві державні адміністрації як суб'єкти деінституалізації реалізують свій адміністративно-правовий статус у наступних напрямках: проведення комплексного аналізу забезпечення захисту прав дітей та аналізу мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей; забезпечення утворення міжвідомчих робочих груп з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; затвердження та впровадження регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей з обов'язковим розробленням плану трансформації кожного закладу інституційного догляду та виховання дітей; забезпечення здійснення заходів з підвищення професійної компетентності посадових осіб місцевих держадміністрацій та органів місцевого самоврядування, в тому числі об'єднаних територіальних громад, які беруть участь у реалізації державної політики в сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, регіонального розвитку, забезпечення захисту прав дітей, підтримки сімей і молоді з метою підвищення рівня їх обізнаності з питань забезпечення захисту прав дітей, зокрема на виховання в сім'ї, та формування єдиного бачення щодо суті, завдань, процесу планування та реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, а також очікуваних результатів; визначення потреб (якісних та кількісних) у перекваліфікації спеціалістів закладів інституційного догляду та виховання дітей, що підлягають реформуванню, а також у підготовці фахівців для надання соціальних, медичних й освітніх послуг дітям та сім'ям з дітьми, забезпечення відповідного навчання [128].

Аналіз наведених положень свідчить про те, що місцеві державні адміністрації реалізують свій адміністративно-правовий статус як суб'єкт деінституалізації здійснюють свою діяльність за наступними напрямками: контрольно-наглядова діяльність; кадрове й інформаційне забезпечення деінституалізації; визначення засад проведення деінституалізації у межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці. При цьому слід зазначити, що місцеві державні адміністрації здійснюють вказану й деякі інші напрямки діяльності в сфері деінституалізації у тісній взаємодії з іншими місцевими суб'єктами деінституалізації, які при цьому не мають статусу органів державної влади. У даному випадку мова йде про органи місцевого самоврядування.

Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування визначено на рівні Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, який встановлює систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу та відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 2 вищенаведеного акта законодавства місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. При цьому місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні й обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [121].

Слід зазначити, що безпосередніми виконавцями завдань, в тому числі в сфері здійснення деінституалізації, органів місцевого самоврядування є їх посадові особи, адміністративно-правовий статус яких визначено на рівні

Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року, який регулює правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, визначає загальні засади діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, їх правовий статус, порядок та правові гарантії перебування на службі в органах місцевого самоврядування. Аналіз положень вказаного нормативно-правового акта свідчить про те, що служба в органах місцевого самоврядування – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування й окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом. При цьому посадовою особою місцевого самоврядування є особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету [131].

Як суб'єкти деінституалізації органи місцевого самоврядування наділені значним обсягом повноважень. При цьому такі повноваження законодавець розділяє з урахуванням їх застосування до окремо взятої групи суспільних відносин.

Зокрема, аналіз положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» свідчить про те, що до повноважень органів місцевого самоврядування у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту належить (ст. 32): забезпечення здобуття повної загальної середньої, професійно-технічної освіти в державних і комунальних загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах, вищої освіти в комунальних вищих навчальних закладах, створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів, сприяння діяльності дошкільних і позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих,

молодіжних і науково-просвітницьких організацій; організація обліку дітей дошкільного та шкільного віку; забезпечення школярів із числа дітей-сиріт, дітей з інвалідністю/осіб з інвалідністю I-III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до законодавства, які навчаються в державних і комунальних навчальних закладах, безоплатними підручниками, створення умов для самоосвіти; вирішення відповідно до законодавства питань про повне державне утримання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у школах-інтернатах, дитячих будинках, у тому числі сімейного типу, професійно-технічних навчальних закладах та утримання за рахунок держави осіб, які мають вади в фізичному чи розумовому розвитку та не можуть навчатися в масових навчальних закладах, у спеціальних навчальних закладах, про надання громадянам пільг на утримання дітей у школах-інтернатах, інтернатах при школах, а також щодо оплати харчування дітей у школах (групах з подовженим днем). Окрім цього як суб'єкти деінституалізації органи місцевого самоврядування реалізують окремі із своїх повноважень в сфері соціального захисту населення (ст. 34): забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов дітей, що залишилися без піклування батьків, на виховання в сім'ї громадян; вирішення відповідно до законодавства питань надання соціальних послуг особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Також слід зазначити, що до відання виконавчих органів міських (за винятком районного значення) рад належить утворення служб у справах дітей та спостереження, спрямування їх діяльності (ст. 38) [121].

З урахуванням аналізу наведених повноважень органів місцевого самоврядування як суб'єктів деінституалізації можуть бути названі окремі з напрямків діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів

деінституалізації. При цьому, як ми зазначили раніше, розпорядженням Кабінету Міністрів України № 526-р [128] на органи місцевого самоврядування (за їх згодою) покладається також ряд заходів із забезпечення реформування інституційного догляду та виховання дітей. Більшість таких заходів здійснюється спільно з місцевими державними адміністраціями. На підставі чого органи місцевого самоврядування як суб'єкти деінституалізації здійснюють:

- 1) контрольно-наглядову діяльність: інвентаризація соціальних, освітніх, медичних і реабілітаційних послуг, що фактично надаються дітям і сім'ям з дітьми різних категорій; визначення потреб територіальних громад у додаткових соціальних, освітніх, медичних і реабілітаційних послугах для дітей і сімей з дітьми, в ресурсах, у тому числі професійних кадрах, необхідних для забезпечення надання таких послуг;

- 2) кадрове забезпечення деінституалізації: забезпечення здійснення навчально-просвітницьких заходів (семінари, тренінги, конференції тощо) з питань реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, розвитку послуг із соціальної підтримки сімей з дітьми в громаді із залученням до участі в них представників навчальних закладів, закладів охорони здоров'я та соціального захисту, в тому числі закладів інституційного догляду та виховання дітей, інших надавачів соціальних, медичних, освітніх і реабілітаційних послуг, представників засобів масової інформації, випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, представників інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, бізнесових кіл, волонтерів з метою підвищення рівня їх компетентності щодо забезпечення захисту прав дітей, зокрема на виховання в сім'ї; запровадження в навчальних закладах, закладах охорони здоров'я та соціального захисту програм, спрямованих на формування навичок відповідального батьківства, зокрема з догляду за дітьми з інвалідністю; забезпечення підготовки кандидатів в усиновлювачі, опікуни (піклувальники), прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі;

забезпечення тимчасового догляду, виховання та реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом запровадження патронату над дитиною; забезпечення розвитку послуг для дітей і сімей з дітьми (соціально-психологічної реабілітації соціальної підтримки, денного догляду, реабілітації (абілітації) дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, паліативної допомоги, раннього втручання, підтриманого проживання, центрів соціальної підтримки та інших), у тому числі шляхом реорганізації (злиття, приєднання, виділу, поділу, перетворення) закладів інституційного догляду та виховання дітей, закладів та установ, що надають соціальні послуги дітям і сім'ям з дітьми, з урахуванням потреб територіальної громади; забезпечення утворення служб у справах дітей у структурі виконавчих органів об'єднаних територіальних громад; забезпечення діяльності фахівців із соціальної роботи для соціальної підтримки сімей з дітьми відповідно до потреб територіальної громади; забезпечення дітей з особливими освітніми потребами інклюзивним навчанням шляхом утворення спеціальних та / або інклюзивних груп/класів у навчальних закладах;

3) інформаційного забезпечення деінституалізації: інформування широких верств населення та формування суспільної думки щодо необхідності здійснення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; створення та забезпечення функціонування регіонального й місцевого інформаційного ресурсу (спеціальної веб-сторінки) з питань реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, проведення інформаційної кампанії щодо необхідності забезпечення сімейного виховання для кожної дитини, можливостей допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків; забезпечення проведення консультативно-роз'яснювальної роботи, підвищення компетентності фахівців, керівників загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, методистів, педагогічних працівників щодо особливостей навчально-

пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами та створення умов для їх навчання у навчальних закладах за місцем проживання;

4) матеріально-фінансового забезпечення деінституалізації: залучення інвестицій для реалізації регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей і сприяння участі представників бізнесових кіл, міжнародних донорів України, волонтерів у реформуванні системи інституційного догляду та виховання дітей; передбачення щороку в місцевих бюджетах видатків для надання адресної допомоги сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі матеріальної, з метою реінтеграції дітей у сім'ю та запобігання їх потраплянню до закладів інституційного догляду та виховання дітей; забезпечення безперебійного підвезення дітей до навчальних закладів з метою створення необхідних умов для їх навчання безпосередньо за місцем проживання, у тому числі шкільними автобусами, пристосованими для перевезення дітей, які пересуваються на кріслах колісних; передбачення у місцевих бюджетах коштів для реалізації регіональних програм забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; забезпечення безперешкодного доступу до приміщень загальноосвітніх навчальних закладів осіб з інвалідністю на рівні з іншими особами, облаштування таких закладів за принципом універсального дизайну; забезпечення першочергового передання у власність дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа житлових приміщень, що розташовані на території міста, села чи селища із житлового фонду, який належить до комунальної власності відповідної територіальної громади.

Отже, такі суб'єкти деінституалізації як місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування реалізуючи свій адміністративно-правовий статус виконують дещо схожі напрямки діяльності: контрольно-наглядові, кадрове, інформаційне та матеріально-фінансове забезпечення деінституалізації в Україні. Будучи представниками різної влади, державної та самоврядної відповідно, місцеві державні адміністрації та органи

місцевого самоврядування відповідальні за реалізацію процесів деінституалізації в межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці України, чим обумовлено особливість їх адміністративно-правового статусу.

Окрему групу суб'єктів деінституалізації утворюють різноманітні громадські об'єднання. Правові засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань визначено на рівні Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2013 року. Аналіз положень вищенаведеного нормативно-правового акта свідчить, що громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. При цьому громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. У свою чергу, громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи [100]. Схожий адміністративно-правовий статус мають такі суб'єкти деінституалізації в Україні як благодійні організації. Загальні засади благодійної діяльності, правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, особливості забезпечення сприятливих умов для створення та діяльності благодійних організацій визначено на рівні Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року. Згідно зі ст. 1 вищенаведеного нормативно-правового акта, благодійна організація – це юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених законодавством, як основну мету її діяльності [98].

На сьогодні в Україні свою діяльність здійснює значна кількість різноманітніших громадських об'єднань і благодійних організацій, ціллю функціонування яких є сприяння в забезпеченні дотримання прав дітей, в тому числі за допомогою впровадження процесів деінституалізації. В якості прикладу таких суб'єктів деінституалізації можна назвати наступні:

1) Громадська спілка «Українська мережа за права дитини», яка була створена задля забезпечення прав і свобод дитини, соціальної підтримки молоді до 23 років і розвитку соціальних послуг для сімей з дітьми в громаді, шляхом посилення впливу інститутів громадянського суспільства на процеси розробки, реалізації та моніторингу державної політики в сфері забезпечення прав дитини. До основних завдань вказаного суб'єкта, зокрема належить: забезпечення права дитини на виховання в сім'ї та сімейному середовищі; сприяння запровадженню в Україні ефективної системи альтернативного догляду дітей; участь у реформуванні системи інституційного догляду дітей [148].

2) Благодійна організація Партнерство «Кожній дитині», яка професійно допомагає сім'ям, громадам, державі забезпечувати право кожної дитини жити та виховуватися в сприятливому сімейному середовищі, що досягається шляхом: забезпечення аби кожна дитина могла скористатися своїм правом на сім'ю, а дітей в інтернатних закладах ставало все менше і менше; надання допомоги батькам подолати труднощі, щоб дати можливість дітям жити та виховуватися в сім'ях; підготовки молоді, позбавлену батьківського піклування, до самостійного життя; підвищення професіоналізму спеціалістів, які працюють в інтересах дітей [125].

3) Громадська організація Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», що здійснює свою діяльність, зокрема за напрямком зміни системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні: участь у законодавчих та дорадчих ініціативах в царині охорони дитинства; моніторингу, аналізу й узагальнення інформації щодо дотримання прав дитини в Україні; навчання та супровід спеціалістів у галузі роботи з дітьми та їх батьками; створення

центрів підтримки дітей, котрі перебувають у складних життєвих обставинах; тощо [15].

4) Всеукраїнська громадська організація «Магнолія», ціллю діяльності якої є, зокрема сприяння вихованню дітей в сімейному середовищі та попередження інституалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом підвищення обізнаності громадськості про альтернативні форми виховання дітей і розвиток сервісів підтримки сімей з дітьми [124].

5) Благодійна організація «Надія і житло для дітей», головною метою діяльності якої є викорінення інституційного догляду та виховання дітей, задля реалізації чого даний суб'єкт деінституалізації реалізує свої проекти в більшості регіонів держави на національному рівні в тісній співпраці з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також має успішний досвід імплементації напрацьованих практик в національне законодавство [80].

6) Громадська організація «Турбота в дії», яка здійснює декілька проектів підтримки потребуючих дітей, які виховуються в закладах інституційного догляду та дітей з кризових сімей, а також дбає про розширення прав і можливостей місцевих опікунів і волонтерів, підвищення їх поінформованості. Окрім цього організація надає професійні консультації, майстер-класи, тренінги, розвиває персональне наставництво, а також за допомогою волонтерів проводить регулярні програми розвитку дітей [67].

7) Благодійний фонд «Я майбутнє України», який опікується найвразливішими дітьми-сиротами та позбавленими батьківського піклування, причому це діти-інваліди або з рідкісними захворюваннями, що потребують особливого медобладнання, ліків, догляду. Усіх піднаглядних указанного суб'єкта деінституалізації об'єднує тотальна бідність і складні життєві обставини. Організація не просто надає допомогу, а супроводжує

кожну дитину, беручи участь у її становленні та розвитку. Наразі це понад 3 тисячі дітей по всій Україні [123].

Отже, громадянські суб'єкти деінституалізації в Україні представлені громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями, які в своїй повсякденній діяльності вирішують чимало завдань щодо реформування інституційного догляду та виховання дітей. Як представники різних верств суспільства дані суб'єкти формують позитивне ставлення громадськості та держави в цілому на деінституалізаційні процеси, що відбуваються в Україні, контролюють особливості їх протікання, здійснюють матеріально-фінансову, інформаційну, кадрову підтримку вказаних процесів.

Таким чином, успішність реалізації процесів деінституалізації залежить від ефективності діяльності значної кількості суб'єктів даних правовідносин. Серед таких суб'єктів є ті, що діють на загальнодержавному рівні, а також інші, які в даній сфері суспільних відносин наділені особливим адміністративно-правовим статусом.

Особливості адміністративно-правового статусу даних суб'єктів деінституалізації по-різному знаходять свій прояв. Зокрема, мова може йти про суб'єктів, які переважно здійснюють контрольно-наглядову діяльність за станом дотримання прав і свобод людини, в тому числі дітей – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Уповноважений Президента України з прав дитини. Окрему групу суб'єктів деінституалізації складають представники місцевих органів влади – місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які реалізують більшість напрямків деінституалізації у тісній співпраці та відповідальні за впровадження деінституалізаційних процесів у межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці України. Окрема роль у здійсненні деінституалізації відведена громадським суб'єктам, які представлені чисельними громадськими об'єднаннями (громадськими організаціями та спілками) та благодійними організаціями.

Висновки до Розділу 2

Сформовано такі пропозиції щодо удосконалення процесу деінституалізації в Україні:

по-перше, реалізація державної політики спрямованої на деінституалізацію й, відповідно, реформування системи соціального захисту дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах потребує комплексної, планомірної, виваженої роботи з повним усвідомленням органами державної влади та органами місцевого самоврядування значення своєї роботи та відповідальності за неї. Така робота має здійснюватися відповідно до визначених програм, планів та обсягів фінансування з метою всебічного захисту прав, свобод та законних інтересів дітей. Тому важливо визначити суб'єктів моніторингу за реалізацією уповноваженими органами та організаціями процесу деінституалізації;

по-друге, враховуючи історичний досвід, результати міжнародної діяльності з деінституалізації, вітчизняні практичні напрацювання у цьому напрямку, вбачається доречним на деякий проміжок часу зберегти частину інституційних установ для тих дітей, які не хочуть, або не можуть (в силу різних обставин) бути влаштовані в умови сімейного типу. Обумовлюється така пропозиція тим, що різке скорочення соціальних установ може знову призвести до проблеми соціального сирітства;

по-третє, необхідно привести вітчизняне нормативно-правове регулювання у сфері деінституалізації до міжнародних норм і стандартів, систематизувати його з метою вивчення колізійних питань, а також доопрацювати його у тих питаннях, які залишилися поза увагою;

по-четверте, необхідно постійно працювати над підвищенням рівня обізнаності населення щодо позитивного впливу деінституалізації на дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах;

по-п'яте, необхідно поступово розширювати перелік альтернативних соціальних послуг у сфері сімейного благополуччя; робити їх доступними та зрозумілими для населення;

по-шосте, постійне підвищення кваліфікації фахівців із деінституалізації та їх стажування (в тому числі за кордоном) мають стати запорукою якісного запровадження реформ у соціальній сфері;

по-сьоме, варто здійснювати постійний контроль як за фінансовими, так і за людськими ресурсами та періодично забезпечувати їх перерозподіл, оскільки в ході впровадження трансформаційних процесів у сфері деінституалізації можуть виникнути обставини, де одні напрями та послуги будуть перевантажені, а інші стануть занедбаними, а для реформи, як вказувалося вище, важлива комплексність та всебічність.

Акцентовано увагу, що говорячи про суб'єктів деінституалізації, варто вести мову не про суб'єктів права, а про суб'єктів правовідносин, оскільки вони реалізують свій адміністративно-правовий статус в межах правовідносин, що виникли й знаходять свій розвиток у зв'язку із здійсненням деінституалізації.

Обґрунтовано, що не викликає сумніву, що від того наскільки повно й якісно закріплено адміністративно-правовий статус таких суб'єктів залежить як ефективність здійснення ними зазначеної діяльності, реалізації її окремих напрямків, так і взагалі досягнення кінцевої мети – формування стану захищеності прав, свобод та інтересів дітей, які були позбавлені батьківського піклування.

Відзначено, що аналіз адміністративно-правового статусу окремо взятого суб'єкта деінституалізації вказує на його місце в системі таких суб'єктів, тобто вказує на ознаки, що відмежовує його від схожих суб'єктів.

Запропоновано визначення поняття адміністративно-правовий статус державних суб'єктів деінституалізації як закріплену в нормах адміністративного права сукупність повноважень органів державної влади, їх службових і посадових осіб, реалізуючи які вони здійснюють владний

управлінський вплив на суспільні відносини, які виникають і знаходять свій розвиток з приводу здійснення деінституалізації в Україні.

З'ясовано, що адміністративно-правовий статус таких державних суб'єктів як Верховна Рада України та Президент України є дещо схожим. Обидва зазначених суб'єкта визначають правові засади процесу деінституалізації, а також відповідальні за формування та ліквідацію інших суб'єктів даних суспільних відносин. Такі ж самі повноваження дані державні суб'єкти деінституалізації здійснюють й у межах інших суспільних відносин, на підставі чого вони можуть бути охарактеризовані як загальнодержавні суб'єкти, які, реалізуючи свій адміністративно-правовий статус, здійснюють вплив на всі, без винятку правовідносини.

Встановлено, що Кабінет Міністрів України реалізуючи свій адміністративно-правовий статус як суб'єкт деінституалізації здійснює свою діяльність у наступних напрямках: здійснює фінансове забезпечення процесів деінституалізації в Україні; відповідальний за формування та подальшу реалізацію державної політики, затвердження програм деінституалізації; здійснює контрольну діяльність за виконанням зазначених програм; створює, ліквідовує та реорганізовує інших суб'єктів деінституалізації. З приводу останнього пункту наведеного переліку слід зазначити, що мова йде про одних з провідних державних суб'єктів деінституалізації – центральні органи виконавчої влади, які відповідно до положень чинного національного законодавства є безпосередніми виконавцями вказаних процесів.

Виявлено, що заклади інституційного догляду та виховання дітей розподілені між трьома центральними органами виконавчої влади – Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство освіти і науки України. У зв'язку констатовано той факт, що на сьогодні єдиного органу державної влади, який би здійснював управління зазначеною сферою суспільних відносин немає. Таке положення справ без сумніву значно зменшує ефективність управління вказаною сферою, не сприяє виробленню єдиної державної політики щодо охорони та

захисту прав, свобод та інтересів дітей, які з різних причин були позбавленні батьківського піклування. При цьому, аналіз адміністративно-правового статусу вказаних державних суб'єктів свідчить, що в жодному законодавчому приписі немає згадки стосовно їх діяльності в напрямку здійснення управління закладами інституційного догляду. Саме тому на даних суб'єктів, в першу чергу, повинно бути покладено завдання із реалізації державної політики деінституалізації, що має бути відображено на рівні відповідного нормативно-правового акта.

У залежності від обсягу повноважень, особливостей їх реалізації систему суб'єктів деінституалізації в Україні представлено наступним чином:

1) вищі органи влади: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України;

2) центральні органи виконавчої влади, безпосередньо відповідальні за деінституалізацію: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України;

3) допоміжні державні суб'єкти деінституалізації, відповідальні за окремі аспекти реформування інституційного догляду та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство інформаційної політики України, Національна поліція України, Державна служба статистики України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національне агентство України з питань державної служби.

Констатовано, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділений адміністративно-правовим статусом, реалізація якого спрямована на охорону й захист прав всіх категорій осіб у нашій державі, в тому числі дітей позбавлених батьківського піклування. Як суб'єкт деінституалізації Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є відповідальним за здійснення парламентського контролю в Україні. При

цьому аналіз законодавчих основ діяльності вказаного суб'єкта деінституалізації дозволяє стверджувати, що, реалізуючи свій адміністративно-правовий статус Уповноважений Верховної Ради з прав людини здійснює відповідні контрольні повноваження.

Встановлено, що Уповноважений Президента України з прав дитини є одним з провідних суб'єктів деінституалізації. Реалізуючи свій адміністративно-правовий статус вказаний суб'єкт деінституалізації здійснює контрольно-наглядову діяльність в сфері реформування інституційного догляду та виховання дітей позбавлених батьківського піклування. Окрім цього, Уповноважений Президента України з прав дитини взаємодіє з чисельною кількістю як вітчизняних та міжнародних установ та організацій, співпрацює з органами місцевої влади.

Доведено, що місцеві державні адміністрації реалізують свій адміністративно-правовий статус як суб'єкт деінституалізації здійснюють свою діяльність за наступними напрямками: контрольно-наглядова діяльність; кадрове й інформаційне забезпечення деінституалізації; визначення засад проведення деінституалізації у межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці. При цьому слід зазначити, що місцеві державні адміністрації здійснюють вказану й деякі інші напрямки діяльності в сфері деінституалізації у тісній взаємодії з іншими місцевими суб'єктами деінституалізації, які при цьому не мають статусу органів державної влади. У даному випадку мова йде про органи місцевого самоврядування.

Обґрунтовано, що такі суб'єкти деінституалізації як місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування реалізуючи свій адміністративно-правовий статус виконують дещо схожі напрямки діяльності: контрольно-наглядові, кадрове, інформаційне та матеріально-фінансове забезпечення деінституалізації в Україні. Будучи представниками різної влади, державної та самоврядної відповідно, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування відповідальні за

реалізацію процесів деінституалізації в межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці України, чим обумовлено особливість їх адміністративно-правового статусу.

Наголошено, що громадянські суб'єкти деінституалізації в Україні представлені громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями, які в своїй повсякденній діяльності вирішують чимало завдань щодо реформування інституційного догляду та виховання дітей. Як представники різних верств суспільства дані суб'єкти формують позитивне ставлення громадськості та держави в цілому на деінституалізаційні процеси, що відбуваються в Україні, контролюють особливості їх протікання, здійснюють матеріально-фінансову, інформаційну, кадрову підтримку вказаних процесів.

Обґрунтовано висновок, що успішність реалізації процесів деінституалізації залежить від ефективності діяльності значної кількості суб'єктів даних правовідносин. Серед таких суб'єктів є ті, що діють на загальнодержавному рівні, а також інші, які в даній сфері суспільних відносин наділені особливим адміністративно-правовим статусом. Особливості адміністративно-правового статусу даних суб'єктів деінституалізації по-різному знаходять свій прояв. Зокрема, мова може йти про суб'єктів, які переважно здійснюють контрольню-наглядову діяльність за станом дотримання прав і свобод людини, в тому числі дітей – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Уповноважений Президента України з прав дитини.

Окрему групу суб'єктів деінституалізації складають представники місцевих органів влади – місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які реалізують більшість напрямків деінституалізації у тісній співпраці та відповідальні за впровадження деінституалізаційних процесів у межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці України. Окрема роль у здійсненні деінституалізації відведена громадським суб'єктам, які представлені чисельними громадськими об'єднаннями (громадськими організаціями та спілками) та благодійними організаціями

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЙСЬТІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1 Значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження дієвості в Україні

Міжнародна співпраця не виникнула за бажанням окремих людей, груп, держав. Вона стала результатом реалізації реальних суспільних процесів та бажанням отримати підтримку не лише в рамках визначеного державою регіону, а вийти за межі власних можливостей задля досягнення бажаного результату. Історичний матеріал свідчить про те, що навіть на ранніх етапах розвитку первісні общини та племена не існували окремо, а були об'єднані неписаними родовими законами, які із плином часу почали закріплюватися у формі звичаїв та, зрештою, формуватися у конкретні приписи, які закріплювалися нормами права [9].

У юридичній літературі й офіційних міжнародних документах поняття «міжнародна організація» традиційно використовується і щодо міжнародних міжурядових (міждержавних) організацій, і щодо міжнародних неурядових організацій. У той же час фахівці стверджують, що досить складно вивести загальне визначення, яке характеризувало б обидва різновиди міжнародних організацій, оскільки, на їх думку, вони мають різну правову природу [71, с. 170].

Отже, міжнародна (міжурядова) організація – це постійно діюче об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору з метою вирішення певних завдань, що має необхідну для цього систему органів і самостійні права й обов'язки. Права й обов'язки міжнародної організації відмінні від прав і обов'язків держав-членів, саме тому міжурядові організації є самостійними суб'єктами міжнародного права. Їх міжнародна правосуб'єктність має вторинний, або похідний, характер, оскільки міжнародні організації конституюються як суб'єкти міжнародного права на

основі угоди первинних суб'єктів – держав. Основними їх ознаками, виходячи із наведено визначення, є:

- а) договірна основа, що відповідає основним принципам міжнародного права;
- б) наявність певних цілей;
- в) система органів, необхідних для досягнення цілей організації;
- е) міжнародна правосуб'єктність [72].

У свою чергу, міжнародною неурядовою організацією є організація створена не на основі міжурядової угоди, а на основі установчих документів зареєстрованих у відповідності з національним законодавством однієї з держав. Її ознаками є те, що вона:

- а) утворена не на основі міжурядової угоди, а створена відповідно до внутрішнього акта будь-якої держави;
- б) має відділення принаймні в 3 країнах;
- в) має бути визнана принаймні однією країною чи мати консультативний статус в міжурядовій організації;
- г) має отримувати гроші більше ніж з 1 країни, при цьому вони носять некомерційний характер діяльності;
- д) має діяти відповідно до Статуту ООН і Загальної Декларації прав людини.

В обох випадках, незалежно від того який статус мають міжнародні організації – чи то урядовий, чи то неурядовий, вони мають конкретну мету своєї діяльності. І від того якою є ця мета, можемо говорити про важливість тієї чи іншої проблеми у міжнародній спільноті. Не стало виключенням питання пов'язане із інституційним доглядом за дитиною, а точніше кажучи – із процесом деінституалізації, який сьогодні перебуває на порядку денному у більшості європейських держав. Але для одних міжнародних організацій це питання є зальним, тобто вони торкаються його нарівні з іншими аспектами розвитку та захисту прав людини/дитини, а є профільні організації, для яких питання інституційного догляду є предметом їхнього існування. Тобто

можемо говорити про те, що є загальні міжнародні організації, а є цільові або спеціальні організації, діяльність яких спрямована на вирішення конкретного/однорідного питання.

Певна річ, нас будуть цікавити цільові міжнародні організації, оскільки рамки дисертаційного дослідження не дозволяють нам охопити усі міжнародні організації, які тим чи іншим шляхом торкаються питання деінституалізації.

Найбільше захоплення, певна річ, викликає діяльність ООН. Дана організація намагається охопити усі сфери людського життя, де існують проблеми порушення прав людини та нормального її розвитку в оточуючому середовищі. Тому в структуру ООН входить велика кількість органів та організацій, які реалізують конкретні завдання в тій чи іншій сфері людського буття. Поряд зі структурами, створеними ООН, все більшого значення для захисту прав і свобод дитини на міжнародному рівні в цілому та деінституалізації зокрема, набуває функціонування конвенційних органів, заснованих на основі цілого ряду міжнародних угод. Повноваження таких органів визначаються Статутом ООН, рішеннями ООН і її спеціалізованих установ, міжнародними угодами універсального і регіонального характеру. Наприклад, *Комітет з прав дитини* – це конвенційний орган, створений за волею держав і діючий на основі включених до Конвенції про права дитини процесуальних норм. Застосування терміну «конвенційний орган» пояснюється тим, що цей контрольний орган створений, на відміну від постійно діючих органів міжнародних організацій, наприклад комісій ООН, самими учасниками міжнародного договору [35, с. 14].

Аби довго не дискутувати, оскільки тема міжнародного співробітництва не може бути вичерпаною та з тим, щоб ще більше конкретизувати та надали логічності нашому дослідженню, ми зупинимось для прикладу на тих міжнародних організаціях, на яких акцентував увагу М. Кулеба – Уповноважений Президента України з прав дитини у своєму виступі «Система інституційного догляду та виховання дітей, та перспективи

її реформування» в контексті презентації шляхів реформування інституційного догляду дітей. Цими організаціями є:

- UNICEF;
- Lumos;
- World Vision International;
- ICDL;
- IHC [97].

Отже, **UNICEF** (*United Nations Children's Fund*) є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей, який працює у понад 190 країнах і територіях світу заради захисту й підтримки дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя. До вирішення дитячих проблем *UNICEF* залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни. Фонд є лауреатом Нобелівської премії Миру 1965р. [170].

UNICEF активно виступає за деінституалізацію та поширення альтернативних сімейних форм виховання дітей в Україні. На сьогоднішній день розроблено стратегічний план співпраці *UNICEF*–Україна на 2018–2022 рр., а також розпочато великий проект зі створення інтегрованої системи соціальної сфери в об'єднаних територіальних громадах. Вказані документи чітко визначають пріоритети та ключові завдання у зміцненні та удосконаленні системи забезпечення прав дітей в Україні. В контексті поточних реформ, гостро підіймається питання соціальної сфери і реформи децентралізації.

Метою реформування є зміна системи інституційного (дитячі будинки та інтернати) догляду та виховання дітей на систему, що забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі. Тобто територіальна громада має вирішувати подальшу долю дитини, котра

потрапила в складну життєву ситуацію. В Україні в минулому році запрацювала система патронатних сімей. Але питання це дуже делікатне, вимагає зваженого підходу, аби врахувати всі аспекти змін, гнучкого переходу від інтернату до сім'ї. Тому в комісії над цим працюватимуть не лише фахівці дотичних Міністерств: соціальної політики, освіти, охорони здоров'я, фінансів, а й науковці та представники громадських організацій, котрі опікуються правами дітей-сиріт та тих, хто виховується у дитячих закладах [2].

Основна мета спільного проекту *UNICEF* – Україна «Запровадження моделі інтегрованих соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах» полягає у тому, щоб забезпечити якісно нову соціальну підтримку вразливих дітей та сімей з дітьми у пілотних громадах шляхом надання консультаційної та навчальної підтримки громадам у запровадженні інтегрованої моделі надання соціальних послуг [136].

Діяльність проекту включатиме:

- проведення ситуаційного аналізу щодо забезпечення прав дитини та картування існуючої мережі соціальних послуг [136];

- проведення аналізу функціонування існуючих в громаді структур управління соціальною сферою та стратегічних документів, що визначають завдання та заходи щодо соціальної підтримки вразливих груп населення, джерела та обсяги їх фінансування [136];

- обговорення з усіма місцевими зацікавленими сторонами актуальних питань соціальної підтримки вразливих груп населення, включаючи визначення пріоритетних напрямків розвитку соціальних послуг для дітей, сімей та молоді [136];

- надання підтримки у розробці проектів місцевих нормативно-правових актів щодо функціонування управлінських підрозділів системи соціального захисту, захисту дітей, закладів та установ, що надають послуги, а також порядки їх взаємодії (відповідно до моделі інтегрованих соціальних послуг) [136];

– розроблення дорожньої карти щодо впровадження нових видів соціальних послуг (специфікації місцевих послуг) відповідно до визначених чи доповнених завдань стратегічного плану громади [136];

– проведення навчання для представників громад з питань стратегічного планування, оцінки потреб громади та розвитку соціальних послуг [136];

– проведення семінарів для спеціалістів соціальної сфери громад з питань ведення випадку, міжвідомчої та міждисциплінарної взаємодії [136];

– надання дистанційної підтримки та навчання на робочому місці для спеціалістів соціальної сфери з метою підтримки змін у структурах управління, впровадження плану дій, розробки нових соціальних послуг та ресурсів для їх фінансування [136];

– впровадження ведення випадку та міжвідомчої взаємодії [136].

Даний Проект реалізовується у рамках Програми *UNICEF* «Посилення життєстійкості та підвищення громадської активності підлітків і молоді у східній Україні», що впроваджується за фінансової підтримки Європейського Союзу. Й таких програм та проектів щороку розробляється велика кількість, оскільки *UNICEF* є активним учасником міжнародних правовідносин у сфері захисту прав дітей. Головна мета України, як учасника, який залучається до спільної роботи – виконувати зобов’язання, оскільки без належної реалізації останніх напрацювання міжнародних організацій у сфері інституційного догляду за дітьми не матимуть жодних результатів.

Lumos – міжнародна неурядова благодійна організація заснована британською письменницею Дж. Роулінг, що сприяє припиненню інституціалізації дітей у всьому світі. Організація спершу називалась *Children’s High Level Group*, але з 2010 р. очолювана Дж. Роулінг організація стала називатися Lumos, на честь магічного заклинання, що породжує яскраве джерело світла, з її книжок про чарівників [63].

Lumos від початку своєї діяльності приділяє особливу увагу країнам Центральної та Східної Європи, обтяженим спадщиною колишньої

комуністичної системи. В масовій свідомості, культурі та законодавстві цих країн прийнятнішим вважається розміщення вразливих дітей в інституції, замість того, щоб підтримувати сім'ї, забезпечуючи дітям право на сімейне виховання й отримання якісних медичних, освітніх і соціальних послуг у громаді. Організація спирається на понад 80 років досліджень, що доводять важливість сімейного виховання дітей, формування прив'язаності, зростання в любові й турботі. За різними даними в світі налічується близько восьми мільйонів дітей, які інституціоналізовані з різних причин і 80% з них не є сиротами. Діти, які виховуються в дитячих установах, часто страждають від затримки в розвитку, затримки росту, психологічних травм. *Lumos* прагне змінити життя цих мільйонів дітей з неблагополучних сімей, які живуть в установах і так званих сиротинцях по всьому світу [63].

До 2025 року представники *Lumos* планують розробити національні плани реформування інституційної системи в тих країнах, де є велика кількістю дітей в дитячих будинках. Для цього проводитиметься інформаційно-пропагандистська робота в кожному регіоні, що займається різними культурними проблемами, які викликають інституціоналізацію дітей. У глобальному масштабі будуть залучатися кошти на розвиток таких реформ, які матимуть, зокрема й наукову обґрунтованість. До 2035 року організація планує надати допомогу 4 млн. дітей; підготувати 100 тис. фахівців у сфері деінституалізації. А до 2050 року *Lumos* планує нівелювати інституційний догляд як такий. Для цього організація розраховує на фінансову підтримку Світового банку, Європейського союзу і уряду США [182].

Перші повідомлення про заходи *Lumos* в Україні починають з'являтися у 2012 р., коли організація почала співпрацю з фондом «Розвиток України» та іншими державними партнерами, зокрема, Уповноваженим Президента України з прав дитини. З 2013 р., *Lumos* зосередився на регіонах в східній частині країни – проведення Стратегічного огляду і навчання в Дніпропетровській області та Мажівці. Однак здійснення реформ в східній

частині країни було порушено конфліктом і перешкоджало продовженню діяльності *Lumos* в цих регіонах. В 2015 р. в рамках конференції організованої тими ж партнерами, відбувся візит виконавчого директора *Lumos*, Джорджетти Мулер.

У січні 2016 р. Президент України почав реформу системи інституційної догляду, підписавши Указ «Про робочу групу з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей». Дитячому омбудсмену було доручено очолити цю робочу групу, до складу якої увійшли представники Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і Міністерства соціальної політики, а метою їх діяльності було розробити національну стратегію деінституалізації.

У березні 2017 р. європейська команда *Lumos* провела дводенний Всеукраїнський семінар «Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах реформи системи інституційного догляду та виховання дітей». На заході М. Кулеба оголосив про початок співпраці між *Lumos* і Україною в рамках реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [63, 182]. На те, щоб змінити систему опіки над дітьми, у Великій Британії пішло близько 30 років. Однак представники *Lumos* вважають, що в Україні все може відбутися швидше і якісніше, – у світі вже є досвід та чимало напрацювань [138].

World Vision International (WVI) – міжнародна регіональна релігійна некомерційна благодійна організація, що займається питаннями надання гуманітарної допомоги. Була заснована у 1950 р. Р. Пірсом, який допоміг одній маленькій дівчинці, маючи лише 5 доларів. Але сьогодні ця організація перетворилася в одну з найбільших по наданню допомоги дітям і їх розвитку в світі.

Нещодавно *World Vision International* запустила сміливу нову глобальну стратегію під назвою «Наша обіцянка 2030», яка спрямована на захист дітей від голоду, насильства, соціального сирітства, воєнних конфліктів тощо. Організація, зокрема, отримує стійке фінансування завдяки

щедрій підтримці з боку інститутів, урядів, багатосторонніх фондів і корпорацій *World Vision International*. Протягом 2016 року бюджет організації поповнився на 460 млн. дол. США у вигляді грантових грошових пожертвувань. Це фінансування дозволило організації поглибити її вплив в сільських громадах, розширюючи таким чином їх присутність в «тендітних контекстах». Зокрема, за останні чотири роки грантове фінансування дозволило *World Vision International* вплинути на життя більше 20 мільйонів чоловік через проекти в 62 країнах та в семи регіонах. Всі ці проекти допомогли поліпшити добробут дітей [177].

ICDL – Міждисциплінарна рада з розвитку та навчання – є унікальною некомерційною міжнародною організацією, метою якої є сприяння розвитку кожної людини/дитини в повному обсязі. Фахівці даної організації спеціалізуються на роботі з дітьми, які мають вади розвитку, наприклад аутизм, та допомагають їм адаптуватися в суспільстві. Основний метод роботи, який вони використовують це *DIR Floortime* (який також ще відомий як *Floortime*). Його мета полягає у професійному втручанні у розвиток дитини, який зрештою перетворюється на поважний, грайливий, радісний і привабливий процес. Даний метод використовує силу взаємин і людських зв'язків для сприяння залученню, комунікації, позитивної поведінки й мисленню дитини [186].

ICDL окрім того, що безпосередньо працюють з дітьми у напрямку їх розвитку, додатково працюють і з батьками таких дітей. Зокрема, варто зазначити, що це є організація з повним циклом роботи, тобто вони самі готують фахівців, які потім по всьому світу надають допомогу у розвитку дитини. Навчання фахівців здійснюється як безпосередньо в самій організації (США), так і дистанційно, за рахунок проведення онлайн-курсів, професійних сертифікованих курсів, вебінарів тощо. Місцевим громадам в процесі деінституалізації дуже важливо використовувати такий досвід роботи та впроваджувати його на рівні регіонів, оскільки якщо ми говоримо про

перехід від інституційного догляду, суспільство має бути готовим до таких змін, а для цього його треба готувати.

ІНС – Міжнародне гуманітарне місто – єдиний некомерційний, незалежний, гуманітарний орган вільної зони, в якому розміщується співтовариство членів, що складається з організацій системи ООН, міжнародних неурядових організацій, міжурядових організацій і комерційних компаній [180]. Він грає ключову роль в ефективному та оперативному реагуванні на кризові явища на глобальному рівні. Базуючись в Дубаї, *ІНС* має стратегічне розташування, що дозволяє швидко та легко перебувати в межах досяжності у всіх куточках світу.

Організація прагне допомогти понад 130 мільйонам чоловік, включаючи окремі сім'ї, дітей та молодь в 116 країнах. *ІНС* охоплює чотири сектори, які є важливими для розвитку життя і гідності у всьому світі:

- а) боротьба з бідністю і хворобами;
- б) поширення знань;
- в) розширення прав і можливостей громад, а також
- г) підприємництво та інновації в майбутньому.

Таким чином, досвід роботи перерахованих нами вище міжнародних організацій, їх допомога та сприяння мають неабияке значення для впровадження процесів деінституалізації в Україні, оскільки наше завдання зводиться лише до адаптування такого досвіду до потреб вітчизняного суспільства та громад.

Але є ще одна організація на якій хотілося б акцентувати увагу, т.я. вона безпосередньо займається розробкою практик деінституалізації та розвитком програм спрямованих на поширення сімейних форм догляду. Це **Hope and Homes for Children** (Надія та житло для дітей) – зареєстрована у Великій Британії благодійна організація, що працює з дітьми, їх сім'ями та громадами в 7 країнах Центральної і Східної Європи і Африки. Основна мета організації полягає у тому, щоб стати каталізатором глобальної ліквідації інституційного догляду за дітьми. Її представники намагаються сприяти

державам та їх урядам зберегти сім'ї разом й уникнути розлуки. Вони також націлені на возз'єднання дітей з сім'ями шляхом активної підтримки громади, а де це неможливо – створюють альтернативні механізми догляду за сім'єю, такі як усиновлення, виховання та невеликі сімейні будинки.

Модель деінституалізації, яку вони розробили, була визнана кращою. Вона спрямована на заміну системи інституційного догляду дітей на таку, яка забезпечує виховання всіх дітей в сім'ї або умовах, максимально наближених до сімейних. Деінституалізація, за їх твердженням, не обмежується тільки виведенням дітей із закладів, а передбачає, в першу чергу, розвиток мережі превентивних і підтримуючих сімейно-орієнтованих послуг на рівні громади, направлених на збереження сім'ї, задоволення потреб дітей та захист їх прав. Для впровадження ефективних змін необхідно забезпечити виконання трьох основних передумов:

1. формування політичної волі та створення законодавчої основи національної реформи системи захисту дітей;
2. розвиток спроможності професіоналів, які стануть ключовими агентами змін системи захисту дітей на місцях та зможуть управляти процесом впровадження реформ у регіонах;
3. залучення суспільства до процесу змін у сфері захисту дітей через інформування про шкідливий вплив інтернатного догляду та альтернативи, що допоможуть дітям залишатися в сім'ях та зроблять непотрібним існування інтернатів для дітей в принципі.

В Україні ця організація працює з 1996 р. і за цей час багато чого встигнула зробити, а саме:

- 3800 дітей та сімей отримали підтримку та допомогу за рахунок різних проектів;
- було закрито 2 інтернатних заклади;
- утворено 2 центри соціальної підтримки дітей та сімей замість інтернатів;

- 1500 фахівців навчили працювати за кращими інноваційними підходами у роботі з дітьми та сім'ями;
- засновано 65 дитячих будинків сімейного типу;
- створено 2 центри матері та дитини [8].

Як бачимо, робота міжнародних організацій щодо впровадження деінституалізації в Україні має неабиякий вплив на процес реформування інституційного догляду в нашій державі. В період трансформаційних процесів їх місце та значення полягають у:

- можливості впливати на політичну волю держави;
- розширенні міжнародної співпраці та взаємної підтримки;
- можливості використати позитивний досвід роботи;
- практичному сприянні;
- залученні кваліфікованих фахівців до роботи з вітчизняними органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю;
- фінансовій підтримці;
- просвітницькій роботі з населенням;
- підготовці фахівців для роботи із сім'ями та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах [88].

Відтак, вкрай важливо акумулювати цей досвід, надати йому нормативної підтримки та продовжувати працювати з громадськістю, щоб адаптувати її до подальших змін в інституційному догляді за дитиною.

3.2 Зарубіжний досвід деінституалізації та можливості його використання в Україні

Наша держава перебуває лише на початку шляху деінституалізації. Успішність проведення даного процесу може бути значно підвищена шляхом вивчення зарубіжного досвіду країн, в яких аналогічні процеси або вже було розпочато й знаходяться на заключній стадії реалізації або ж взагалі було

успішно реалізовано. Заклади інституційного догляду та виховання дітей функціонували в різні часи в багатьох державах світу з метою забезпечення піклування про дітей вразливих категорій. На певному історичному етапі такі заклади утворювалися для підтримки дітей, які стали сиротами внаслідок війни, епідемії та голодомору [128]. Зокрема, починаючи з 1950-х років, багато країн почало визнавати: якими б ефективними не були інституції в минулому, продовження їх використання (насамперед великих, ізольованих закладів) не забезпечувало належного піклування про дітей, яких було розлучено з їхніми родинами [29, с. 27]. Саме тому в аспекті реформування інституційного догляду та виховання дітей в Україні особливий інтерес становить вивчення зарубіжного досвіду деінституалізації. При цьому, такий досвід не обов'язково повинен бути позитивним, оскільки аналіз помилок допущених на шляху деінституалізації в зарубіжних країнах дозволить оминати їх Україною.

Одними з основоположників деінституалізації в світі слід вважати країни англосаксонської правової сім'ї. Основними представниками даних країн є Сполучені Штати Америки (далі – США) та Великобританія. Зокрема, США та Великобританія стали першими з країн світу, які фактично відмовилися від інституційного догляду та виховання дітей і запровадили альтернативні способи їх догляду та виховання. У навчальному посібнику «Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування» І. В. Манохіна відмічає той факт, що в даних країнах протягом значного часу розвивалась тенденція до альтернативних форм виховання та догляду дітей, які проживають у дитячих установах. Учена зауважує, що тенденція від дитячих будинків до безперервного виховання в родині є найважливішою в світі. Взагалі в більшості країн світу за останні 20 років спостерігається тенденція до відмови, від великих дитячих установ і підтримка дітей в їх природному (сімейному) середовищі проживання [64, с. 57].

На необхідності аналізу й вивчення міжнародного досвіду саме в аспекті запровадження альтернативних форм інституційного догляду та виховання дітей наголошується й у Стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, що затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 576-р. Зокрема, вказується на те, що міжнародний досвід свідчить, що під час реформування системи інституційного догляду та виховання дітей особливу увагу необхідно приділяти розвитку альтернативних форм догляду за дітьми, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками. Успішний міжнародний досвід і випробувані моделі функціонування системи підтримки дітей і сімей з дітьми можуть бути використані в реформуванні системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні [128].

Так, говорячи про альтернативні інституційним формам догляду та виховання дітей слід зазначити, що найпоширенішою серед них є так званий фостеринг (fostering). Foster у буквальному перекладі з англійської мови означає: виховувати (чужу дитину); передавати дитину на виховання; сприяти розвитку, заохочувати» [16].

Досліджуючи фостеринг як форму публічного адміністрування прав і свобод дитини в зарубіжних країнах, А. Навротський вказує на те, що фостеринг є специфічним методом соціальної діяльності компетентних осіб, який сформувався на основі деінституалізації державних закладів утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та створення прийомних сімей. Фактично, наголошує вчений, сутність фостерингу зводиться до встановлення догляду й опіки над нерідними дітьми, створення так званої «фостерної сім'ї» [78, с. 124]. Одним з засновників фостерингу слід вважати саме США.

Так, в США ще на початку XX-го століття критикувалися великі інтернатні заклади, які тут поширилися (кінець XIX початок XX століття) внаслідок значних міграційних процесів. При цьому противники даної форми

виховання та догляду дітей наголошували на їх велику вартість порівняно з прийомними сім'ями, які вже існували на той час [77, с. 123].

Окрім цього однією з основних причин відмови США від виховання дітей у закладах інституційного догляду та виховання слід вважати негативний вплив таких процесів на психічний і фізіологічний розвиток дитини. Стрімке зменшення кількості дітей у таких закладах почалося наприкінці 30-х років, коли було прийнято закон про фінансову підтримку сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини [128].

Як цілком слушно із приводу зауважує О. О. Мордань у дослідженні, що присвячено державній політики щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків, така політика США щодо підтримки біологічної сім'ї призвела до того, що кількість дітей, які в 1996-му році перебували в інтернатних закладах, становила тільки 4 % від загальної кількості дітей (500 тис.), які виховувалися за межами сім'ї [77, с. 123].

Успішність реалізації вказаної державної політики в США в багатьох випадках залежала саме від ефективності запровадження фостерингу. Зокрема, запровадження американської моделі фостерингу багато в чому стало наслідком суспільних ініціатив, які проте отримали широку підтримку з боку органів влади, зокрема федерального уряду та місцевих органів влади. Так, у 1972 році було створено координаційний центр фостерингу в США – Американську Національну Фостерну Асоціацію (NFPA), яка є неприбутковою організацією. До складу вищенаведеної організації можуть бути включені всі бажаючі громадяни, які переймаються долею безсімейних дітей. Фостеринг у США здійснюється на виконання особливого програмно-правового документа – Біля про права прийомної дитини, який було прийнято 28 квітня 1973 року [78, с. 125].

Вирішальну роль у профілактиці дитячого сирітства в США відіграють соціальні служби, основним напрямком діяльності яких є превентивні послуги та соціальна підтримка сімей групи ризику, а кінцевою метою –

попередження соціального сирітства та збереження біологічної родини [77, с. 149].

Служби соціального забезпечення дітей США орієнтовані на конкретні групи населення. Ліга соціального забезпечення дітей Америки є сукупністю дитячих соціальних служб. Усі послуги зазначених служб можна згрупувати за певними ознаками. Так, служби підтримки дітей та сімей охоплюють патронатні послуги, сімейну терапію, просвітницьку діяльність у сфері сімейного життя. Добровільні служби допомоги родинам і районні центри психічної корекції надають допомогу сім'ям, які мають проблеми в стосунках між батьками та дітьми, консультують з психолого-педагогічних і медичних питань. Останнім часом служби соціального забезпечення основну увагу приділяють питанням нормального перебування дитини в родині, забезпечення їй належної турботи. При цьому, як зауважує І. В. Манохіна, перевага надається усиновленню та домашнім дитячим групам, що дозволяє зменшити кількість дітей, які виховуються у дитячих будинках та притулках [64, с. 60].

Варто підкреслити, що особлива увага в США приділяється спеціальній підготовці прийомних сімей, діяльність яких підлягає ліцензуванню. У фостерну сім'ю може бути влаштовано не більше 6 дітей, загальна кількість дітей не повинна перевищувати 8 враховуючи рідних. Фостерні сім'ї отримують грошову допомогу за рахунок коштів федерального, штатного та місцевого бюджетів (щомісячно в межах 300 – 500 доларів залежно від віку дитини) [50; 77, с 148].

Цікавим є те, що в США передбачено можливості влаштування дитини в фостерну сім'ю як за рішенням суду, так і за добровільною згодою біологічних батьків: 73,5 % дітей знаходяться в прийомних сім'ях за рішенням суду, 25,5 % добровільно. Як правило, добровільне влаштування дітей в ПС відбувається у випадку сімейних конфліктів, фінансових труднощів, хвороб, інвалідності або зловживання біологічними батьками алкоголем або наркотиками. Добровільне влаштування дитини в прийомні

сім'ї не перевищує 6 місяців до втручання судових органів [6, с. 91, 43; 77, с. 146].

Окрім державних організацій соціальні послуги дітям і сім'ям в США надають приватні неприбуткові та прибуткові організації. У зв'язку з чим встановлюються певні особливості фінансування процесів деінституалізації. Так, в разі якщо організації державні, вони фінансуються через бюджет, сформований штатом, приватні неприбуткові – фінансуються за допомогою федеральних грантів, грантів штатів і місцевих грантів, а також отримують дотації, призначені для державних програм. На рівні округів за допомогою неприбуткових організацій, які включають у себе служби соціальної, медичної, юридичної допомоги батькам, здійснюється система фостерної опіки. Приватні прибуткові організації фінансуються за рахунок коштів, які сплачують клієнти як замовники послуг. Прибуткові організації (служби) надають терапевтичні послуги батькам і дітям (наприклад, тим, які отримали травми, зазнали поганого поводження тощо). Щоб отримати послуги, батьки повинні бути платоспроможними. У більшості випадків оплата покривається страховкою [50; 77, с 145].

Отже, як свідчить аналіз наведених вище положень, США стала однією з перших країн, яка практично відмовилась від інституційного догляду та виховання дітей. Ключове значення в цьому питанні відіграли громадські формування. В Україні процеси деінституалізації також у більшості випадків відбуваються за широкою підтримкою громадськості, які, як правило, є їх ініціаторами. Проте, на відмінну від України, в США ініціативи громадськості щодо деінституалізації широко підтримувалися як на рівні держави в цілому, так і на локальному рівні органами влади. Досвід США свідчить, що реформування інституційного догляду та виховання дітей не тільки позитивно впливає на підвищення рівня економічного добробуту держави, а й направлено на підтримку однієї із найменш захищеної верстви населення – дітей, так як інституційний догляд негативно впливає на їх

психологічний і фізіологічний розвиток. Однією з основних альтернатив інституційному догляду та виховання дітей в США став фостеринг.

Дещо схожий шлях пройшов наступний представник англосаксонської правової сім'ї – Великобританія, яка також стала однією з перших країн світу, що майже відмовилась від інституційного догляду та виховання дітей.

У даній країні деінституалізаційні процеси було розпочато після закінчення Другої світової війни. У цей період у Великобританії новонароджених дітей і дітей віком до трьох років взагалі не влаштовували у виховні заклади [128]. При цьому, як цілком слушно відмічають у фахових джерелах, таке положення справ свідчить про те, що деінституалізація може бути проведена відповідною державою не в самі кращі для неї часи, у часи коли держави були далекі від процвітання. Процеси деінституалізації були запуснені після Другої світової війни не тільки у Великобританії, а й у більшості західноєвропейських країн, наприклад Італії [29, с. 45].

Здійснивши аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великобританії, С. П. Архипова та Н. В. Мартовицька підкреслює той факт, що в даній країні, де процеси деінституалізації розпочалися у вказаний вище період, сучасні пріоритети державної політики в сфері соціального захисту посиротілих дітей підтверджуються наступними статистичними даними: в Англії інституційна форма опіки у 2005 році становила 11 %, Шотландії та Північній Ірландії – 13 %, Уельсі – 6 % [4, с. 193].

А тому слід погодитися з позицією відносно того, що цифрові показники переконливо доводять, що Великобританія має розвинену систему соціального захисту, в сучасне розуміння якого покладено ідею необхідності виховання дитини в сімейному середовищі [65, с. 48].

Задля цього у Великобританії працює значна кількість установ, які надають різні соціальні послуги. Як зауважує І. В. Манохіна, на сьогодні в даній країні можна виділити принаймні три види таких установ: державні, або урядові; підприємницькі, або за приватною ініціативою; неприбуткові, в

тому числі волонтерський рух. Діяльність їх координована, як правило, проведенням конференцій, у яких беруть участь численні установи. Усі соціальні працівники мають відповідну спеціалізацію. Вони відрізняються напрямом і характером професійної підготовки, тому кожний співробітник вирішує проблеми конкретного «об'єкта» – навчального, лікувального, сирітського тощо [64, с. 61]. Так само як в США основною формою реформування інституційного догляду та виховання дітей в США стало широке запровадження фостерингу.

Так, в 1974 році у Великобританії було створено Фостерну Мережу (The Fostering Network), яка є провідною благодійною організацією Сполученого Королівства для прийомних сімей. Мета діяльності цієї організації полягає в прагненні покращити клімат у прийомних сім'ях шляхом здійснення посередницьких функцій між державою, вихователями, соціальними працівниками, ініціативними групами населення, які виявляють інтерес до організації прийомних сімей. Фостерна Мережа до 2001 року мала статус Національної асоціації фостерної опіки [78, с. 126]. Як зауважують у фахових джерелах, у вказаній країні на сьогодні в фостерних сім'ях утримується до 80% дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [16].

При цьому слід відмітити, що в даній країні існує два види фостерингу. Перший вид покладає всі функції з організації устрою дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на місцеві органи влади. Структури місцевої влади забезпечують проживання та засоби для існування дитини, яка знаходиться під опікою. Задля забезпечення достатньої кількості фостерних вихователів на рівні держави створена мережа фостерних агентств, які реалізують дві головні функції: пошук і підготовка потенційних вихователів; створення комплексу безкоштовних послуг для вказаної категорії дітей і вихователів [33; 77, с. 130].

Даний вид фостерингу користується значною державною підтримкою, яка зводиться до того, що на місцевому рівні органи влади надають

організаційне сприяння створенню та діяльністю громадських фостерних організацій і агенцій, які надають послуги фостерингу. Їх працівники пропонують різні види фостерної опіки для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Головна з таких форм – організація пошуку для них нових сімей, а для майбутніх прийомних батьків – вказаної категорії дітей [78, с. 126].

У свою чергу, другий вид фостерингу означає приватну домовленість між батьками та фостерними вихователями про опіку дитини, здійснюваної в будинку опікуна, без залучення органів місцевої влади. Однак, у такому разі в якості опікунів не можуть бути залучені родичі [33; 77, с. 130].

Отже, досвід Великобританії щодо здійснення реформування інституційного догляду та виховання дітей є дещо схожим за США. Так само тут було широко запроваджено догляд і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в фостерингових сім'ях, що виступило головною альтернативою функціонування інституцій. Члени таких сімей також проходять спеціалізовану професійну підготовку щодо здійснення догляду та виховання вказаної категорії дітей. При цьому варто відмітити факт ініціювання процесів деінституалізації у Великобританії в не найкращі для даної країни часи – після Другої світової війни. А тому досвід Великобританії щодо здійснення деінституалізації цілком може бути використаний і для України.

З огляду на прагнення нашої держави до набуття повноцінного членства в європейському співтоваристві, доволі корисним є вивчення досвіду деінституалізації країн Європейського Союзу. Так, однією з перших країн, яка здійснила деінституалізацію в Європі стало Австрійське Королівство. Деінституалізація в даній країні була здійснена шляхом заснування так званих дитячих селищ – відкритих установ, які не мають ні огорожі, ні охоронців. За певним розкладом їх можуть відвідувати як фізичні особи так і представники установ, які регулярно роблять пожертвування на його утримання, а також родичі дітей. До нього приймаються діти у віці до

10 років. У будинках живуть 6-8 дітей. Вони зазвичай ходять до школи, яка знаходиться в даній місцевості. Дитяче селище має власний дитячий садок. Частина дітей може передаватися на усиновлення чи патронат. Після випуску в 15 років до остаточного життєвого самовизначення вихованці можуть знаходитися в «молодіжному домі», де передбачена посада наставника-вихователя. Творцем дитячих селищ став австрійський педагог і лікар Герман Гмайнер. У 1949 році в місті Імст ним було створено перший дім для дітей, позбавлених батьківського піклування. А вже наприкінці 1950-х років п'ять з таких будинків утворили дитяче селище. Наприкінці ХХ століття такі соціально-педагогічні утворення діяли вже в понад 120 країн світу. При цьому, на сьогодні, саме в Австрії (місто Хінтербрюль) діє найбільше дитяче селище в Європі, яке налічує 24 будинки. Середній показник таких будинків в інших селищах становить 14-16 [168; 161, с. 29-30; 64, с. 58-60].

Прийомні батьки в Австрії проходять спеціальну підготовку в так званих «материнських школах». Це пов'язано із тим, що в більшості випадків діти, які потрапляють у прийомні сім'ї є проблемними. Прийомні батьки зобов'язані пройти річне навчання у вказаній установі, а також пройти практику в одній із уже існуючих прийомних сімей.

Як зауважує О. О. Мордань, схожі материнські школи існують ще в ряді європейських країн, наприклад Німеччині [77, с. 142]. Зокрема, Німеччина практикує поєднання у виховній системі функціонування оновлених інтернатних закладів і стимулювання розвитку прийомних сімей. Державна політика практикує довгострокове утримання дитини в подібних закладах задля повернення її в біологічну родину, і лише за відсутності реальних можливостей для здійснення цього приймаються інші рішення. Пріоритетність форм у цій державі виглядає таким чином: біологічна родина – усиновлення. Усі інші форми визначаються як проміжні й тимчасові [64, с. 63].

У рамках здійснення деінституалізації в Німеччині значна увага приділяється правам батькам, а точніше визначенню їх балансу з правами

дитини, що знайшло своє відображення на рівні Конституції Німеччини. Як зауважує авторський колектив навчального посібнику «Соціально-педагогічні технології виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування батьків» у вказаному нормативно-правовому акті передбачено баланс прав батьків і вимог до забезпечення благополуччя дитини. При цьому права батьків користуються великою повагою. Рішення про позбавлення батьківських прав допускається лише в тому випадку, якщо після використання всіх можливостей зберігається серйозна загроза безпеці дитини [146, с. 51].

Біологічні батьки постійно підтримують контакти з дітьми після їх влаштування в тимчасові прийомні сім'ї, що сприяє збереженню родинних стосунків і працює на відновлення родини. Зустрічі, як правило, відбуваються 1-2 рази на місяць. Суд у справах сім'ї зобов'язаний періодично здійснювати перевірку можливості відновлення батьківських прав і повернення дитини в біологічну сім'ю [77, с 140].

Окрім цього в Німеччині система допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків, ґрунтується на Законах «Про соціальне забезпечення дітей і молоді», «Про охорону праці та прав підлітків», які гарантують право на підтримку та захист особистого розвитку дітей з боку федеральних органів соціального захисту. Аналіз положень наведених нормативно-правових актів свідчить про те, що соціальні послуги для дітей надаються на місцевому рівні. При цьому передбачено функціонування служб у справах молоді, до повноважень яких належать питання захисту дітей, які потребують опіки, а також допомога сім'ї. Держава зобов'язана втручатися в сім'ю у випадках жорстокого поводження з дітьми. Рішення з цього приводу приймає суддя – як правило, за заявою служби в справах молоді [32, с. 36].

Наведене свідчить про значну захищеність батьківських прав у Німеччині. Якщо ж рішення про їх позбавлення було прийнято німецьким судом, дитина може бути поміщена в інтернатний заклад або ж прийомну сім'ю. Порівнюючи особливості функціонування вітчизняних та німецьких

інтернатних закладів догляду та виховання дітей варто наголосити на значні відмінності. Зокрема, інтернати та дитячі будинки в Німеччині переважно фінансуються органами місцевої територіальної комуни, існує й фінансування на рівні федерації, а також стимулюється допомога благодійних організацій. При цьому важливим є подолання в німецьких інтернатах фактору колективного утримання. Переважна більшість інтернатних закладів надає кожному вихованцю можливість проживати в одній кімнаті, або ж по двоє. Усі без винятку діти, включаючи дітей з фізичними вадами, отримують освіту в загальних учбових закладах. Дослідивши зарубіжний досвід соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів І. Лучків вказує на те, що в німецькому дитячому будинку діти кожного дня разом із вихователями розписують свій графік на день погодинно. Так як діти отримують кошти від держави, частиною з них вони можуть розпоряджатись самостійно. Прибирання в кімнатах діти здійснюють самостійно, старші можуть навіть самостійно ходити в магазин і готувати їжу [43; 62, с. 40].

Отже, як свідчить досвід деінституалізації таких країн як Австрія та Німеччина, в них відбувається поєднання догляду та виховання дітей як в інституційних закладах, так і в прийомних сім'ях, що в деякій мірі споріднює їх у цьому аспекті з нашою державою. Проте, на відмінну від України, в зазначених країнах, значна увага приділяється професійній підготовці прийомних батьків, зокрема функціонують спеціалізовані учбові заклади (школи). При цьому особливого значення набувають питання захисту батьківських прав. Що ж стосується інституційних закладів, то їх функціонування також значно відрізняється від нашої країни, що знаходить свій прояв як у значно більшому їх фінансуванні, так і як наслідок підвищенню рівня комфортності проживання дітей.

Ще однією європейською країною, яка пройшла шлях деінституалізації слід вважати Французьку Республіку. У даній країні хоча й зберіглися установи інституційного догляду та виховання дітей, перевага все ж такі

надається фостерингу. При цьому здійснюється значна підтримка сімей як виховна, так і фінансова. Серед громадських організацій, діяльність яких направлена на забезпечення деінституалізації в Франції, слід назвати Службу сімейного влаштування, фінансове забезпечення функціонування якої здійснюється за рахунок державного бюджету країни. До даної установи дітей направляють за рішенням суду, яка в подальшому влаштовує їх до фостерингових сімей. Окрім цього функціонує спеціалізована Асоціація реабілітації та психотерапії для дітей, які були влаштовані в фостерні сім'ї та потребують психотерапевтичної корекції. В інтересах збереження сім'ї працює вся система соціального захисту дитини. Тут функціонує розгалужена мережа соціальних служб і різноманітність класифікації професій соціальних працівників, які знаходяться в державному, приватному та напівприватному секторах. У цілому французька модель захисту дитинства є частиною державної сімейної політики, яка, в свою чергу, складається з декількох блоків: медичний захист дитинства; адміністративний захист дитинства; правова охорона дитинства [77, с. 134-139]. Аналіз наведеного свідчить, що в такій країні як Франція деінституалізаційні процеси супроводжуються значною підтримкою як громадських формувань, так і розгалуженою системою державних спеціалізованих установ. На перше місце тут поставлено питання захисту прав дитини, що знаходить свій прояв як в діяльності компетентних суб'єктів, так і значної підтримки з боку держави, зокрема фінансової. У даній країні перевага надається фостерингової моделі догляду та виховання дітей.

Слід відміти, що основоположником європейського континентального фостерингу вважають європейського сусіда нашої держави – Угорщину. Зокрема, як відмічають у фахових джерелах, у даній країні в XIX столітті було прийнято перший нормативний акт, що передбачав турботу державних органів за дітьми віком до 15 років, які втратили опіку батьків. Такі діти набували так званого статусу «дітей держави». Вважалося, що держава має

сприяти направленню таких дітей на виховання до родин, які проживали у сільській місцевості і потребували додаткових робочих рук [78, с. 127].

У подальшому в Угорщині було прийняте нове законодавство з питань захисту дитини, яке обмежувало кількість дітей в інституціях до 40 осіб. У результаті в країні було створено понад 400 невеликих групових будинків для дітей, в кожному з яких отримувало догляд не більше 12 дітей. Однак вимоги щодо швидкого переміщення призвели до того, що не всі процедури виконувалися як слід. Лише лічені співробітники пройшли навчання, де їм пояснювали, що змінюється не тільки розмір інституції, але й методи роботи з дітьми. Крім того, діти не були готові до переміщення, що призвело до певних поведінкових розладів. Місцевих жителів не попередили про нових «сусідів», і тому вони почали протестувати проти відкриття таких дитячих будинків. Це серйозно ускладнило інтеграцію дітей у громаді [29, с. 87].

А тому досвід такої держави як Угорщина свідчить про те, що деінституалізаційні процеси в Україні повинні бути проведені виважено, компетентним суб'єктам слід утриматися від прийняття рішень нашвидкоруч. Значна увага при цьому повинна бути приділена кадровому та інформаційному забезпеченню деінституалізації.

Ще одним європейським сусідом нашої держави, яким також було зроблено спроби деінституалізації є Словацька Республіка. Незважаючи на значні фінансові витрати на деінституалізацію, цілком успішною її в даній країні все ж такі не варто вважати. Так, трансформація дитячих будинків у даній країні передбачала переобладнання гуртожитків у невеликі «родинні» блоки. Замість системи гуртожитку, де діти жили в кімнатах у ряд, вздовж довгого коридору, й харчувалися у великих їдальнях, в приміщеннях гуртожитків були обладнані квартири з окремими кухнями, ванними кімнатами, вітальнями та кількома спальнями. Дітей розділили на групи («сім'ї»), приблизно з 10 осіб різного віку. Ними опікувалися 4 піклувальники, які працювали по черзі. Ця трансформація, підтримана державою, тривала останні 5 років і коштувала 500 мільйонів словацьких

крон (14 600 000 євро). Хоча трансформація виявилася частково корисною для дітей, та через неї вартість інституційного догляду значно зросла. Наприклад, нічого не змінилося тому, що половина працівників інституцій насправді не працювала з дітьми. Постало питання: чи не варто було б витратити такі велетенські кошти на розвиток системи професійних прийомних сімей, що було б значно дешевшим у довготривалій перспективі. Більше того, для дітей було б набагато краще потрапити під опіку сімейного виховання, аніж залишатися у штучному родинному середовищі [29, с. 43]. Наведене свідчить, що проблема деінституалізації повинна вирішуватися комплексно. Лише однієї фінансової підтримки, хоча й значної, не достатньо, так як кінцевими виконавцями реформування інституційного догляду та виховання дітей все ж такі залишаються безпосередні вихователі. Це свідчить про необхідність запровадження в Україні професійного спеціалізованого навчання таких осіб. Також слід підкреслити, що виховання дітей у сімейному середовищі, в тих же фостерних сім'ях, виявляється набагато ефективнішим, а ніж їх догляд та виховання в інституційних закладах, навіть у самих комфортних умовах.

Не дивлячись на те, що в деяких європейських країнах процеси деінституалізації було розпочато порівняно недавно, вони були спроможні досягти значні результати в цій сфері. Так, в якості однієї з таких країн слід розглядати Румунію. Тут процеси реформування інституційного догляду та виховання дітей було розпочато в 90-роках минулого століття. Зокрема, було обрано курс на закриття великих закладів інституційного догляду та зменшення кількості дітей у таких закладах, які продовжували функціонувати [128]. У цей період було організовано спеціальну службу дитячих вихователів «Материнські помічники», які почали надавати підтримку фостерним родинам. При цьому статус фостерних вихователів регламентується трудовим законодавством [78, с. 127]. Окрім цього важливим етапом в процесі реформування інтернатних закладів стала передача усіх закладів у підпорядкування Міністерства соціальної політики

та переведення їх фінансування з державного бюджету на бюджети місцевих органів виконавчої влади. У результаті чого в країні вдалось зменшити кількість дітей, які проживали в інтернатних закладах зі 100 тис. дітей до 20 тис. дітей [75].

На сьогодні в Румунії перевага надається збереженню біологічної сім'ї, а якщо це неможливо, дітей влаштовують у прийомні сім'ї. Діти, яким не вдається знайти сім'ю, проживають у громаді в малих групових будиночках закладах з умовами проживання та виховання, наближеними до сімейних, в яких одночасно перебувають 6-15 дітей. З метою запобігання сімейному неблагополуччю та підтримці виховного потенціалу сім'ї впроваджується модель мінімального пакета соціальних послуг на рівні громади [128]. Окрім цього в Румунії функціонують громадські організації, які мають прямий вплив на державу в питаннях деінституалізації. Так, наприклад, організація «Голос дітей» (Children's Voice) свого часу була створена молодими людьми, які мешкали в інституціях, а також дітьми, що в той момент перебували під інституційним доглядом. Керівник організації є членом урядової Вищої ради у справах румунських дітей, маючи змогу безпосередньо порушувати питання щодо дітей на найвищому рівні. Вищенаведена організація зробила особливий внесок у визначення потреб молодих людей, які покидали заклади з догляду, необхідність вдосконалення підготовки і відбору персоналу інституцій та привернення уваги громадськості до фактів зловживань в інституціях [29, с. 25].

Деінституалізацію у Республіці Болгарія розпочали з профілактичних заходів, у межах реалізації яких з метою зменшення кількості дітей, що потрапляють у державні заклади інституційного догляду та виховання дітей створювались денні центри допомоги сім'ям, центри матері та дитини, консультативні центри підтримки сімей з дітьми. Соціальними працівниками відстежувались родини, які опинялись у складних життєвих обставинах. Новостворені центри формували стандарти надання соціальних послуг таким родинам. При неможливості збереження дитини в родині намагались

замінити потрапляння дітей у інституції всиновленням. Як зауважує І. В. Ярмолинська, основним завданням на початковому етапі був пошук для конкретної дитини оптимальних умов для влаштування її в прийомну родину чи дитячий будинок сімейного типу. На державному рівні почали застосовувати грошові виплати при всиновленні. У залежності від кількості всиновлених дітей збільшувались встановлені грошові виплати [174, с. 157].

Наведений підхід до запровадження дав свої результати й лише за п'ять років (з 2009 по 2014 роки) в Республіці Болгарія кількість закладів інституційного догляду та виховання дітей зменшилась на 39%, а дітей у них на 59. Тут реформа почалася з будинків дитини для дітей віком до трьох років і будинків-інтернатів для дітей з інвалідністю, оскільки в таких закладах виховувалися діти найбільш вразливих категорій. Для влаштування таких дітей створювалися спеціально підготовлені прийомні сім'ї, особлива увага приділялася роботі з біологічними батьками дитини з метою повернення її в сім'ю. При цьому припинялася діяльність закладів інституційного догляду та виховання дітей у сільській місцевості, віддалених від закладів, які надають реабілітаційні, медичні й освітні послуги [128]. Процес реформування системи захисту дітей у Болгарії відповідно до Національної стратегії уряду передбачає заміщення системи стаціонарних закладів мережею послуг на базі громади для дітей та родин із дітьми. Такі послуги забезпечують індивідуальний підхід, орієнтований на потреби кожної дитини та її родини [42].

Отже, як свідчить досвід деінституалізації країн – членів Європейського Союзу, процеси реформування інституційного догляду та виховання дітей тут відбувалися із значною підтримкою держави, зокрема фінансовою. Діяльність фостерних сімей детально регламентувалася в законодавстві країн, зокрема в трудовому. При цьому, успішність деінституалізації залежала не тільки від фінансової сторони питання, а не менше від належного кадрового й інформаційного забезпечення даних процесів. Важливу роль у реформуванні інституційного догляду та виховання

дітей відігравали й всілякі громадські формування, які мають вплив на відповідні державні органи. У більшості європейських країн інституційні заклади не припинили свого існування, проте зазнали новий вигляд, зокрема було значно підвищено комфортність перебування їх вихованців.

Успішним слід вважати досвід деінституалізації й деяких інших країн. Зокрема, цікавим є досвід Норвегії, де пріоритетною формою влаштування дітей, які залишилися без сім'ї є прийомна сім'я. При цьому інститут позбавлення батьківства та/або усиновлення в Норвегії відсутній. Країна насамперед орієнтується на розвиток тимчасового заміщуючого батьківства. А в основі системи по роботі з дітьми закладено принципи профілактики, попередження кризових ситуацій, превентивного втручання. У країні вводяться все більш і більш послідовні регуляції, спрямовані на діалог і взаємодію соціальних служб із сім'єю. При роботі з кризовими сім'ями розміщення дитини в інституціональному середовищі розглядається як крайній захід, що застосовується лише в тих випадках, коли не спрацювали ніякі інші важелі впливу на ситуацію. У залежності від гостроти ситуації основні зусилля в роботі соціальної служби спрямовані на підтримку зв'язку з кровно сім'єю по відновленню родинних відносин і зв'язків між дитиною та її батьками. Всі прийомні батьки проходять спеціальну перевірку та мають бути визнані придатними для виховання дитини. При цьому норвезькі прийомні батьки необов'язково мають бути парою, що перебувають в шлюбі, ними можуть бути просто пара, яка проживає в одній квартирі, або навіть самотні люди [57; 185; 165, с. 275-276].

Доволі успішною є модель деінституалізації Республіки Молдова. Тут невід'ємною частиною деінституалізації стало впровадження та розвиток інклюзивної освіти. Також пріоритетними напрямками роботи з деінституалізації стала реінтеграція вихованців інтернатів в біологічні сім'ї, а також – усиновлення дітей та їх влаштування в прийомні сім'ї [75]. Зусилля держави з 2007 року спрямовуються на підтримку біологічних сімей та розвиток прийомних сімей, що сприяло зменшенню на 70 відсотків кількості

дітей у закладах інституційного догляду [128]. За словами експертів, ключовим каталізатором реформ стало бажання державної влади й органів місцевого самоуправління реформувати систему інституційного догляду. Важливу роль також відіграла співпраця державного сектору з громадськими та міжнародними організаціями [75]. У Молдові в контексті деінституалізації значна увага приділяється фостерингу. Попри те, що практика фостерингу в Молдові нараховує трохи більше десяти років, фостерне виховання довело свою ефективність. Держава всіляко сприяє його розвитку. Дитина передається на виховання в фостерну сім'ю на підставі цивільно-правового договору, сторонами якого є органи місцевої влади та фостерні батьки [78, с. 127].

Таким чином, аналіз зарубіжного досвіду деінституалізації свідчить про те, що в більшості країн світу, де дані процеси було успішно реалізовано, існувала тенденція до зменшення кількості закладів інституційного догляду та виховання дітей із збільшенням кількості прийомних сімей (фостеринг). При цьому майже в усіх випадках, де це було можливо, основний акцент ставиться на повернення дитини до біологічної родини. У деяких країнах світу заклади інституційного догляду та виховання дітей було майже повністю ліквідовано або значно зменшено їх кількість, в інших – такі заклади було повністю переформатовано (дитячі селища, молодіжні дома тощо). У будь-якому випадку ефективність деінституалізації напряду залежала від успішності поєднання основних компонентів підтримки даних процесів – фінансового, кадрового, інформаційного забезпечення деінституалізації. Основним ініціатором деінституалізації в зарубіжних країнах, так само як і в Україні, слід вважати громадськість. Проте, на відмінну від нашої держави, такі ініціативи, зазнали потужної підтримки (в тому числі фінансової) з боку держави. При цьому слід відмітити той факт, що успішність запровадження й подальшої реалізації деінституалізаційних процесів не тільки й не стільки залежала від фінансової складової. Навпаки

успішна реалізація деінституалізації мали позитивний вплив й на економічні показники окремих з зарубіжних країн.

3.3 Проблемні питання деінституалізації в Україні та шляхи їх вирішення

Досвід провідних країн світу, якими було успішно реформовано інституційний догляд та виховання дітей, свідчить, що процеси деінституалізації, які свого часу відбувалися в них, було здійснено шляхом подолання значної кількості проблем. Не зважаючи на такі проблеми, які подекуди набували дійсно комплексного характеру, були важко розв'язувальними, вони все ж такі були вирішенні, оскільки кінцевий результат, що був досягнутий, свідчив про доцільність зроблених кроків на шляху до деінституалізації. Україна, як вже зазначалось, перебуває лише на початку запровадження деінституалізаційних процесів, а тому також зіштовхується на цьому шляху із значною кількістю проблемних питань, вирішення яких є необхідним задля ефективного реформування інституційного догляду та виховання дітей. Спробуємо назвати й проаналізувати основні з таких проблем деінституалізації в Україні, а також запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Так, в якості однієї з основної проблеми деінституалізації в Україні слід вважати неналежне фінансування даних процесів. Зокрема, як цілком слушно зауважує С. В. Сарана в навчальному посібнику «Фінансове право України», без фінансів існування держави як механізму управління суспільством неможливе. Державі фінансові ресурси необхідні не лише для власного функціонування держави, а і для забезпечення виконання нею своїх функцій, перш за все соціальних. Науковець наголошує на тому, що рух державних фінансів можна порівняти із рухом фінансових ресурсів у межах сім'ї, беручи при цьому за основу принцип конфуціанства, за яким держава

представляє собою велику сім'ю. Така аналогія не метафорична, а реальна, так як сім'я має власні фінансові ресурси (гроші, майно, майнові права тощо), якими вона розпоряджається для задоволення власних потреб, складаючи для цього сімейний фінансовий план [140, с. 122]. Так само, фінансування деінституалізації необхідно не тільки задля реалізації даного процесу в цілому, а й виступає основою для його окремих складових: придбання нових приміщень і приведення в належний стан існуючих; підготовку необхідних для деінституалізації кадрів; інформування суспільства; тощо.

На проблемні аспекти фінансування деінституалізації неодноразово наголошувалося й у фахових джерелах. Наприклад, досліджуючи організаційно-економічний аспект механізмів фінансування управлінської діяльності в сфері соціального влаштування дітей в регіоні С. М. Миколук наголошувала на тому, що за статистичними даними загальний обсяг фінансування в Україні закладів з інтернатною формою утримання склав 5,7 млрд. грн. у 2013 році. Із них заробітна плата та нарахування на заробітну плату становить 3,8 млрд. грн., що дорівнює в середньому 66 % від загального обсягу асигнувань. Витрати на оплату комунальних послуг складають 855 млн. грн., що становить 15 % від загальної суми передбачених коштів. Інші видатки – 285 млн. гривень (5%). Така структура фінансування характерна для всіх типів інтернатних закладів: заробітна плата та нарахування на заробітну плату складає від 55 % до 77 % від загальної суми асигнувань. Фактично більша частина коштів, які виділяються державою, витрачається на утримання самих закладів та штату. А тому можна стверджувати, що інтернатна система в країні забезпечує, перш за все, збереження системи, а не захист прав дітей. Утримання дитини в інтернаті за діючим механізмом нині обходиться втричі дорожче, ніж якби був задіяний принцип «гроші ходять за дитиною» [70, с. 109-111]. Аналіз наведеної позиції свідчить про те, що фінансування деінституалізації повинно бути здійснено комплексно, по відношенню до кожної окремо взятої складової. Окрім цього вдало підкреслено, що успішна реалізації деінституалізації,

ліквідація інституційного догляду та виховання дітей має значно заощадити державні кошти, так як інституційні утримання інституцій є доволі затратною справою й на сьогодні здійснюється лише в межах підтримання існування самої системи.

Також у фахових джерелах наголошують на тому, що країни, які витрачають менше коштів на систему охорони громадського здоров'я та соціальні послуги, загалом мають більшу кількість дітей в інституціях. І взагалі серед причин деінституалізації називають саме її фінансовий аспект. Зокрема, вказується на те, що з одного боку можна легко довести, що інституалізація є неналежною та неефективною формою догляду з точки зору якості, а з іншого боку, вона є дуже дорогою в порівнянні з моделями збереження та підтримки родини на рівні громади, а також створенням замісних родин. Авторський колектив посібнику «Деінституалізація та трансформація послуг для дітей» наголошує на тому, що між бідністю й інституційним доглядом в Європі існує тісний взаємозв'язок. За деякими виключеннями, саме більш заможні країни Західної Європи домоглися значного зниження застосування інституційного догляду, а в найбідніших країнах Європи, в числі яких називають й Україну, в інституціях ще досі перебуває дуже велика кількість дітей. При цьому деякі палкі противники деінституалізації у Східній Європі вважають, що їхні країни «є надто бідними, щоб проводити процес деінституалізації», забуваючи про те, що цінні фінансові та матеріальні ресурси витрачаються на малоефективні дорогі великі інституції, які можна було б використати на забезпечення набагато якісніших послуг з догляду на основі сім'ї [29, с. 12, 34].

Слід відмітити, що схожого висновку дійшли й вітчизняні органи державної влади. Зокрема, як свідчить аналіз положень Національної Стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р, щороку збільшуються видатки на утримання мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей. Так, у

2014 році з державного бюджету на утримання таких закладів було виділено 5,1 млрд. гривень, у 2015 році – близько 6,4 млрд. гривень, у 2016 році – понад 7 млрд. гривень. При цьому в середньому 70 відсотків коштів витрачається на заробітну плату працівників закладів, близько 14 – на оплату комунальних послуг та утримання будівель і лише 15 – безпосередньо на задоволення потреб дітей, зокрема харчування, одяг, лікарські засоби. При цьому, система інституційного догляду та виховання дітей є не лише затратною, а також неефективною та шкідливою як для самої дитини, так і для її сім'ї та суспільства в цілому [128].

Окрім цього, здійснивши дослідивши особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві О. Ю. Клименко підкреслює той факт, що на основі аналізу економічної складової соціального захисту дітей встановлено залишковий принцип його фінансування, що зумовлено не тільки наявною в державі економічною кризою, але й пріоритетністю соціального забезпечення інших категорій населення. Дисбаланс між державним сектором та громадським і приватним у галузі соціального забезпечення не дозволяє компенсувати недофінансовані державою проекти з бюджетів громадських організацій чи меценатів. Така ситуація є серйозним недоліком соціальної політики, оскільки саме неурядовий сектор міг би знизити фінансове навантаження на державний бюджет [49, с. 361].

Своє занепокоєння з приводу виключно місцевого фінансування окремих аспектів деінституалізації в Україні висловила й Асоціація міст України, яка в цілому підтримуючи ідею підвищення соціальної захищеності дітей, водночас застерігає щодо фінансування патронату із місцевих бюджетів. Зокрема зазначається, що в 2014 році уряд зменшив фінансування фахівців із соціальної роботи, тим самим знищивши, ними ж створений у 2012 році інститут соцпрацівників (12 000 фахівців почали працювати у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді). Зазначається, що при скасуванні державного фінансування мережа патронатних вихователів, яка

так активно починає свій «старт», може безслідно зникнути, а реформа захлеснутись [16].

На незадовільному стані фінансування деінституалізації в Україні наголошує й І. В. Манохіна в навчальному посібнику «Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування». Зокрема, вчена підкреслює той факт, що основними проблемами державної політики соціального захисту дітей-сиріт є недостатнє фінансування державних програм і відсутність фахівців з охорони дитинства. Формування основних засад державної та правової політики щодо дітей-сиріт відбувається вже тривалий час. Суттєвих змін у системі соціального захисту протягом 10 років не сталося [64, с. 72].

Задля вирішення проблеми фінансування деінституалізації свого часу було запроваджено принцип «гроші ходять за дитиною». Даний принцип було регламентовано Порядком призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року № 81. Відповідно до п. 8 вищенаведеного нормативно-правового акта розмір соціальної допомоги становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку [119]. Слід відмітити, що з моменту прийняття вказаного вище нормативно-правового акта розмір соціальної допомоги (два прожиткових мінімуму) досі не переглядався. При цьому, наприклад, згідно з Законом України «Про Держаний бюджет України на 2007 рік» від 19 грудня 2006 року, станом на 1 січня 2007 року прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років становив 434 гривні [101], що на той час дорівнювало близько 100 доларів США. У свою чергу, згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23 листопада 2018 року, станом на 1 січня 2019 року прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років встановлено на

рівні 1626 гривень [102], що становить біля 60 доларів США. Окрім цього мова може йти про зміст самого поняття «мінімальний прожитковий мінімум», з огляду на те, як на цей мінімум можна «прожити». А тому, на сьогодні вкрай потребує перегляд розмір соціальних виплат.

У контексті вищенаведеного слід зазначити, що Кабінетом Міністрів свого часу перед окремими державними суб'єктами деінституалізації було поставлено чітке завдання щодо необхідності перегляду вказаної суми виплат. Як свідчить аналіз Плану заходів з реалізації I етапу Національної Стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 року № 526-р, таке завдання компетентними суб'єктами повинно було бути вирішено в першому кварталі 2018 року [128]. Проте, як бачимо, таке завдання й досі залишається не розв'язаним, а суб'єкти, уповноважені на його реалізацію жодним чином не притягнуті до якої-небудь відповідальності.

Отже, на сьогодні вкрай гостро потребує свого вирішення проблематика належного фінансового забезпечення деінституалізації в Україні. Нами було наведено лише деякі з багатьох проблемних аспектів даного питання. Зокрема, мова йде про необхідність перегляду реалізації принципу «гроші ходять за дітьми». При цьому фінансування деінституалізації повинно бути збільшено в цілому, що необхідно здійснити як за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також шляхом пошуку додаткових джерел фінансування як то міжнародна фінансова допомога, залучення приватного сектору тощо.

Недостатня фінансова підтримка держави деінституалізації в Україні породжує ще ряд проблем, існування яких проте не завжди пов'язано виключно із вкладенням коштів. У даному випадку мова йде про ще одне проблемне питання деінституалізації, а саме кадрове забезпечення даних процесів. На сьогодні співвідношення кількості дітей, які перебувають в інституціях і осіб, які мають здійснювати їх догляд та виховання є вкрай

незбалансованим. Зокрема, як зауважує С. М. Миколук, навантаження на одного державного службовця сфери соціального захисту дитини на сьогодні перевищуються в 2-5 разів [70, с. 59].

Також, окремі з науковців наголошують на тому, що й самі прийомні батьки потребують кваліфікованої допомоги фахівців – психологів, психіатрів, дефектологів, педіатрів тощо. Такі заходи набувають особливого значення на етапі підготовки до усиновлення дитини-сироти та перших місяців адаптації її до нової сім'ї. На жаль, практика, що склалася в Україні, за рідкісними винятками, не передбачає участі цих фахівців у підборі та підготовці майбутньої прийомної сім'ї, що часто приводить до кризи як для дитини, так і для сім'ї, часом навіть до відмови від дитини та повернення її в інтернатний заклад [81, с. 64; 20, с. 183-185].

Слід зазначити, що в багатьох інституціях зарубіжних країн, зокрема європейських, типовим співвідношенням кількості працівників до кількості дітей є коливання від 1 до 6 і від 1 до 10. При цьому необхідно підкреслити, що в більшості закладах інституційного догляду та виховання дітей, де співвідношення кількості працівників і власне дітей є вкрай низьким, існує потреба в регулюванні так званих рутинних процедур, наприклад: фіксування годин прийому їжі, ігор, прогулянок, сну; перевдягання дітей; тощо. Дійсно, доволі часто можна побачити, що один працівник за зміну піклується про 10-20 немовлят чи дітей молодшого віку. Оскільки відреагувати на індивідуальні потреби всіх цих дітей фактично неможливо, багато з них залишаються в стані дискомфорту (напруження чи збудження) впродовж тривалого часу. Це має надзвичайно драматичний вплив на їхню здатність зосереджуватися на чомусь іншому, окрім власного дискомфорту – дитина може бути голодною, забруднити пелюшки чи в неї щось болітиме і це обмежує їх можливості для дослідження навколишнього світу, ігор і розвитку. Крім того, щоб розвиватися, дітям потрібна стимуляція та взаємодія з боку дорослих. Саме в дорослих, які стимулюють дітей і надають їм увагу, вони вчаться гратися та пізнавати навколишній світ [29, с. 28-29].

Звичайно проблема щодо належного кадрового забезпечення деінституалізації в Україні постає, в першу чергу, саме через недостатнє фінансування, що знаходить свій прояв у низькій заробітній платі вихователям, виплатам прийомним батькам тощо. Разом з тим мова повинна йти й про рівень підготовки персоналу. Держава повинна підвищувати престижність професії вихователя. Окрім цього за державною підтримкою необхідним є запровадження спеціалізованих навчальних курсів, спрямованих як на підвищення кваліфікації вихователів щодо деінституалізаційних процесів, так і на навчання прийомних батьків.

Ще однією з проблем деінституалізації в Україні, яка хоча на перший погляд і не має такого значення як вищенаведені, є проблема вкрай низького інформаційного забезпечення реформування інституційного догляду та виховання дітей. У загальному вигляді сутність такого забезпечення може бути визначена як комплекс взаємозв'язаних методів, заходів і засобів (науково-методичного, соціально-політичного, техніко-економічного й організаційно-правового характеру тощо), які реалізують створення і функціонування інформаційних технологій – процесів збору, передачі, переробки, зберігання та видачі (відображення), а також використання інформації з метою здійснення ефективної діяльності відповідних суб'єктів [47, с. 39].

На нашу думку, проблему неналежного інформаційного забезпечення також слід розглядати як одну з основних проблем, що є перешкодою деінституалізації в Україні. Зокрема, про її важливість свідчить те, що саме українське суспільство слід розглядати в якості провідної сторони деінституалізації. Від того наскільки сформована суспільна думка про деінституалізацію, напряду залежить кінцевий успіх її реалізації. Так, серед основних завдань реформування інституційного догляду та виховання дітей наводяться наступні: формування суспільної думки щодо важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного

догляду та виховання для дитини та суспільства в цілому, важливості ролі територіальної громади в забезпеченні найкращих інтересів дітей; інформування суспільства про реформування системи інституційного догляду та виховання дітей через засоби масової інформації із залученням лідерів громадської думки тощо [128]. Не викликає сумніву, що виконання наведених вище завдань реформування інституційного догляду та виховання дітей напряду залежить саме від якості інформаційного забезпечення деінституалізації.

На жаль доводиться констатувати, що якість такого забезпечення є вкрай незадовільною. На сьогодні більшість з пересічних громадян жодним чином не поінформовані не тощо про особливості або ж основні аспекти здійснення деінституалізації, а й взагалі незнайомі (не чули) про таке поняття та процеси, пов'язані з ним. Процес деінституалізації дуже складний, він вимагає значних змін. Люди неминуче чинитимуть супротив цим змінам через страх або нерозуміння. Для того, щоб подолати та мінімізувати такий опір, рекомендується переконувати всю громаду в цілому в необхідності і важливості деінституалізації [29, с. 70]. Як цілком слушно відмічають у фахових джерелах, інформування населення про деінституалізацію має містити два поетапних завдання: підвищити рівень обізнаності населення, сформувати об'єктивну громадську думку щодо сімейних форм улаштування; залучити якомога більше осіб, які мають на меті взяти на виховання дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування. Найбільш широке охоплення цільової групи в інформаційній кампанії забезпечується за рахунок використання різних видів носіїв і видів реклами – місцевого телебачення, газет, радіо, роздаткового матеріалу, зовнішньої реклами [64, с. 44].

Окрім цього слід підвищувати інформованість суспільства за допомогою осіб, які так чи інакше мають відношення до деінституалізації. Зокрема, мова може йти про спеціалістів у сфері соціальної роботи та догляду за дітьми. Такі особи повинні знати про всі доступні альтернативи, з

огляду на найкращі інтереси дитини. Також мова може йти про осіб, діяльність яких дотична до соціального догляду за дітьми. Лікарі, вчителі, офіцери поліції, священнослужителі, державні службовці в регіоні та місцеві органи влади, між іншим, повинні усвідомлювати свою потенційну роль щодо консультування батьків, інформування їх про наявні послуги, попередження відповідних органів про дітей з групи ризику та спільної роботи в сфері захисту дітей. Адже, як справедливо зазначає авторський колектив посібнику «Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей», батьки дітей, які з певних причин опинилися в скруті, в більшості випадків, просто не знають про наявні послуги й переконанні в тому, що єдиним виходом зі проблемної ситуації, яка склалася є інституційне влаштування дитини [29, с. 70].

Отже, наведене свідчить про те, що здійснення інформаційного забезпечення деінституалізації повинно відбуватися як по відношенню до в цілому українського суспільства, так і по відношенню до окремих осіб – вихователів, працівників соціальних служб, фахівців дотичних із соціальним захистом дітей професій. Саме від того наскільки вдало, ефективно побудовано інформаційне забезпечення деінституалізації напряму залежить її сприйняття українським соціумом, а також кінцевий результат переходу дитини з інституції до альтернативної форми її виховання та догляду.

Серед проблем, що постають на шляху України до деінституалізації також слід назвати неефективність проведення контрольних заходів. Контроль – це притаманний невід’ємний елемент управління об’єктом, що здійснюється з метою забезпечення законності, раціональності та достовірності заданої діяльності й примушує виправити неправильне рішення [18, с. 19-20]. Як цілком слушно підкреслю Ю. В. Кочетков, крім самостійного значення, контроль може бути стадією, етапом, контрольною дією, допоміжною функцією при здійсненні інших функцій державного управління. Його результативність, значимість визначається змістом самої функції, її місцем в управлінському процесі на тому чи іншому етапі. У

державному управлінні контроль перебуває у тісному зв'язку з іншими функціями управління і разом з тим призначений для оцінки відповідності здійснення цих функцій завданням, що стоять перед управлінням [56, с. 51-52].

З огляду на наведені позиції, контроль у сфері здійснення деінституалізації може бути розглянутий з багатьох позицій і по відношенню до чисельної кількості складових такого процесу. Зокрема, наголошується й на необхідності забезпечення окремих з видів контрольної діяльності. Так, одним з основних завдань реформування інституційного догляду та виховання дітей визначається впровадження громадського контролю прийняття рішень стосовно дитини в її найкращих інтересах, дотримання прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання дітей [128]. Також здійснення належних контрольних заходів повинно супроводжуватися й вирішення наведених вище проблемних питань деінституалізації в Україні, адже в іншому випадку не можна об'єктивно судити про ефективність їх розв'язання. Безсумнівно такий підхід викликав би необхідність проведення не одного комплексного наукового дослідження. А тому наголосимо лише на деяких з аспектів контрольної діяльності в сфері деінституалізації.

Так, одним з найважливіших напрямків деінституалізації в Україні, що підлягає найретельнішому контролю з боку компетентних суб'єктів є з'ясування стану захищеності прав та інтересів дитини в разі застосування до неї альтернативної за інституційної форми догляду та виховання. Як цілком слушно із цього приводу наголошується в звіті Благодійної організації «Надія і житло для дітей» за результатами кабінетного дослідження щодо становища дітей в Україні та практик з впровадження деінституалізації в окремих країнах, ефективність деінституалізації має вимірюватися не просто зменшенням кількості дітей у інституціях, а підвищенням якості їхнього життя після виходу із інституції. Це має забезпечуватися постійним моніторингом і контролем з боку відповідних уповноважених органів – наприклад, групою аудиторів, які забезпечують постійний аудит та оцінку

потреб дитини. Альтернативні послуги для родин і дітей перед їх «виходом на ринок», мають бути ретельно протестовані та перевірені [42]. Таке завдання може бути розв'язано шляхом створення при одному чи декількох суб'єктів деінституалізації (Міністерстві соціальної політики України, Уповноваженого Президента України з прав дитини) спеціальної моніторингової групи, яка б контролювала як рівень підготовки прийомних батьків, так і стан захищеності прав та інтересів дитини після її виходу з закладу інституційного догляду та виховання.

Таким чином, можна говорити про значну кількість проблемних питань, вирішення яких необхідне з огляду на успішність проведення деінституалізаційних процесів в Україні. При цьому, під час розроблення конкретних кроків запровадження деінституалізації особливу увагу слід приділити проблемам фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення даних і пов'язаних з цим процесів. Зазначена проблематика має вирішуватися в комплексі, так як ставлення акценту лише на окремій з наявних проблем, буде посилювати негативний вплив інших. При цьому, вирішення всіх із розглянутих проблемних питань деінституалізації повинно супроводжуватися здійсненням контролю з боку компетентних суб'єктів. Особливо такий контроль має бути здійснено по відношенню до стану забезпечення прав та інтересів дитини після її виходу із закладу інституційного догляду та виховання. Адже такий стан є, на нашу думку, одним з головних показників ефективності проведення деінституалізації в Україні.

Висновки до Розділу 3

Акцентується увага на тому, що головною метою України, як учасника, який залучається до спільної роботи в рамках міжнародного співробітництва

– виконувати зобов'язання, оскільки без належної реалізації останніх, напрацювання міжнародних організацій у сфері інституційного догляду за дітьми не матимуть жодних результатів.

Доведено, що робота міжнародних організацій щодо впровадження деінституалізації в Україні має неабиякий вплив на процес реформування інституційного догляду в нашій державі.

В період трансформаційних процесів їх місце та значення полягають у:

- а) можливості впливати на політичну волю держави;
- б) розширенні міжнародної співпраці та взаємної підтримки;
- в) можливості використати позитивний досвід роботи;
- г) практичному сприянні;
- г) залученні кваліфікованих фахівців до роботи з вітчизняними органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю;
- д) фінансовій підтримці;
- е) просвітницькій роботі з населенням;
- є) підготовці фахівців для роботи із сім'ями та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Встановлено, що США стала однією з перших країн, яка практично відмовилась від інституційного догляду та виховання дітей. Ключове значення в цьому питанні відіграли громадські формування. В Україні процеси деінституалізації також у більшості випадків відбуваються за широкою підтримкою громадськості, які, як правило, є їх ініціаторами. Проте, на відмінну від України, в США ініціативи громадськості щодо деінституалізації широко підтримувалися як на рівні держави в цілому, так і на локальному рівні органами влади. Досвід США свідчить, що реформування інституційного догляду та виховання дітей не тільки позитивно впливає на підвищення рівня економічного добробуту держави, а й направлено на підтримку однієї із найменш захищеної верстви населення – дітей, так як інституційний догляд негативно впливає на їх психологічний і фізіологічний розвиток. Однією з основних альтернатив інституційному догляду та виховання дітей в США став фостеринг.

Узагальнено, що досвід Великобританії щодо здійснення реформування інституційного догляду та виховання дітей є дещо схожим за США. Так само

тут було широко запроваджено догляд і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в фостерингових сім'ях, що виступило головною альтернативою функціонування інституцій. Члени таких сімей також проходять спеціалізовану професійну підготовку щодо здійснення догляду та виховання вказаної категорії дітей. При цьому відмічено, що ініціювання процесів деінституалізації у Великобританії в не найкращі для даної країни часи – після Другої світової війни. А тому досвід Великобританії щодо здійснення деінституалізації цілком може бути використаний і для України.

Виявлено, що у таких країнах як Австрія та Німеччина відбувається поєднання догляду та виховання дітей як в інституційних закладах, так і в прийомних сім'ях, що в деякій мірі споріднює їх у цьому аспекті з нашою державою. Проте, на відмінну від України, в зазначених країнах, значна увага приділяється професійній підготовці прийомних батьків, зокрема функціонують спеціалізовані учбові заклади (школи). При цьому особливого значення набувають питання захисту батьківських прав. Що ж стосується інституційних закладів, то їх функціонування також значно відрізняється від нашої країни, що знаходить свій прояв як у значно більшому їх фінансуванні, так і як наслідок підвищенню рівня комфортності проживання дітей.

З'ясовано, що у Франції деінституалізаційні процеси супроводжуються значною підтримкою як громадських формувань, так і розгалуженою системою державних спеціалізованих установ. На перше місце тут поставлено питання захисту прав дитини, що знаходить свій прояв як в діяльності компетентних суб'єктів, так і значної підтримки з боку держави, зокрема фінансової. У даній країні перевага надається фостерингової моделі догляду та виховання дітей.

Узагальнено досвід деінституалізації країн – членів Європейського Союзу, у зв'язку з чим обґрунтовано, що процеси реформування інституційного догляду та виховання дітей тут відбувалися із значною

підтримкою держави, зокрема фінансовою. Діяльність фостерних сімей детально регламентувалася в законодавстві країн, зокрема в трудовому. При цьому, успішність деінституалізації залежала не тільки від фінансової сторони питання, а не менше від належного кадрового й інформаційного забезпечення даних процесів. Важливу роль у реформуванні інституційного догляду та виховання дітей відігравали й всілякі громадські формування, які мають вплив на відповідні державні органи. У більшості європейських країн інституційні заклади не припинили свого існування, проте зазнали новий вигляд, зокрема було значно підвищено комфортність перебування їх вихованців.

Зроблено висновок, що аналіз зарубіжного досвіду деінституалізації свідчить про те, що в більшості країн світу, де дані процеси було успішно реалізовано, існувала тенденція до зменшення кількості закладів інституційного догляду та виховання дітей із збільшенням кількості прийомних сімей (фостеринг). При цьому майже в усіх випадках, де це було можливо, основний акцент ставиться на повернення дитини до біологічної родини. У деяких країнах світу заклади інституційного догляду та виховання дітей було майже повністю ліквідовано або значно зменшено їх кількість, в інших – такі заклади було повністю переформатовано (дитячі селища, молодіжні дома тощо). У будь-якому випадку ефективність деінституалізації напряду залежала від успішності поєднання основних компонентів підтримки даних процесів – фінансового, кадрового, інформаційного забезпечення деінституалізації. Основним ініціатором деінституалізації в зарубіжних країнах, так само як і в Україні, слід вважати громадськість. Проте, на відмінну від нашої держави, такі ініціативи, зазнали потужної підтримки (в тому числі фінансової) з боку держави. При цьому слід відмітити той факт, що успішність запровадження й подальшої реалізації деінституалізаційних процесів не тільки й не стільки залежала від фінансової складової. Навпаки успішна реалізація деінституалізації мали позитивний вплив й на економічні показники окремих з зарубіжних країн.

Доведено, що на сьогодні вкрай гостро потребує свого вирішення проблематика належного фінансового забезпечення деінституалізації в Україні. Нами було наведено лише деякі з багатьох проблемних аспектів даного питання. Зокрема, мова йде про необхідність перегляду реалізації принципу «гроші ходять за дітьми». При цьому фінансування деінституалізації повинно бути збільшено в цілому, що необхідно здійснити як за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також шляхом пошуку додаткових джерел фінансування як то міжнародна фінансова допомога, залучення приватного сектору тощо.

Виявлено, що проблема щодо належного кадрового забезпечення деінституалізації в Україні постає, в першу чергу, саме через недостатнє фінансування, що знаходить свій прояв у низькій заробітній платі вихователям, виплатам прийомним батькам тощо. Разом з тим мова повинна йти й про рівень підготовки персоналу. Держава повинна підвищувати престижність професії вихователя. Окрім цього за державною підтримкою необхідним є запровадження спеціалізованих навчальних курсів, спрямованих як на підвищення кваліфікації вихователів щодо деінституалізаційних процесів, так і на навчання прийомних батьків.

Зазначено, що проблему неналежного інформаційного забезпечення також слід розглядати як одну з основних проблем, що є перепорою деінституалізації в Україні. На жаль доводиться констатувати, що якість такого забезпечення є вкрай незадовільною. На сьогодні більшість з пересічних громадян жодним чином не поінформовані не тощо про особливості або ж основні аспекти здійснення деінституалізації, а й взагалі незнайомі (не чули) про таке поняття та процеси, пов'язані з ним.

Доведено, що здійснення інформаційного забезпечення деінституалізації повинно відбуватися як по відношенню до в цілому українського суспільства, так і по відношенню до окремих осіб – вихователів, працівників соціальних служб, фахівців дотичних із соціальним захистом дітей професій. Саме від того наскільки вдало, ефективно побудовано

інформаційне забезпечення деінституалізації напряду залежить її сприйняття українським соціумом, а також кінцевий результат переходу дитини з інституції до альтернативної форми її виховання та догляду.

Обґрунтовано висновок, про те, що можна говорити про значну кількість проблемних питань, вирішення яких необхідне з огляду на успішність проведення деінституалізаційних процесів в Україні. При цьому, під час розроблення конкретних кроків запровадження деінституалізації особливу увагу слід приділити проблемам фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення даних і пов'язаних з цим процесів. Зазначена проблематика має вирішуватися в комплексі, так як ставлення акценту лише на окремій з наявних проблем, буде посилювати негативний вплив інших. При цьому, вирішення всіх із розглянутих проблемних питань деінституалізації повинно супроводжуватися здійсненням контролю з боку компетентних суб'єктів. Особливо такий контроль має бути здійснено по відношенню до стану забезпечення прав та інтересів дитини після її виходу із закладу інституційного догляду та виховання. Адже такий стан є, на нашу думку, одним з головних показників ефективності проведення деінституалізації в Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягає в тому, що б на підставі аналізу теоретичних напрацювань вчених та відповідної нормативно-правової бази з'ясувати сутність та особливості процесу деінституалізації в Україні і запропонувати відповідні пропозиції та зауваження щодо вдосконалення чинного законодавства, яке закріплює адміністративно-правові засади деінституалізації в Україні.

1. На підставі аналізу світового досвіду становлення та розвитку правового забезпечення деінституалізації, встановлено, що на сьогоднішній день багато країн потребують розвитку системи прийомних сімей та послуг з реабілітації, оскільки відсоток дітей молодшого віку, які перебувають під інституційним доглядом, є дуже високим. Усі країни повинні вживати заходів, аби допомогти дітям, які за будь-яких причин не можуть жити зі своїми батьками, тимчасово чи впродовж невизначеного терміну. Цього можна досягти, забезпечуючи дітей різними видами догляду аналогічним сімейному. З'ясовано, що за своїм змістом та суттю деінституалізація є процесом, який направлений впливати на благополуччя людей, які мають певні ускладнення свого розвитку в суспільстві (медичні, соціальні, правові тощо). Він полягає у створенні таких умов життя для певних категорій осіб, які б унеможливлювали дискомфорт для них та давали можливість їм адаптуватися до суспільного життя, незважаючи на їх вади та соціальне положення. Тобто деінституалізація – це визначений та закріплений державою плановий процес поступального переведення вразливих груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, де вони можуть реалізувати усю повноту наданих їм прав, свобод та законних інтересів.

2. Запропоновано авторське визначення поняття **деінституалізація** – це визначений та закріплений державою плановий процес поступального переведення певних груп населення у новостворені соціально сприятливі та комфортні для них умови, де вони можуть реалізувати усю повноту наданих їм прав, свобод та законних інтересів. Виокремлено такі *характерні ознаки деінституалізації*: а) динамічність, оскільки деінституалізація має властивий тільки їй алгоритм процесів; б) варіативність, – наявність альтернативних шляхів догляду за дитиною або іншою особою, яка залишилася в складних життєвих обставинах; в) перспективність спрямування, – деінституалізація спрямована на покращення життєвої ситуації та соціального положення особи/дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах; г) комплексність, тобто передбачає собою сукупність заходів, зокрема адміністративно-правового впливу на забезпечення прав осіб, які залишилися в складних життєвих обставинах; ґ) деінституалізація являє собою сукупність соціально-правових послуг, що надаються державою особі/дитині, яка залишилася в складних життєвих обставинах.

3. Зазначено, що нормативно-правові основи деінституалізації в Україні сьогодні перебувають у досить динамічному стані, що відображено у цілій низці документів наказового характеру, які мають конкретних виконавців, строки виконання та механізми реалізації зазначених приписів, що є дуже важливим в процесі здійснення трансформаційних процесів в державі. Наголошено також на тому, що не залишилися поза увагою й треті особи, як то громадськість, неурядові організації, окремі фізичні та юридичні особи, які можуть сприяти удосконаленню інституційного догляду за дітьми з метою наближення його до міжнародних норм та стандартів, що є дійсно позитивними зрушеннями у нашому суспільстві.

4. Сформульовано такі пропозиції щодо удосконалення процесу деінституалізації в Україні: по-перше, реалізація державної політики спрямованої на деінституалізацію й, відповідно, реформування системи соціального захисту дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах

потребує комплексної, планомірної, виваженої роботи з повним усвідомленням органами державної влади та органами місцевого самоврядування значення своєї роботи та відповідальності за неї. Така робота має здійснюватися відповідно до визначених програм, планів та обсягів фінансування з метою всебічного захисту прав, свобод та законних інтересів дітей. Тому важливо визначити суб'єктів моніторингу за реалізацією уповноваженими органами та організаціями процесу деінституалізації; по-друге, враховуючи історичний досвід, результати міжнародної діяльності з деінституалізації, вітчизняні практичні напрацювання у цьому напрямку, вбачається доречним на деякий проміжок часу зберегти частину інституційних установ для тих дітей, які не хочуть, або не можуть (в силу різних обставин) бути влаштовані в умови сімейного типу. Обумовлюється така пропозиція тим, що різке скорочення соціальних установ може знову призвести до проблеми соціального сирітства; по-третє, необхідно привести вітчизняне нормативно-правове регулювання у сфері деінституалізації до міжнародних норм і стандартів, систематизувати його з метою вивчення колізійних питань, а також доопрацювати його у тих питаннях, які залишилися поза увагою; по-четверте, необхідно постійно працювати над підвищенням рівня обізнаності населення щодо позитивного впливу деінституалізації на дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах; по-п'яте, необхідно поступово розширювати перелік альтернативних соціальних послуг у сфері сімейного благополуччя; робити їх доступними та зрозумілими для населення; по-шосте, постійне підвищення кваліфікації фахівців із деінституалізації та їх стажування (в тому числі за кордоном) мають стати запорукою якісного запровадження реформ у соціальній сфері; по-сьоме, варто здійснювати постійний контроль як за фінансовими, так і за людськими ресурсами та періодично забезпечувати їх перерозподіл, оскільки в ході впровадження трансформаційних процесів у сфері деінституалізації можуть виникнути обставини, де одні напрями та послуги будуть

перевантажені, а інші стануть занедбаними, а для реформи, як вказувалося вище, важлива комплексність та всебічність.

5. Запропоновано визначення поняття адміністративно-правовий статус державних суб'єктів деінституалізації як закріплену в нормах адміністративного права сукупність повноважень органів державної влади, їх службових і посадових осіб, реалізуючи які вони здійснюють владний управлінський вплив на суспільні відносини, які виникають і знаходять свій розвиток з приводу здійснення деінституалізації в Україні. У залежності від обсягу повноважень, особливостей їх реалізації систему суб'єктів деінституалізації в Україні представлено наступним чином: 1) вищі органи влади: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України; 2) центральні органи виконавчої влади, безпосередньо відповідальні за деінституалізацію: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України; 3) допоміжні державні суб'єкти деінституалізації, відповідальні за окремі аспекти реформування інституційного догляду та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство інформаційної політики України, Національна поліція України, Державна служба статистики України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національне агентство України з питань державної служби.

6. Обґрунтовано висновок, що успішність реалізації процесів деінституалізації залежить від ефективності діяльності значної кількості суб'єктів даних правовідносин. Серед таких суб'єктів є ті, що діють на загальнодержавному рівні, а також інші, які в даній сфері суспільних відносин наділені особливим адміністративно-правовим статусом. Особливості адміністративно-правового статусу даних суб'єктів деінституалізації по-різному знаходять свій прояв. Зокрема, мова може йти

про суб'єктів, які переважно здійснюють контрольно-наглядову діяльність за станом дотримання прав і свобод людини, в тому числі дітей – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Уповноважений Президента України з прав дитини. Окрему групу суб'єктів деінституалізації складають представники місцевих органів влади – місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які реалізують більшість напрямків деінституалізації у тісній співпраці та відповідальні за впровадження деінституалізаційних процесів у межах окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці України. Окрема роль у здійсненні деінституалізації відведена громадським суб'єктам, які представлені чисельними громадськими об'єднаннями (громадськими організаціями та спілками) та благодійними організаціями.

7. Доведено, що робота міжнародних організацій щодо впровадження деінституалізації в Україні має неабиякий вплив на процес реформування інституційного догляду в нашій державі. В період трансформаційних процесів їх місце та значення полягають у: а) можливості впливати на політичну волю держави; б) розширенні міжнародної співпраці та взаємної підтримки; в) можливості використати позитивний досвід роботи; г) практичному сприянні; ґ) залученні кваліфікованих фахівців до роботи з вітчизняними органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю; д) фінансовій підтримці; е) просвітницькій роботі з населенням; є) підготовці фахівців для роботи із сім'ями та дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах.

8. Зроблено висновок, що аналіз зарубіжного досвіду деінституалізації свідчить про те, що в більшості країн світу, де дані процеси було успішно реалізовано, існувала тенденція до зменшення кількості закладів інституційного догляду та виховання дітей із збільшенням кількості прийомних сімей (фостеринг). При цьому майже в усіх випадках, де це було можливо, основний акцент ставиться на повернення дитини до біологічної родини. У деяких країнах світу заклади інституційного догляду та виховання

дітей було майже повністю ліквідовано або значно зменшено їх кількість, в інших – такі заклади було повністю переформатовано (дитячі селища, молодіжні дома тощо). У будь-якому випадку ефективність деінституалізації наряду залежала від успішності поєднання основних компонентів підтримки даних процесів – фінансового, кадрового, інформаційного забезпечення деінституалізації. Основним ініціатором деінституалізації в зарубіжних країнах, так само як і в Україні, слід вважати громадськість. Проте, на відміну від нашої держави, такі ініціативи, зазнали потужної підтримки (в тому числі фінансової) з боку держави. При цьому слід відмітити той факт, що успішність запровадження й подальшої реалізації деінституалізаційних процесів не тільки й не стільки залежала від фінансової складової. Навпаки успішна реалізація деінституалізації мали позитивний вплив й на економічні показники окремих з зарубіжних країн.

9. Обґрунтовано висновок, про те, що можна говорити про значну кількість проблемних питань, вирішення яких необхідне з огляду на успішність проведення деінституалізаційних процесів в Україні. При цьому, під час розроблення конкретних кроків запровадження деінституалізації особливу увагу слід приділити проблемам фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення даних і пов'язаних з цим процесів. Зазначена проблематика має вирішуватися в комплексі, так як ставлення акценту лише на одній з наявних проблем, буде посилювати негативний вплив інших. При цьому, вирішення всіх із розглянутих проблемних питань деінституалізації повинно супроводжуватися здійсненням контролю з боку компетентних суб'єктів. Особливо такий контроль має бути здійснено по відношенню до стану забезпечення прав та інтересів дитини після її виходу із закладу інституційного догляду та виховання. Адже такий стан є, на нашу думку, одним з головних показників ефективності проведення деінституалізації в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс : в 2 т. : [підручник / за ред. В. Б. Авер'янова]. – К. : Юридична думка, 2004– . – Т. 1: Загальна частина. – 2004. – 584 с.
2. Андрій Рева: дитина повинна виховуватись у сім'ї. // Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12910.html>
3. Антипов М.А., Дорошин Б.А. Деинституализация как проявление архаизации постсовременного общества. *Научный вестник Омской академии МВД России*. 2013. № 3(50). С. 29–33.
4. Архипова С. П. Аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії / С. П. Архипова, Н. В. Мартовицька // Акт. пробл. держ. упр., педагогіки та психології : зб. наук, пр. – Херсон : ХНТУ. – 2011. – № 1 (4). – С. 189-195.
5. Безносик А. О. Сучасні форми залучення територіальної громади в міське управління. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 68-71.
6. Бессчетнова О. В. Фостерная семья как способ устройства детей, оставшихся без попечения родителей, в Соединенных Штатах Америки / О. В. Бессчетнова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2009, Выпуск 5 (83). – С. 40-44.
7. Білорус І. О. Правосуб'єктність міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації міжнародного економічного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. / Білорус Ірина Олегівна. – К., 2005. – 218 с.
8. Благодійна організація «Надія та житло для дітей» / Hope and Homes for Children. URL: <http://hopeandhomes.org.ua/results/>
9. Буроменський М.В. Міжнародне право: Навчальний посібник / Мін. освіти і науки України; За заг. ред.. - Київ: ЮрІнком Інтер, 2008. - 335 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.

11. Веретенко Т. Г., Денисюк О. М., Спіріна Т. П. Міжнародний досвід деінституціалізації та реформування соціальних послуг. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2017. Т.1. Вип. LXXIX. С. 207-210

12. Виступ з питань деінституалізації начальника служби у справах дітей облдержадміністрації на радіо / Офіційний веб-сайт Вінницької обласної державної адміністрації. URL: <http://www.vin.gov.ua/sluzhba-u-spravakh-ditei/11297-vystup-z-pytan-deinstytualizatsii-nachalnyka-sluzhby-u-spravakh-ditei-oblderzhadministratsii-na-radio>.

13. Віденська декларація від 25.06.1993 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_189.

14. Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30.09.1990. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_075.

15. Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aufcr.com>

16. Галузевий е-дайджест проекту «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні» (ПУЛЬС) / USAID [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/soczahyst_lypen_0.pdf

17. Галунько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галунька. - Херсон: Грінь Д.С., 2015. - 272 с.

18. Гетманець О. П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Гетманець Ольга Петрівна. – Х., 2009. – 427 с.

19. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5–22.

20. Горемикіна Ю. В. Інституалізація дітей у контексті соціальних ризиків та політики деінституалізації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 4 (09). С. 179-187

21. Государственная программа передачи детей из государственных детских учреждений в семьи (деинституционализация) и альтернативной заботы в Азербайджанской Республике. URL: <http://edu.gov.az/ru/page/404/10640> (дата звернення 25.09.2017)

22. Гусар О. А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 116-123.

23. Дакал А.В. Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей у контексті захисту їх прав. *Державне управління: теорія та практика*. 2016. № 2. С. 97–105.

24. Деинституализация в Украине на примере Европы / Лента новостей Николаева. URL: <http://nikolaevnews.com.ua/society/2018/03/01/170960.html>

25. Деинституализация детей мира. Россия и Румыния в качестве моделей. Декабрь 1999. URL: http://pravo-zaschita.narod.ru/Ku/sb_rprotect0101/4kidsave.htm#0

26. Деинституализация: глоссарий «Защита детей». URL: <http://www.unicef.ru/upload/iblock/89e/89e1e5a4ece0aa4d5f08220695d09fc0.pdf>.

27. Деинституционализация психиатрии. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Деинституционализация_психиатрии

28. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей посібник з найкращих практик. URL: <http://sirotstvy.net/upload/iblock/c40/c40bbf1835a93f0c4351e68467ea9431.pdf>.

29. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей. – К. : Видавничий дім «Калита». 2009. 193 с.

30. Декларація прав дитини: прийн. резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

31. Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях від 03.12.1986 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_131.

32. Дії на захист дітей груп ризику. Досвід Польщі, Німеччини та України [Текст] / [упоряд. : О. Саломатова та ін.] . – [б. м.: б. в.], – 2010. – 87 с.

33. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України [Електронний ресурс] / І. Доля // Регіон. філіал НІСД у м. Донецьку. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March08/04.htm>

34. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

35. Жавзандолгор Б. Международно-правовая защита прав детей (международно-правовые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 2004. 28 с.

36. З дитбудинку–у сім'ю! Етапи реформування інтернатів в Україні / Матеріал Центру громадського моніторингу та контролю // База даних

«Народне слово». URL: <http://n-slovo.com.ua/2018/07/02/з-дитбудинку-у-сімю-етапи-реформув/>

37. Загальна декларація прав людини: прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

38. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2011. — 584 с.

39. Запобігання розміщенню дітей раннього віку в інтернатні заклади: досягнення, уроки, перспективи. *Права дітей*. 2010. № 1 (9). С. 9–11.

40. Захарченко П. П. Історія держави та права України : Навч. посіб. для дист. навч. – К. : Університет «Україна», 2005. – 208 с.

41. Защита детей. Глосарий. URL: <http://www.infoarchives.ru/data/ch021208/dta/s02.pdf>.

42. Звіт за результатами кабінетного дослідження щодо становища дітей в Україні та практик з впровадження деінституціалізації в окремих країнах // Благодійна організація «Надія і житло для дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Кабінетне-дослідження.pdf>

43. Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності:

[Електронний ресурс] від 22 липня 2013 року № 1-1/1852 – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/zvit_int_2013.pdf

44. Институциональная среда (текст з екрану) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1506686>

45. Ілляшенко Ю. Ю. Історія становлення та розвитку інституту соціально-правової захищеності дітей найбільш уразливих категорій в Україні періоду розбудови громадянського суспільства. *Гуманітарний вісник*. Серія: Історичні науки. 2013. Число 21. Вип. 5. Ч. 1. С. 70-82.

46. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. 304 с.

47. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності і умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики. Монографія / [М. А. Калюжний, В. О. Шамрай, В. Д. Гавловський та ін.]; за ред. М. А. Калюжного, В. О. Шамрая. – К., 2002. – 296 с.

48. Картер Р. «Проблемы семьи: исследование системы институциональной заботы о детях в странах Центральной и Восточной Европы и бывшего Советского Союза» Лондон, «Эвричайлд» 2005. URL: <http://edu.gov.az/ru/page/404/10640>

49. Клименко О. Ю. Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.04. / Клименко Олена Юріївна. – Х., 2016. – 418 с.

50. Кобер Э. Социальные службы в США: Тезисы к докладу [Електронний ресурс] / Э. Кобер. – Режим доступу : <http://www.cspr.info/content/view/269/76/>

51. Конвенції ООН про права дитини. Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року та набула чинності 2 вересня 1990 року. Ратифікована Постановою Верховної Ради України №789XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27

вересня

1991

року.

URL:

https://www.unicef.org/ukraine/ukr/convention_small_final.pdf.

52. Конвенція про права дитини: ред. зі змін., схвал. резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року (20 листопада 1989 року) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

53. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В. С. Журавського. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

54. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

55. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80>.

56. Кочетков Ю. В. Державний контроль у сфері захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС та надзвичайних ситуацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / Кочетков Юрій Вікторович. – Запоріжжя, 2007. – 232 с.

57. Кравчук Л. Ф. Зарубіжний досвід реалізації політики щодо дітей-сиріт: пріоритетні напрямки провадження. Збірник наукових праць. 2011. № 5. С. 11-20.

58. Кузьмінський В. Навіщо реформувати інтернатну систему: чого нас вчить історія // Права дітей. 2010. № 1 (9). С. 4–6.

59. Ламажа Ч. К. Проблема архаизации общества // Гуманитарное знание: теория и методология. 2009. № 4. С. 44–48.

60. Лоренц Р. Вызовы развития концепции независимого проживания: немецкий опыт // Деинституализация : мировой опыт и путь для Беларуси : материалы международной конференции (Минск, 23 сентября

2015 года) / ППУ «Офис по правам людей с инвалидностью»; сост. Э. Броницкая. Минск, 2015. С. 14–19.

61. Лутошкина С.Ю. Формирование института социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в России: авт. дисс. ... канд. юрид. наук: 22.00.04, Москва. 2016. 25 с.

62. Лучків І. Зарубіжний досвід соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів. *Social work and Education*. 2014. № 1. С. 37-42.

63. Люмос (організація) // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Люмос_\(організація\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Люмос_(організація)).

64. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування : навчальний посібник / І. В. Манохіна. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. – 276 с.

65. Мартовицька Н. В. Провідні принципи захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. № III(30). Issue: 59 С. 47-50.

66. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель : дис. ... доктора юр. наук: 12.00.02 / Марцеляк Олег Володимирович. – Х., 2004. – 473 с.

67. Мета // Care in Action – Турбота в Дії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://care-in-action.org/uk/про-нас/мета/>

68. Методологія наукових досліджень. URL: http://bookss.co.ua/book_metodologiya-naukovih-doslidzhen_866/

69. Мигалева Д. Переход от учреждения социальной опеки к услугам на базе местного общества // Деинституализация : мировой опыт и путь для Беларуси : материалы международной конференции (Минск, 23 сентября 2015 года) / ППУ «Офис по правам людей с инвалидностью»; сост. Э. Броницкая. Минск, 2015. С. 40–49.

70. Миколук С. М. Організаційно-економічний аспект механізмів управлінської діяльності в сфері соціального влаштування дітей в регіоні : дис. ... канд. економ. наук : 08.05.05. / Миколук Світлана Миколаївна. – Тернопіль, 2016. – 268 с.

71. Міжнародне право: Навч. Посібник / За ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 336 с.

72. Міжнародне право: підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. К.: Знання, 2012. 631 с. URL: https://pidruchniki.com/1186112449432/pravo/mizhнародne_pravo.

73. Міжнародний пакт про громадські й політичні права від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

74. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

75. Міжнародні експерти поділились досвідом реформування інтернатних закладів // Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/mizhнародni-eksperti-podililis-dosvidom-reformuvannya-intern-36812>

76. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12mooodu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12mooodu.pdf)

77. Мордань О. О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. / Мордань Ольга Олексіївна. – К., 2015. – 234 с.

78. Навротський А. Фостеринг як форма публічного адміністрування прав і свобод дитини у зарубіжних державах. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 124-129.

79. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/nacionalna-strategiya-reformuvannya-sistemi-internativ> .

80. Наша місія та цілі // Благодійна організація «Надія і житло для дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hopeandhomes.org.ua/aboutus/>

81. Ничипоренко С. В., Ю. В. Горемикіна Актуальність удосконалення соціального захисту дітей, які потребують особливої уваги суспільства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Серія: Економічні науки. 2011. № 6(1). С. 60-65.

82. Огарышева Э. Организация помощи социально-неблагополучным семьям и детям во Франции [Електронний ресурс] / Э. Огарышева. – М., 2003. – 22 с. – Режим доступу : <http://pravorebenka.narod.ru/docs/BrochureFrance.doc>

83. Основні пріоритетні напрями діяльності Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді у 2018 році / Офіційний веб-портал мережі центрів соціальних слжб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва. URL:

84. Острович Е.С. До характеристики досвіду Великобританії у сфері де інституалізації. Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 9–10 березня 2018 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 60-63 (Особиста участь).

85. Острович Е.С. До характеристики досвіду США у сфері де інституалізації. Юридична наука: виклики і сьогодення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 червня 2018 р.). – Одеса: ГО «Причор-номорська фундація права», 2018. С. 67-69 (Заочна форма участі).

86. Острович Е.С. Досвід Азербайджанської республіки у сфері запровадження деінституалізації. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 14-15 жовтня 2016 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С.43–46.

87. Острович Е.С. Загальна характеристика процесу деінституалізації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. №1. Том 2. С. 156-159.

88. Острович Е.С. Значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження деінституалізації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Випуск 6. Том 4. С. 199-203.

89. Острович Е.С. Значення та місце міжнародної організації INICEF в процесі впровадження деінституалізації в Україні. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії* : Міжнародна науково- практична конференція, м. Київ, 12–13 січня 2018 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С.32–34.

90. Острович Е.С. Нормативно-правові основи регулювання деінституалізації в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. С. 111-115.

91. Острович Е.С. Становлення та розвиток правового забезпечення деінституалізації: світовий досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 1. С. 155-160.

92. Острович Э.С. К проблеме определения понятия и особенностей деинституализации в Украине. *Право и политика*. 2017. № 3. С. 39–42. (Кыргызская Республика)

93. План заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226>.

94. Положення про Управління з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : від 13 бер. 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/files/documents/2019/Child_fam_polozh_2019.pdf

95. Попович А.М. Сучасні підходи до тлумачення поняття «де інституалізація». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 24. С. 130–133.

96. Посадова інструкція представника Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : від 13 бер. 2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/files/documents/Kadry/pologenia/Posad_InsRepChF_2018.pdf

97. Презентація Уповноваженого Президента України з прав дитини Миколи Кулеби / «Система інституційного догляду та виховання дітей, та перспективи її реформування» // Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. URL: <http://reforms.in.ua/sites/default/files/kuleba.pdf>.

98. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України : від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – Ст. 252.

99. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України : від 7 лют. 2019 р. № 2680-VIII // Голос України. – 2019. – № 34.

100. Про громадські об'єднання : Закон України : від 22 берез. 2013 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

101. Про Державний бюджет України на 2007 рік : Закон України : від 19 груд. 2006 р. № 489-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 7-8. – Ст. 66.

102. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України : від 23 лист. 2018 р. № 2629-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 50. – Ст. 400.

103. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: постанова Кабінету міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1242 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF>.

104. Про затвердження Плану заходів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : від 16 лют. 2016 р. № 2/02-16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2_02715-16.

105. Про затвердження Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України : постанова Кабінету Міністрів України : від 13 серп. 2014 р. № 341 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 66. – Ст. 1842.

106. Про затвердження Положення про Державну службу статистики України : постанова Кабінету Міністрів України : від 23 верес. 2014 р. № 481 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 78. – Ст. 2237.

107. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України : від 28 жовт. 2015 р. № 878 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – Ст. 2972.

108. Про затвердження Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України : постанова Кабінету Міністрів України : від 20 серп. 2014 р. № 459 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77. – Ст. 2183.

109. Про затвердження Положення про Міністерство інформаційної політики України : постанова Кабінету Міністрів України : від 14 січ. 2015 р. № 2 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 6. – Ст. 124.

110. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Кабінету Міністрів України : від 16 жовт. 2014 р. № 630 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 95. – Ст. 2729.

111. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України : від 25 бер. 2015 р. № 267 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 38. – Ст. 1141.

112. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України : постанова Кабінету Міністрів України : від 30 квіт. 2014 р. № 197 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 51. – Ст. 1345.

113. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України : від 17 черв. 2015 р. № 423 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 51. – Ст. 1655.

114. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : постанова Кабінету Міністрів України : від 20 серп. 2014 р. № 375 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1936.

115. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань державної служби : постанова Кабінету Міністрів України : від 1 жовт. 2014 р. № 500 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 81. – Ст. 2288.

116. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України : від 28 жовт. 2015 р. № 877 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – Ст. 2971.

117. Про затвердження Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : від 26 лип. 2012 р. № 7/8-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v07_8715-12.

118. Про затвердження Положення про Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : наказ Уповноваженого Верховної

Ради України з прав людини : від 20 черв. 2012 р. № 4/8-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_8715-12#n2.

119. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» : постанова Кабінету Міністрів України : від 31 січ. 2007 р. № 81 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 8. – Ст. 293.

120. Про Кабінет Міністрів України : Закон України : від 27 лют. 2014 р. № 794-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 22. – Ст. 222.

121. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України : від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

122. Про місцеві державні адміністрації : Закон України : від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 3190.

123. Про нас // Благодійний фонд «Я майбутнє України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.future-ukr.org.ua/pro-nas/>

124. Про нас // Всеукраїнська громадська організація «Магнолія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magnolia.org.ua/uk/content/pro-nas>

125. Про нас // Партнерство «Кожній дитині» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.p4ec.org.ua/ua/mission>

126. Про Національну поліцію : Закон України : від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.

127. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : указ Президента України : від 22 жовт. 2012 р. № 609/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 81. – Ст. 3255.

128. Про Національну Стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та План заходів з реалізації її I етапу : розпорядження Кабінету Міністрів України : від 9 серп. 2017 р. № 526-р // Офіційний вісник України. – 2017. – № 67. – Ст. 2015.

129. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України : від 10 вер. 2014 р. № 442 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 74. – Ст. 2105.

130. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»: постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2017 року № 1906-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1906-19>.

131. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України : від 7 черв. 2001 р. № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.

132. Про створення консультативної ради : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : від 10 лип. 2012 р. № 6/8-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v06_8715-12.

133. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України : від 23 груд. 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

134. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини : указ Президента України : від 11 серп. 2011 р. № 811/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 63. – Ст. 2494.

135. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України : від 17 бер. 2011 р. № 3166-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 27. – Ст. 1123.

136. Проект запровадження моделі інтегрованих соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах. Коротка інформація. URL: http://www.p4ec.org.ua/upload/IntegratedSocialServices_OPM_UnicefUA_Project_Brief_201807_ukr.pdf.

137. Пчелін В. Б. Організація адміністративного судочинства України: правові засади : монографія / В. Б. Пчелін. – Харків : У справи, 2017. – 488 с.

138. Роджер Сінглтон: Деінституалізація, або Як запалити вогник реформи? URL: <https://rozmovi.wordpress.com/2017/12/23/rodzher-sinhlton/>

139. Рождественська О. С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Рождественська Олена Сергіївна. – Х., 2008. – 190 с.

140. Сарана С. В. Фінансове право України: Навч. посібник. – Полтава: Полтавський інститут економіки і права Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.

141. Сегал С. Деинституционализация. Энциклопедия социальной работы: Пер. с англ. В 3-х т./ С. Сегал. М. Центр общечеловеческих ценностей, 1993. Т. 1. С. 171–175.

142. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.

143. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

144. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання. – К. : Алерта; КНТ; ЦУП, 2010. – 520 с.

145. Словник із соціальної роботи/ Деінституалізація / Словопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/98/53396/1036539.html>.

146. Социально-педагогические технологии семейного устройства и воспитания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей: Учеб. – метод. пособ. / Под ред. Г. И. Климантовой. – М. : Изд-во РГСУ, 2008. – 192 с.

147. Стародубова О. А. Парламентський контроль за державним бюджетом України : дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / Стародубова Ольга Анатоліївна. – Х., 2010. – 201 с.

148. Статут Громадської спілки «Українська мережа за права дитини» : від 1 лист. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://childrights.org.ua/upload/589851cfecd1a.PDF>

149. Стеценко С. Г. Адміністративне право України. Навчальний посібник. – К. : Атіка, 2007 – 624 с.

150. Судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник / П. Д. Біленчук, І. І. Котюк, А. П. Гель, Г. С. Семаков, Н. М. Ахтирська, С. М. Круль / За заг. ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 2011. – 328 с.

151. Сучасні технології роботи з персоналом : наук. розробка / авт. кол. : С. М. Серьогін, І. В. Шпекторенко, Н. А. Липовська та ін. – К. : НАДУ, 2010. – 48 с.

152. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Е. Теліпко – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.

153. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / Науч. ред. и вступ, статья В.С. Катькало. Спб.: Лениздат; CEV Press, 1996. 702 с.

154. Уповноважений Президента України з прав дитини М. Кулеба розпочав візит до Королівства Швеція // Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/56476-upovnovazhenij-prezidenta-ukrajini-z-prav-ditini-mkuleba-rozpochav-vizit-do-korolivstva-shvecija>

155. Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба здійснив робочу поїздку до Мелітополя // Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-z-prav-ditini-mikola-kule-45742>

156. Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба здійснив робочу поїздку до Луцька // Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-z-prav-ditini-mikola-kule-50230>

157. Уповноважений Президента України з прав дитини провів нараду з питань забезпечення житлом дітей-сиріт // Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-z-prav-ditini-proviv-nara-45446>

158. Уполномоченный ВРУ по правам человека (текст з екрану) [Електронний ресурс] – Режим доступу:: <https://studopedia.org/8-208855.html>

159. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989 – 815 с.

160. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 576 с.

161. Фролов А., Трушина Ю. История создания «детских деревень» семейного типа. *Социальная педагогика*. 2004. №1. С. 29-31.

162. Функції наукової теорії (текст з екрану) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://studopedia.com.ua/1_163604_funktsii-naukovoï-teorii.html

163. Фуруботн Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Пер. с англ. под ред. В.С. Каткало, Н.П. Дроздовой. СПб.: Издат. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. 702 с.

164. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 29-37.

165. Цибулько Л. Г., Білека А. М. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Норвегії. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 2 (77). С. 273-278.

166. Швед О. Деінституалізація та реформи у сфері захисту дітей – два боки однієї медалі. *Права дітей*. 2010. № 1 (9). С. 7–8.

167. Шеремет А. Реформування державної системи опіки над дітьми як пріоритетний напрям політики України. *Збірник наукових праць Національної Академії державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 4 (6). С. 248-259.

168. Щербатюк Р. В. Зарубіжний досвід роботи альтернативних закладів опіки дітей, позбавлених батьківського піклування // Народна освіта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/1/statti/5scherbatyuk/5scherbatyuk.htm

169. Эмерсон Э. Оценка влияния деинституализации. // Деинституализация : мировой опыт и путь для Беларуси : материалы международной конференции (Минск, 23 сентября 2015 года) / ППУ «Офис по правам людей с инвалидностью»; сост. Э. Броницкая. Минск, 2015. С. 7–13.

170. ЮНИСЕФ, Детский Фонд ООН, Международный Центр развития детей, Флоренция, Италия. Дети риска в Центральной и Восточной Европе: опасности и надежды, Исследования по экономике переходного периода, Региональный мониторинг, Доклад № 4, апрель 1999, стр. 66.

171. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – . – Т. 5 : П – С. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2003. – 736 с.

172. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – . – Т. 4 : Н – П. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2002. – 720 с.

173. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: Підручник. – Харків: Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. – 424 с.

174. Ярмолинська І. В. Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 155-158.

175. Ярмолинська І.В. Механізми державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей в Україні URL: http://univer.km.ua/doc/dis_yarmolinska.pdf

176. Ястребов В.С. Организация психиатрической помощи: Исторический очерк // Руководство по психиатрии / Под ред. А.С. Тиганова. Москва: Медицина, 1999. Т. 1. 712 с

177. About World Vision / World Vision International. URL: <https://www.wvi.org/about-world-vision>.

178. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. Cambridge. 1971. 292 p.

179. Hessle S. A cross-national decision model for closing down institution that are harmful to children [Електронний ресурс] / S. Hessle, Y. Askerlund // Placement of orphans. Russian and Nordic experiences. Edited by: Jorn Holm-Hansen. – 2006, December, 91 p. – Режим доступу: <http://en.nibr.no/publications/notes/297/>

180. IHC AT A GLANCE / International Humanitarian City. URL: <http://www.ihc.ae/ihc-at-a-glance/>

181. Klein, Peter G., New Institutional Economics. July 1998. Экономический факультет университета штата Джорджия, США. (<http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf>)

182. Lumos Foundation USA Inc. (Lumos USA). URL: <https://www.wearelumos.org/where-we-work/ukraine/>.

183. Ostrovich E.S. Foreign experience of deinstitutionalization and the possibility of its use in Ukraine (on the example of the USA and Great Britain) European Reforms Bulletin. 2018. № 3 P. 32-37.

184. Scheper-Hughes N, Lovell AM Breaking the circuit of social control: lessons in public psychiatry from Italy and Franco Basaglia // Soc Sci Med. 1986. № 23(2). P. 159-78.

185. Storo, I. Foster Care in Norway. [Електронний ресурс] / I.Storo. Child Research Network. Children's Rights and Wellbeing. Oslo, 2011. № 1. Режим доступу: http://www.chldrenresearch.net/papers/rights/2011_01.html

186. The Interdisciplinary Council on Development and Learning. URL: <http://www.icdl.com/>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Острович Е.С. Становлення та розвиток правового забезпечення деінституалізації: світовий досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 34. Ч. 2. Т. 1. С. 155-160.
2. Острович Э.С. К проблеме определения понятия и особенностей деинституализации в Украине. *Право и политика*. 2017. № 3. С. 39–42. (Кыргызская Республика)
3. Острович Е.С. Значення та місце міжнародних організацій в процесі впровадження деінституалізації в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 199-203.
4. Острович Е.С. Загальна характеристика процесу деінституалізації в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. Т. 2. С. 156-159.
5. Острович Е.С. Нормативно-правові основи регулювання деінституалізації в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5. С. 111-115.
6. Ostrovich E.S. Foreign experience of deinstitutionalization and the possibility of its use in Ukraine (on the example of the USA and Great Britain) *European Reforms Bulletin*. 2018. № 3 P. 32-37

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Острович Е.С. Досвід Азербайджанської республіки у сфері запровадження деінституалізації. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 14-15 жовтня 2016 р.)*. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С.43–46.

8. Острович Е.С. Значення та місце міжнародної організації INICEF в процесі впровадження деінституалізації в Україні. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 12–13 січня 2018 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С.32–34.

9. Острович Е.С. До характеристики досвіду США у сфері де інституалізації. Юридична наука: виклики і сьогодення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 червня 2018 р.). Одеса: ГО «Причор-номорська фундація права», 2018. С. 67-69.

10. Острович Е.С. До характеристики досвіду Великобританії у сфері де інституалізації. Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 9–10 березня 2018 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 60-63.